

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	12
'Aho	Pulelulu, 10 Mē 2023

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue,

Polisi & Tāmate Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua

Hon. Siaso Sovaleni

'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea,

Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala

'Eiki Minisitā Lao & Pilisone

Hon. Samiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e

Tānaki Pa'anga Hu Mai

Hon. Tiofilusi Tiueti

'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Hon. Dr. Saia Piukala

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalakalaka

Hon. Dr. Viliami Lātū

'Eiki Minisitā Toutai

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua

Lord Vaea

'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata

Hon. Fekita 'Utoikamanu

'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā

Hon. Lord Fohe

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi

Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u

Lord Tu'ihangana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Tevita Fatafehi Puloka

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Dr. 'Uhilamoelangi Fasi

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Mateni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Dr. 'Aisake Valu Eke

Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu

Dulcie Elaine Tei

Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu

Paula Piveni Piukala

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Johnny Grattan Vaea Taione

Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 11, 'Eua

Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Light of Life Taka

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 12/2023
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA

‘Aho: Pulelulu 10 Mē 2023

Taimi: 10:00am

Fika 01		Lotu
Fika 02		Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03		Me’a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
		NGAAHI FAKAMATALA FAKATA’U:
	3.1	‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale 2021/2022
	3.2	Potungaue Fakaloto fonua 2021/2022 <i>(‘i hono fakatonutonu - lipooti kuo toe paaki ‘o tufa atu)</i>
Fika 04		LIPOOTI ‘A’AHI FAKA-FALE ALEA:
	4.1	Vahenga Fili Tongatapu 8
	4.2	Vahenga Fili Ha’apai 12
	4.3	Vahenga Fili Tongatapu 5
	4.4	Vahenga Fili Tongatapu 6
	4.5	Vahenga Fili Vava’u 14
Fika 05		Ngaahi Me’a Makehe
Fika 06		Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga	8
Lotu	8
Ui ‘a e Fale	8
Poaki.....	8
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea.....	8
Fokotu’u ke lele Fale Alea a’u ki he 6:00 efiafi.....	9
Tohi fakahū mai ‘aki Fakamatala Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale ngata ki Sune ‘aho 30, 2022	9
Fokotu’u tukuhifo ki he Komiti Kakato Fakamatala Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale	10
Pālōti’i ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Fakamatala Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale ngata ki he ‘aho 30 Sune	10
Lipooti Fakata’u Potungāue Fakaloto fonua 2021/2022	10
Fakama’ala’ala ki he Lipooti Fakata’u Potungāue Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua.....	11
Fokotu’u pea poupou’i tukuhifo Lipooti Fakata’u Potungāue Fakaloto fonua ki he Komiti Kakato	11
Lipooti ‘A’ahi Faka-Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 8	12
Fakama’ala’ala he Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Vāhenga Tongatapu 8.....	13
Ngaahi fiema’u vivili Tongatapu 8.....	13
Kole ke fakatokanga’i Pule’anga si’isi’i e pa’anga 1 miliona vahea he Patiseti ki he fakalele ngāue Pilisone Hu’atolitoi	13
Kole ke tokangaekina malu & tu’unga fakahaisini Lingi’anga Veve Tapuhia.....	13
Fehu’ia hā ‘a e ngāue ‘e fai hili hono tali ngaahi Lipooti ‘A’ahi Fale Alea	14
Tali ‘Eiki Sea mahu’inga ‘aupito fakahoko polokalama ‘a’ahi faka-Fale Alea	14
Hoha’a ki ha founa lava ke tokanga mavahe Pule’anga ki he ngaahi ‘isiu ‘ohake he Lipooti ‘A’ahi Fale Alea.....	15
Tali Pule’anga ki he founa angamaheni lele mai ‘a’ahi Fale Alea mei he kuohili	15
Tokanga ke faka’aonga’i lelei pa’anga ‘a’ahi Fale Alea ke feau ngaahi fiema’u fiema’u vivili ngaahi vāhenga.....	16
Lipooti ‘A’ahi Fale Alea vāhenga Ha’apai 12	19
Kole ke tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Ha’apai 12	19
Pālōti’i ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti ‘A’ahi Ha’apai 12	19
Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 5	20
Fokotu’u pea poupou’i tukuhifo Komiti Kakato Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Tongatapu 5	20
Pālōti’i ‘o tali tukuhifo Komiti Kakato Lipooti ‘A’ahi Vahenga Fili Tongatapu 5	21
Lipooti ‘A’ahi Vāhenga Fili Tongatapu 6.....	21

Fakama'ala'ala he Lipooti 'A'ahi Vāhenga Fili Tongatapu 5	21
Fokotu'u tukuhifo Lipooti 'A'ahi Vāhenga Fili Tongatapu 6 ki he Komiti Kakato.....	22
Lipooti 'A'ahi Faka Fale Alea Vāhenga Vava'u 14.....	22
Fakama'ala'ala he Lipooti 'A'ahi Faka Fale Alea Vāhenga Vava'u 14	23
Ngaahi fiema'u vivili Vāhenga Fili Vava'u 14	23
Fokotu'u tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti 'A'ahi Faka Fale Alea Vāhenga Vava'u 14	25
Pāloti'i 'o tali tukuhifo Lipooti 'A'ahi Faka Fale Alea Vāhenga Vava'u 14 ki he Komiti Kakato	26
Fili Fakafofonga Kakai Tongatapu 1 ko e Sea Le'ole'o Komiti Kakato.....	26
Tokanga ki he kupu 83 Tohi Tu'utu'uni Ngāue Fale Alea fekau'aki mo e ngāue Pule'anga ki he ngaahi fokotu'u faka-Fale Alea	27
Kole Pule'anga tukuange kia kinautolu 'a e ngaahi fokotu'u faka-Fale Alea he ngaahi lipooti Fale Alea	27
Kole Sea Fale Alea 'omai ngaahi fokotu'u faka-Fale Alea ke fakamanatu Pule'anga fai mai nau tali ki ai kimu'a he 'aho 30 Siulai	27
KOMITI KAKATO	28
Me'a e Sea.....	28
Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'Atita Seniale ki he Ta'u 2021/2022.....	28
Pāloti'i 'o tali 'oua toe mālōlō Falé kae lele toki mālōlō he 4:00	34
Tokanga ki he 'ikai a'usia ngaahi tāketi he sivi 'atita ola	34
Fakama'ala'ala Sea he kehekehe Patiseti 'i he hulu mo e pa'anga ngāue 'Ofisi 'Atita Seniale	35
Tokanga ki he tu'unga ngaahi fakamole fakapa'anga e 'Ofisi 'Atita	36
Tokanga te'eki ke 'atita'i ngāue 'Ofisi 'Atita he ta'u 3 kuo hili koe'uhi ko e tō KOVITI .37	
Tokanga ki he pole lahi taha 'Ofisi 'Atita Seniale ko e tu'unga fakapolofesinale potō'i ngāue kau ngāue	38
Lēvolo potō'i ngāue fakapolofesinolo tofuhia pe palopalema ko iā he ngaahi potungāue Pule'anga.....	39
Tokanga ki he ta'ekakato fakamatala 'o 'ikai 'ilo ola he taimi 'atita'i ngaahi potungāue Pule'anga.....	40
Fakama'ala'ala he kehekehe ongo sisitemi ngāue'aki he me'a fakatauhitohi mo e ngāue faka'atita.....	44
Tokanga ke tau'atāina kakato ngāue 'Atita Seniale	45
Faka'ikai'i Sea Fale Alea 'oku faha'i taha 'Atita mo e Pule'anga 'o fufuu'i ngaahi me'a..	45
Tokanga ko e hoha'a ki he 'ikai fakamo'oni kakato 'Atita Seniale 'i he pa'anga mo e koloa	47

Tui ko e palopalema fo'ou 'a e 'ikai lava ke fetaulaki pa'anga mo e lahi e koloa Pule'anga	48
Tokanga 'ikai kakato Lipooti 'atita 'oku 'omai kau ai ola ngāue 'atita fakatatau mo e kupu 24 Lao 'Atita	49
Hoha'a lahi Tongatapu 5 uesia ngāue Fale Alea & Komiti Pa'anga ke sivilisi'i Lipooti e 'Atita ko e ta'ekakato fakamatala.....	50
Fakahā Sea Fale 'uhinga 'ikai tukumai ki Fale Alea 'a e kongā hono 2 Lipooti 'Atita ko e te'eki fakakakato Pule'anga ngaahi fakamatala	52
Fokotu'u ke tali Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita Seniale	53
Fakahala'i Sea Fale Alea 'oku hanga he Pule'anga 'o pule'i ngāue 'Atita.....	57
Fokotu'u ke toloi alea'i Lipooti 'Atita kae fakahu mai me'a te'eki fakakakato mai kae kakato e feme'a'aki	58
Fakamanatu ko e 'Atita 'oku fakamalumu he Fale Alea	59
Fakama'ala'ala Sea Fale Alea ki he founga ngāue 'Atita fakatatau ki he Lao.....	59
Tokanga ke taliui Pule'anga ke fakahū mai nau Lipooti Fakata'u he taimi ki Fale Alea.....	65
Fakamahino ko e fatongia 'Atita ke lipooti mai 'ene ngāue 'atita ki Fale Alea.....	66
Fokotu'u tukuhifo Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita ki he Komiti Pa'anga	68
Fehu'ia ko hai te ne fakahū mai Lipooti 'Atita Fakapotungāue e Pule'anga	69
Tui ke alea'i he Komiti Kakato Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita kae 'oua 'ave ki he Komiti Pa'anga	70
Kole ka faka'atā kau Mēmipa nau tokanga ki he Lipooti 'Atita ke 'i he Komiti Pa'anga pea holomui Tongatapu 4 'ene fokotu'u ke toloi alea'i Lipooti	74
Poupou ke 'ave Komiti Pa'anga Lipooti 'Atita & fatu ai halafononga fo'ou fekau'aki mo e ngaahi lipooti 'atita.....	75
Fakama'ala'ala Sea Fale Alea ki he halafononga 'o e ngāue fekau'aki mo e Lipooti 'Atita	75
Poupou ki he fokotu'u Tongatapu 4 faka'atā kau Mēmipa 'oku tokanga ki he lipooti ke kau ki he Komiti Pa'anga.....	76
Tokanga makehe mei he 'Ofisi 'Atita Seniale ke mai nau tali makehe ki he ngaahi me'a tokanga ki ai he'enu lipooti	77
Fokotu'u ke tali Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita Seniale he ko 'ene fakamatala ngāue fakahoko mai ki he Sea Fale Alea	77
Pālōti'i 'o tali Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita Seniale ngata ki Sune 'aho 30 2022.....	79
Fokotu'u Sea Fale Alea fakafoki 'ene fokotu'u	80
Lipooti Fakata'u Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	81
Tokanga ki ha ngāue 'oku fai ke tau'i uesia to'utupu mo e kolo he faito'o konatapu	82
Hoha'a ko e hā ngaahi makatu'unga lahi ai hola pe mavahe kau toli 'i Nu'usila kae tautefito ki 'Asitelēlia.....	82

Ngāue ‘a e Pule’anga ke tau’i e faito’o konatapu koe’uhi ko e hako tupu e fonua.....	83
Tali Pule’anga ki he ‘uhinga lahi hola kau toli fua’i ‘akau mei he ngāue ‘i Nu’usila kae tautefito ki ‘Asitelēlia.....	84
Fehu’ia ha fa’ahinga tokoni fakasēniti ki he kau ngāue toli taimi nau mavahe mai ai mei motu ‘o tali ke ō ‘i he ngāue toli	85
Tali Pule’anga malava pē fai sio ke tokonia kau toli taimi nau tali ke nau toki folau ai he toli fua’i’akau	85
Tali Pule’anga ki he peseti ‘e 50 ‘o kinautolu na’e hiki vāhenga he <i>MIA</i>	87
Fale Alea.....	89
Pālōti’i ‘o tali toloi Fale Alea ki he Monite koe’uhi ko e ngaahi ‘asenita makehe ‘a e Falé.....	89
Kelesi.....	89

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Pulelulu, 10 Mē 2023

Taimi: 1010-1030 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Fale Aleá. (Lord Fakafanua)

‘Eiki Sea: Mālō homou laumālie Hou’eiki. Kole atu ki he ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, tataki mai e lotu e pongipongi ní.

Lotu

(Na’e kamata’aki ‘a e Falé ha lotu ‘a ia na’e tataki ‘e he ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, Lord Vaea.)

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou’eiki Mēmipá.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, tapu mo e ‘Eiki Minisitā Fonuá mo e Hou’eiki Minisitā. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afio pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he ‘aho ní ‘aho Pulelulu 10 ‘o Mē, 2023.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, ‘Eiki Palēmiá, ‘Eiki Tokoni Palēmiá, ‘Eiki Minisitā Fonuá mo e Ngaahi Koloa Fakaenatulá, ‘Eiki Minisitā Mo’uí, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’akí mo e Fakalakalaka Faka’ekonōmiká, ‘Eiki Minisitā ki Mulí mo e Takimamatá, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahí, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Me’atokoní mo e Vaotātā, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, ‘Eiki Minisitā Pa’angá mo e Palani Fakafonuá, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila Moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Johnny Grattan Vaea Taione, Taniela Liku’ohihifo Fusimālohi, Mo’ale Finau, Veivosa Light of Life Taka, Vātau Mefi Hui.

Poaki

Sea kole ke u toe fakaongo mu’a. ‘Eiki Tokoni Palēmiá, ‘Eiki Nōpele Nuku. Sea ko e ngata’anga ia ‘o e taliuí. Ko e poakí ‘oku poaki folau e ‘Eiki Palēmiá, poaki folau mo e ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamatá, poaki folau mo e ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahí, poaki folau mo e ‘Eiki Minisitā Ngoue, Me’atokoní mo e Vaotātā pea ‘oku poaki mai mo e ‘Eiki Minisitā Pa’angá mo e Palani Fakafonuá. Poaki folau mo ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, poaki me’a tōmui mai ‘a ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, poaki folau ‘a Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, poaki folau mo Veivosa Light of Life Taka. Ngata’anga ia e taliuí ‘Eiki Sea. Mālō ‘aupito.

Me’a ‘a e ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo e Hau e ‘otu Tongá Tama Tu’í, Tupou VI kae ‘uma’ā e Ta’ahine Kuiní Nanasipau’u. Tapu pea mo e

Tama Pilinisi Kalauní kae ‘uma’ā e Fale ‘o Tupou. Tapu atu ki he ‘Eiki Tokoni Palēmiá, ‘Eiki Palēmia Le’ole’ó kae ‘uma’ā e Hou’eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga kau Nōpelé, tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga e Kakaí. Mālō homou laumālie lelei he pongipongi ni Hou’eiki.

Ko e tau ‘asenitá ena ‘oku ‘osi tufa atu pē ke mou me’a ki ai ki he ‘aho ni. Ko e ngaahi ngāue ‘oku, ngaahi naunau ‘oku tufa atu ‘oku ‘ikai fakahū kakato ‘i he tau ‘asenitá, koe’uhí ‘e toki faka’asenita’i pē ‘o fakatatau ki he ngāue ‘oku lava he Falé Hou’eiki. Ko e ngaahi me’a lalahi ko ē ‘oku fokotu’u atu ke me’a ki ai e Falé, kamata pē ngaahi fakamatala fakata’ú. ‘A ia ‘oku fakahū fo’ou atu, ko e Palani Ngāue ‘a e ‘Atita Senialé ‘oku mu’omu’a pea toki hoko mai ki ai e Potungāue Fakaloto fonuá. ‘A ia ko e lipooti ko ení ko hono fakafoki mai hili hono fakatonutonu fakatatau ki he tu’utu’uni e Falé.

Ko e toenga e ngaahi lipooti ‘oku ‘amanaki ke fakahū maí ‘e toki tufa atu pē ke mou me’a ki ai Hou’eiki, ‘oku te’eki ke maau ki ai ‘a e ngāue ‘a e Pule’angá. Ka ‘oku tānaki atu ‘i he fika 4 ‘etau ‘asenitá, Lipooti ‘A’ahi Faka-Fale Alea ‘e 5 pea ko u tui pē Hou’eiki ko e ‘asenita ko ení ‘oku ‘osi fe’unga pe ia ki he’etau ‘asenita ko ē ‘aho ní, pea ‘o ka toe ‘e hoko atu pē ki ‘apongipongi.

Fokotu’u ke lele Fale Alea a’u ki he 6:00 efiafi

Hou’eiki koe’uhí ko e kamata ‘etau ngāue ‘i he ‘aho Pulelulú ‘oku, ko u toe fokotu’u atu ke hoko atu pē ‘etau ngāue ki he 6:00 ‘afiafi. He ko e mālōlō pē ‘i he 4 ki’i *break* nounou pē pea tau hoko atu ai pē ki he 6 koe’uhí ke fakafaingamālie’i pē ho’omou feme’a’akí Hou’eiki. ...

<002>

Taimi: 1030-1035

‘Eiki Sea: ...Pea ‘o ka toe fiema’u ‘e toe hoko atu pē founa tatau ‘apongipongi. Koe’uhí ko e ngaahi ‘asenita makehe ‘o e Fale Hou’eiki ‘oku tau talitali ‘a e Komiti *Foreign Affair* ‘a Nu’usila ‘i he efiafi ni. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngāue makehe kia kinautolu ‘o talitali he Fale houa pongipongi ‘apongipongi. ‘A ia ko ‘ene toloi pē Fale ni mei he 6:00 ‘e toki hoko atu ‘etau ‘asenita founa nomolo ‘i he 11:00 ‘apongipongi, pea ‘oku fiema’u pē ke mou me’a mai Hou’eiki ki he polokalama makehe ko ení ‘e fakahoko ‘auhu kamata ia he 10 tataki ia he Komiti *Foreign Affair* ‘o e Ngaahi Ngāue ki Muli ‘a e Fale Alea.

‘Ikai ke u toe fakalōloa tau feme’a’aki he pongipongi ni Hou’eiki tau hoko atu pē ki he’etau ‘asenita fika 3.1. ‘A ia ko e Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ‘Oku ‘ikai ko ha Fakamatala Fakata’u eni Hou’eiki fakatatau pē ki he Lao ‘a e ‘Atita kupu 24. Ko e Palani Ngāue ko ení ‘a e ‘Ofisi ‘a e ‘Atita Seniale pau ke fakahū mai ia ‘i he’ene fakaangaanga ke tānaki ha’amou ngāue makehe pē ko ha’amou fokotu’u ki ai Hou’eiki pau ke fakahoko eni kimu’a pea fakahū mai ‘a e Palani Ngāue ‘i he faka’osi e ta’u. Kātaki Hou’eiki ‘oku fakatonutonu mai he Kalake ko e Palani Fakata’u. Te u kole atu pē ki he Kalake ke ne lau mai ‘a e tohi ‘oku fakahū mai’aki ‘a e Palani Fakata’u.

Tohi fakahū mai ‘aki Fakamatala Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale ngata ki Sune ‘aho 30, 2022

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea mo e Hou’eiki Mēmipa kakato ‘o e Fale kae ‘atā ke

lau atu ‘a e tohi ‘oku fakahū mai’aki ‘a e Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale.
‘Oku ‘i he ‘ulu’itohi pē ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita.

‘Aho 29 ‘o Ma’asi 2023.

Lord Fakafanua

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea

‘Oku ou faka’apa’apa ke u fakahū atu heni ‘a e Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ki he ta’u fakapa’anga ‘oku ngata ki he ‘aho 30 ‘o Sune 2022 ‘o fakatatau ki he Kupu 24 ‘o e Lao ki he ‘Atita ‘o e Pule’anga 2007 mo hono ngaahi fakatonutonu.

Fakamo’oni

Sefita Tangi

‘Atita Seniale.

Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 4.

Fokotu’u tukuhifo ki he Komiti Kakato Fakamatala Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea mālō ho’o laumālie ki he pongipongi ni fakatapu atu ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga kātaki ko e fokotu’u atu pē ke tukuhifo ki he Komiti Kakato e lipooti ko eni mālō Sea.

Pālōti’i ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Fakamatala Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale ngata ki he ‘aho 30 Sune

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti ko ia ‘oku ‘ave ‘a e fokotu’u ‘a Tongatapu 4 poupu’i he Hou’eiki Mēmipa ke tukuhifo e ‘asenita fika 3.1 ki he Komiti Kakato fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila mo e Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, *Dulcie Elaine* Tei, Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia Le’ole’o, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, Vātau Mefi Hui, ‘Eiki Nōpele...

<007>

Taimi: 1035-1040

Kalake Tēpile : ... Tu’ivakanō. Sea ‘oku loto kotoa ki ai e Hou’eiki ko eni ko e toko 16.

Lipooti Fakata’u Potungāue Fakaloto fonua 2021/2022

‘Eiki Sea : Mālō tau hoko atu ki he Potungāue Fakaloto fonua 2021/2022 ki hono fakatonutonu ko e Lipooti ko eni kuo ‘osi paaki atu ‘o tufa atu Hou’eiki. Kalake ke lau mai e tohi fakahū ‘aki.

Kalake Tēpile : Tohi ko eni ‘oku ‘i he ‘Ulu’i Tohi pē ‘a e Potungāue ki he Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua.

‘Aho 24 Novema, 2022.

Lord Fakafanua

Sea Fale Alea ‘o Tonga

Nuku’alofa.

‘Eiki Sea,

Fakatatau ki he kupu 51 (5) ‘o e Konisitūtone ‘oku ou faka’apa’apa ke fakahoko atu ki he Feitu’u na ‘a e Lipooti Fakata’u ‘o e Potungāue ki he Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua ki he ta’u fakapa’anga 2021/2022

Faka’apa’apa atu

.....

Hon Lord Vaea

Minisitā ki he Potungāue Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua

Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea : Hou’eiki te u tuku ‘a e faingamālie ko eni ki he ‘Eiki Minisitā ke me’a mai he ngaahi fakatonutonu ko eni ‘oku fakahū mai ‘aki e Lipooti. Na’e ‘osi fai pē feme’a’aki he Lipooti ko eni Hou’eiki ko e fakafoki mai eni ki he Falé ni. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua.

Fakama’ala’ala ki he Lipooti Fakata’u Potungāue Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua : Mālō e laumālie ‘Eiki Sea Fale Alea ‘o Tonga. Laumālie ‘Eiki Tokoni Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā. Tapu pea mo e Hou’eiki ‘o e Fonua kae ‘uma’ā ‘a e Fakafofonga ‘o e kakai. ‘Eiki Sea ko e Lipooti eni na’e ‘omai ‘e he Fale ke fakalelei’i pea na’e fakalelei’i ‘a e tafa’aki ko ē ko ē ‘i hono ‘omai ‘a e lea faka-Pilitania. Pea ko ia ia na’e ‘omai ki he Fale ni.

Ko e Lipooti hono 2 faka-Tonga na’e ‘omai ia pea mo e ki’i tēpile ko ē ko ē fo’ou. Ka ko ia ko e ngaahi peesi eni na’e ‘omai ‘e 39 mo e 40 kuo ‘osi fakalelei’i ‘Eiki Sea pea ‘oku ‘i ai e tūkunga lelei ‘aupito hono liliu faka-Pilitānia ‘o e ngaahi lea ko eni. Pea ‘oku ‘i ai e fokotu’u atu ki he Fale ‘Eiki ni mou loto lelei ‘o tali. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea : Me’a mai ‘Eua 11.

Fokotu’u pea pou pou’i tukuhifo Lipooti Fakata’u Potungāue Fakaloto fonua ki he Komiti Kakato

Taniela Fusimālohi : Mālō Sea tapu mo e Feitu’u na pea tapu mo e Tokoni Palēmia Le’ole’o pehē foki ki he Hou’eiki Nōpele kae ‘uma’ā ‘a e kau Fakafofonga ‘o e Kakai. Ko e Lipooti eni ‘oku mahu’inga na’e fai foki e faka’amu ia ke fai ha tālānga ki ai he’etau ngaahi uike mai ko ē na’a tau ka ‘oku mahu’inga ‘aupito ka ‘oku ou kole atu mu’a ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato

ke fai ha sio ki he ngaahi *issue* lalahi 'i he Lipooti ko eni he 'oku kau ai e ngaahi me'a 'oku kamata ke hoha'a ki ai e kakai 'o e fonua. Mālō Sea.

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti fokotu'u 'a 'Eua 11 pea 'oku poupu'u 'e he Hou'eiki Fakafofonga koe'uhi ko e 'asenita ko eni ki he Kōmiti Kakato. Ko ia 'oku loto ke tau tali hono tukuhifo eni ki he Kōmiti Kakato fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Taniela Likuohihifo Fusimalohi, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia Le'ole'o, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, Vatau Mefi Hui, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki ko eni toko 16.

Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 8

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he fika 4 he'etau 'asenita ko e Lipooti Vāhenga Fili Tongatapu 8. Kole atu ki he Kalake ke lau mai Lipooti ko eni.

Kalake Tēpile : Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea ki he Vāhenga Tongatapu 8 Fepueli, 2023.

'Aho 24 Fepueli, 2023.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga,

'Oku ou faka'apa'apa mo 'oatu heni 'a e Lipooti 'o e 'A'ahi Faka-Fale Alea ki he Vāhenga Tongatapu 8 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 20 'o e Tohi Tu'utu'uni ki he ngaahi fakataha 'a e Fale Alea ke fakahoko 'i ha 'aho 'e 14.

Kuo u faka'apa'apa mo e loto hounga'ia mo'oni ke fakahū atu 'a e Lipooti 'o e 'A'ahi Faka-Fale Alea 'a e Fakamolemole 'o e Vāhenga ...

<008>

Taimi: 1040-1045

Kalake Tēpile: ... Tongatapu 8 ki he kamata'anga 'o e ta'u ni 2023 'a ia na'e fakahoko mei he 'aho 10 ki he 'aho 21 'o e māhina ko Fepueli 2023.

'Oku ou fakatauange 'e tali lelei 'e he Feitu'u na mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga 'a e lipooti mo e ola 'o e 'a'ahi kuo fakahoko 'e he Fakafofonga 'o Tongatapu 8 ki he ta'u 2023.

Faka'apa'apa atu,

*Johnny Grattan Vaea Taione
(Fakafofonga 'o e Vāhenga Tongatapu 8).*

Kalake Tēpile: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 8 te u tuku e faingamālie ko eni ke 'omai ha'o fakamatala fekau'aki pea mo e lipooti ko eni tau tauhi pē 'etau Tohi Tu'utu'uni 'e Hou'eiki taki miniti 'e 10 me'a mai.

Fakama'ala'ala he Lipooti 'A'ahi Fale Alea Vāhenga Tongatapu 8

Vaea Taione: Tapu mo e Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Tapu ki he 'Eiki Tokoni Palēmia pea mo e kau Minisitā 'o e Kapineti. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea pea pehē ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai.

Sea mālō e ma'u faingamālie 'i loto 'i he māhina 'e taha Sea 'a e hū mai 'a e motu'a ni ki Fale Alea ni pea hoko ai 'a e 'a'ahi ko eni Sea. Pea neongo e fo'ou e me'a kātoa Sea ka ko e lipooti ia na'e kau e lipooti ia 'a e motu'a ni 'i he fuofua 'osi 'i he ta'u ni.

Ngaahi fiema'u vivili Tongatapu 8

Ko e fiefia 'aupito e kāinga he lava atu ki, mau fe'iloaki ko e meimei 'oku fakafehoanaki mo e lipooti ko eni kimu'a e Fakafofonga ko ia kuo ne si'i pekia atu ko e meimei ko e me'a tatau pē kae makehe ange ki he ngaahi 'apiakó 'a e 'a e fiema'u vivili ko eni ki he 'alu pē 'a e tokolahi ange 'a e fānau akó mo e ngaahi *hygiene* ko ē 'a e me'a hangē ko e, ko e *bathroom* ko e ngaahi mo e ngaahi faleako fiema'u ke fakalahi mo toe fakafo'ou e vali mo e 'ā 'oku, mo e ngaahi tangikē na'e fiema'u vivili 'aupito ki ai 'a e vāhenga ni.

Ko e, mau hala ko e, ko e me'a tatau pē pea 'oku, 'oku mau nofo pē 'o fakaongoongo pē ki he potungāue ko eni he 'oku lave'i pē he motu'a ni 'a e fakalukufua 'a Tonga ni ki he, ki he hala tatau pē 'a 'uta pea mo e ngaahi hala koló 'oku faka'ofa 'aupito 'emau ngāue'aki.

Ko e fakatokanga'i ange pē ko e, ko falemahaki ko eni 'i Hahake 'oku tu'u ia 'i Vaini pea 'oku fakamālō atu ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui 'i he ngaahi *air condition* pea mo e ngaahi i na'e 'oange ki ai he taimi 'afū 'oku fu'u fakatu'utāmaki 'aupito e kakaí nau meimei nofo pē 'i tu'a pea 'e fai 'a e ngāue lahi ki ai pea mo e pea mo e tafa'aki ko eni 'o e Minisitā ki he falemahaki ko eni he 'oku meimei ko ia 'oku ngāue kātoa 'aki 'e Hahake hangē ko ē, ki he ta'aki nifo hūfanga he fakatapu 'oku 'i ai pē he 'aho kotoa pē.

Kole ke fakatokanga'i Pule'anga si'isi'i e pa'anga 1 miliona vahea he Patiseti ki he fakalele ngāue Pilisone Hu'atolitoli

Ko Tolitoli ko 'etau fānau eni ko ē ko ē faingata'a'ia 'i Hu'atolitoli 'o kau mo ia 'i he fiema'u vivili 'a Hu'atolitoli he'enau patiseti ko 'enau patiseti ko eni he ta'u na'e toki 'osi 'oku 4. meimei 4.6 pea to'o mei ai 'a e 3.2 ko e ki'i *operation* ko ē ko ē 'enau patiseti 'oku lele 'aki ko e ... 'e 1 miliona pea 'oku 'i he Pule'anga ke nau fakatokanga'i ange eni 'a e 1 miliona ko eni 'oku nau lele 'aki ko ē 'a Hu'atolitoli he ko ia 'oku ha'u mei ai 'a e ngaahi 'a e ngaahi hia kehekehe ko eni 'oku faí pea kapau 'oku 'alu atu pē ki'i patiseti ia 'o tōmōloto pē 'oku tu'u ia he tu'unga faka'ofa.

Kole ke tokangaekina malu & tu'unga fakahaisini Lingi'anga Veve Tapuhia

Ko e hoha'a 'e taha Sea ki he ki Tapuhia mahalo ko e me'a lahi taha pē ia ia he vāhenga ko e 'alu pē veve ia 'o 'alu ia 'o meimei mita ia ia 'e 7 ki he 8 ki 'olunga pea ko e taimi 'afū 'oku 'i ai e fa'ahinga, fa'ahinga nanamu ia Sea 'oku 'ikai ke tuha ia mo taau ki he kakai ko eni 'oku nofo takai holo ko ē ai, 'oku nau fu'u tokanga 'aupito ki he'enau mo'ui 'oku ou tui lahi 'oku fiema'u ia ke vakai'i 'a e kau ngāue ko eni ko ē 'i ai ke 'ai ha, ke nau sivi kinautolu ko e langó Sea 'oku tu'u ia fakatu'utāmaki pē 'oku fai ha ha 'a'ahi ki ai 'a e Potungāue Mo'ui 'o tokanga'i

ange ‘a e kau ngāue ko ení ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha *safety* ia ‘e taha. Hala ha me’a ‘e taha hala ha ha teunga hala ha, ko e fu’u *bulldozer* pē ‘e taha ‘oku takai holo aí ...

<009>

Taimi: 1045 – 1050

Vaea Taione: ... pea ko e ‘oku fu’u faka’ofa ‘aupito ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a Tapuhiá Sea, ki Vaini ‘oku nau fu’u hoha’a ‘aupito ki ai ki honau tu’unga fakahaisini. Ko e toenga ko ē ki he ngaahi me’a kehé Sea ko ‘enau tokanga nautolu ki he’enau hala fakakavakavá he ‘oku vave vave mai pē hangē pe ko ē ne lave ki ai Minisitā *MOI* ‘i he konga kimu’a ‘o e Fale Aleá, ngalingali pe ki he ta’u kaha’ú pe ko e ta’u ni.

Ka ko e fakalukufuá Sea ‘oku, ko e ngaahi fiema’u vivili ko eni ko ē ‘a Tongatapu 8 ‘oku ‘asi kátoa pē he lipootí. Pea ko e meimei ko e hangē pe ko ‘eku lave ‘anenaí ko e meimei ko e meimei tatau pē mo e ngaahi lipooti kehé. Ko hono kehekehé pē ko e ngaahi fiema’u vivili ‘oku ‘i ai kátoa pea ko e ngāue fakapalani 3 ia ‘a e Fakafofonga ko ení ke a’u ko eni ko ē ki he ta’u ‘e 3 kuo ‘osi kátoa e ngaahi fiema’u ko ení, ‘i he ngaahi pole kehe pe ia. Ko e toki fakamuimui pe ha’aku tukituki atu ha matapā ha Potungāue ka ko e meimei ko e ngaahi kole kátoa ko ení ‘oku ou kole pe ki he ngaahi *donor* kehe. ‘Oku lave’i pe ‘a e fatongia ki he Pule’angá ‘oku fu’u lahi ‘aupito. Fokotu’u atu Sea ke tali ke lipooti ‘a Tongatapu 8, mālō.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e lipooti nounou ena meí he Fakafofonga Tongatapu 8 ki he ngaahi fehu’i fekau’aki pea mo e lipootí pe ko ha fokotu’u.

Mateni Tapueluelu: Poupou atu pē Sea ke tali.

‘Eiki Sea: ‘Eua 11

Fehu’ia hā ‘a e ngāue ‘e fai hili hono tali ngaahi Lipooti ‘A’ahi Fale Alea

Paula Piveni Piukala: Sea

‘Eiki Sea: Mo’ui mai ho maiká pe tamate’i mai, Tongatapu 7

Paula Piveni Piukala: Tapu mo e Seá pea tapu ki he kau Mēmipá ‘oku ou, ko ‘eku ki’i fehu’i pe Sea. Ko e tali ko eni e lipooti fakavāhenga ko ení. Ko e hā e me’a ‘oku fai ki aí. ‘Oku anga fēfē ‘a e *engage* e lipooti ko eni, ‘a e ngaahi lipooti fakavāhengá pea mo e hala fononga e patisetí pea mo e ngāue hoko atu aí. Ko ‘eku ki’i fehu’i fakama’ala’ala atu pe Sea.

Tali ‘Eiki Sea mahu’inga ‘aupito fakahoko polokalama ‘a’ahi faka-Fale Alea

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e ‘a’ahi Faka-Fale Aleá ‘oku mahu’inga ‘aupito ko e faingamālie ia ke me’a e Hou’eiki Fakafofongá ‘o tākaki e ngaahi fiema’u ‘enau vāhenga filí ‘o tuku mai ki Fale Alea ke me’a ki ai e Hou’eiki Minisitā Kapinetí. Koe’uhí ko e ngaahi fiema’u ko ení ‘ū vāhenga filí, fiema’u ke tokoni ia ki he taimi ko ē ‘oku fua tautau ai e Pule’angá ‘enau ngaahi palani ngāué. Ke fakakau atu ‘o hangē ko e fiema’u ko eni ‘a Tongatapu 8 ke fai ha ngāue ki Tapuhia koe’uhí ‘oku fu’u faka’ofa ‘aupito ‘a e tu’unga e me’angāue pehē foki ki he haisini mo e mo’uilelei mo e me’a ko ia.

‘oku, ‘a ia ko e ‘ave ko ē ngaahi fakamatala ko ení ‘oku tonu ke tokoni ia ki he ngaahi ngāue ko ē fakahoko mai mei he Pule’angá. Pehē foki ki he ngāue ko ē ‘oku fakahoko ‘e he Fale Aleá fakafou ‘i he *constituency fund* pe ko e ngaahi pa’anga fakavāhenga filí. ‘E tokoni ia ki hono palani’i hono fakamole e ngaahi ngāue ko iá ‘a e ivi ko eni e Fale Aleá. ‘A ia ko e mahu’inga ia e ngaahi lipooti ko eni Hou’eiki ke hā ‘uli’uli mo hinehina ‘i ha tohi. Fakahū mai ‘o tali ‘e he Fale Aleá ko e ngaahi me’a eni ‘oku mahu’inga ki he vāhenga fili ko iá. Ko e mahu’inga ia e lipooti Tongatapu 7.

Hoha’a ki ha founa lava ke tokanga mavahe Pule’anga ki he ngaahi ‘isiu ‘ohake he Lipooti ‘A’ahi Fale Alea

Paula Piveni Piukala: Ko ia, fakamālō pe ki he fakama’ala’ala Sea. Ko ‘eku hoha’a pe ‘oku anga fēfē ‘a e fakapapau’i ‘e he founa ngāue ‘oku *attend* ‘a e Pule’angá ki he ngaahi fiema’u ‘oku ‘omai ‘e he ngaahi lipooti. Pe ‘oku ‘omai pe ‘o lau pea ‘ave ka ‘oku ‘ikai ha fa’ahinga *process* pe ko ha founa ngāue ke ne fakapapau’i ‘oku ‘i ai e ngaahi ‘elemēniti mahu’inga. He ‘oku kau e ‘īsiū ko ē ki he lingi’anga vevé, kau e ‘īsiū ko ē ki he Tonga *Timber* ko hono faka’auha ‘o e kasa kona ko iá he ngaahi ‘īsiū ‘oku mahu’inga.

Ka ‘oku ‘ikai ko e toki mahu’inga pe he ta’u ni Sea. Mahu’inga mai he ngaahi ta’u ko ē ka ko e anga ia ‘eku fakalavé ‘ikai ke u tui ko e fuofua ‘omai eni ‘a e ‘īsiū ko ení. Ka ‘oku ‘i ai ha founa ngāue ‘a e Falé ni Sea ke ne hanga ‘o fakapapau’i ‘oku ‘i ai e tokanga mavahe ‘a e Kapineti ki he ngaahi ‘īsiū. Pe ‘oku ‘i ai ha me’a ke tau tālanga’i ke hoko ko ha *Resolution*, ha fa’ahinga me’a pē ke ‘aonga ...

<010>

Taimi: 1050-1055

Paula Piveni Piukala: ... ‘eku sio ki hono ‘omai e ngaahi lipooti pehé ni. Mahino kiate au ia e pa’anga fakavāhengá pea mahino pē kiate au ‘oku ‘i he malumalu pe ia ‘o e Fakafofongá ki ha ngaahi *intervention* pe ko ha ngaahi ngāue ‘e ala fai. ‘Oku ou tokanga au ki he me’a ‘oku toe mama’o ange mei he ivi fakapa’anga ko iá hangē ko Tapuhiá.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Tokoni Palēmia.

Tali Pule’anga ki he founa angamaheni lele mai ‘a’ahi Fale Alea mei he kuohili

‘Eiki Tokoni Palēmia: Mālō Sea tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, fakatapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpelé, fakatapu foki ki he Hou’eiki Fakafofonga e Kakaí ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki Minisitā ‘Eiki Sea.

Ko e tu’u ko ē ‘a e Falé ni mei he kuohili na’e fai pē ngaahi ‘a’ahí ka na’e ‘ikai ke ‘i ai hano pa’anga ‘ona. Pea na’e tuku ki he Pule’angá e me’a kotoa pē pea fakatatau ki he ivi ko ē ‘o e Pule’angá, ko e hā e me’a ‘e lava ‘o faí pea fai ia. ‘O toki hoko mai kimui ‘a hono tali e pa’anga ko ia fakavāhengá ke kamata atu ‘aki e ngaahi fiema’u vivili ko ē ‘a e vāhengá ‘Eiki Sea ki hono fakalakalaka mo e ngāue ko ia ‘oku fai ‘aki e seniti ko iá. Ka ‘oku monū’ia ‘a e lolotonga ni ia ‘Eiki Sea he ko e me’a eni na’e lāunga ai e tokolahi e kakaí he ngaahi ta’u kimu’á. Ko e ‘a’ahi pea ‘omai ‘a e palopalemá mo e ngaahi ngāue ko é ke faí pea ‘ikai ke fakahoko ha me’a ia ki ai. Ko ‘ene toe ‘asi atu ko ē he ta’u hokó he ko e taimi ia ko iá na’e vilo takai ‘a e kau

Mēmipá ‘i he ngaahi vāhengá kehekehe.

Ko e taimi ni meimei takitaha me’a pē ‘a e Fakafofonga Fale Alea ki hono vāhenga pea ko ‘ene me’a ko ē ‘oku palōmesí mo malava ‘o fai ko ē he Pule’angá ‘oku fai ai ‘a e fetokoni’akí ‘Eiki Sea, ‘oku poupu’i e ngaahi fiema’u ko ē ‘a e kakaí. Pea hangē pē ko e me’a ko eni ‘i he lipooti ‘a Tongatapu 8 ‘oku me’a mai ki Tolitoli. Mo’oni ‘aupito ‘Eiki Sea. ‘Oku si’isi’i ‘a e *budget* ko ia ‘a Tolitolí ‘i he taimi kotoa pē ka ko e tupulaki ko ē ‘a e faihiá ‘i he, ‘i ho fonuá ‘Eiki Sea, ‘oku ‘alu pē ia ki ‘olunga. Fiema’u ke fakatokolahi e kau ngāue, ka ‘oku fai pē hono feinga ke lele pea fai pē mo e ngaahi kole lolotonga e ta’ú ke fakalelei’i ‘a e ngaahi tafa’aki.

Hangē ko e me’a ko eni ki Tapuhiá ‘oku ‘omai ko ē, ‘e lava ‘o fai leva sio ki ai ‘Eiki Sea ko e hā e ngāue ‘e ala fai ngāue ki ai ke tokoni ki he ngaahi me’a ko iá. Pea ‘oku manatu’i ma’u pē te tau fakatatau pē ki hotau ivi ‘Eiki Sea. Tau faka’amu ‘oku lava ‘o fotokopi e pa’angá ka tau fakahoko e me’a kotoa pē ‘oku fiema’u ka ko e pangó ‘oku ‘ikai ke toe fano e pa’angá ia, tatau ai pē ia. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Tongatapu 5.

Tokanga ke faka’aonga’i lelei pa’anga ‘a’ahi Fale Alea ke feau ngaahi fiema’u fiema’u vivili ngaahi vāhenga

Paula Piveni Piukala: Sea ‘oku ou fakamālō pē au ki he Tokoni Palēmiá. ‘Oku ‘ikai ko ha fēhu’i eni ia e pa’angá. Ko u fēhu’i au ko e hā e ngāue ‘oku fai ki he lipooti ko ení. Ko e anga eni e fakakaukau e motu’a ni Sea, pe ‘e lava ‘e he founa ngāue e Fale ni ke taimi ko ē ‘oku mālōlō ai e Falé pea ‘omai e ngaahi, ‘oku lahi e ngaahi fiema’u ia heni ‘oku ou fakatokanga’i hifo ko e lokiako, ko e maama sola mo e ngaahi me’a kehekehe pē Sea ‘oku *common* ia. Ko ‘eku poiní Sea ke ‘osi ‘etau fa’u e patisetí ‘oku *address* e palopalema ‘oku fekuki hangatonu mo e kakaí. Ko e fanga ki’i pa’anga ko eni ‘oku ‘omai’oku ‘ikai ke u tui ‘oku taumu’a ia ki he ngaahi fiema’u fakalakalaka hangē ko e, ‘a eni ko ē ‘oku ‘omai he lipootí.

‘Oku ou hoha’a, ‘oku faka’ofa’ofa pē ia. Mahino pē ‘oku si’isi’i ‘etau siliní ka ko e hā e me’a ‘e fai he ‘osi hono ‘omai e ‘ū lipootí mo e ‘ū fiema’u ‘a e kakaí. ‘Oku ‘i ai ‘a e fiema’u vivili ia ‘oku fe’unga pea mo e pa’anga ‘e 300,000.00 ko ē ‘oku ‘omai ki he kau Fakafofongá ka ko e *majority* pe ko e lahi taha e ngaahi fiema’u vivili ‘oku fiema’u ia ke *address* ia he Patisetí, taimi fa’u ai ‘etau Patisetí. Pea ko e me’a ia ‘oku ou mahu’inga’ia ai ke ‘i ai ha *process* ngāue, founa ngāue ‘a e Fale ni ke ne fakapapau’i ‘oku, ko e *issue* ‘uluaki ia Sea ‘oku, ko e *issue* uá, fakatatau ki he fakamatala ‘a e Tokoni Palēmiá, ko e founa angamaheni e ‘a’ahi faka-Fale Aleá. Sea ...

<002>

Taimi: 1055-1100

Paula Piveni Piukala: ... ‘osi *allocate* ‘e he Feitu’u na ‘a e ngaahi ‘Ofisi Faka-vāhenga, ‘omai ‘omai mo e pa’anga ‘e 50,000 ko e vāhenga ia ‘o e kau ngāue, ‘omai mo e me’alele, mei Sanuali ki Tisema ‘oku ‘a’ahi ‘a e ‘ofisi pea mo e kakai, ‘ikai ke u toe sio ki he mahu’inga ke fai ‘a e ‘a’ahi Faka-Fale Alea fakamole pa’anga Sea. ‘E lava ‘e he pa’anga ko ia ‘o fakahaofi, fai’aki ha ngāue kehe he kuo tau ‘alu ‘i he fokotu’utu’u kehe ‘i he ‘aho ni, fakatatau ki he angamaheni ‘oku ‘omai mei he Tokonni Palēmia. Kuo ‘osi ‘i ai ‘a e ‘ofisi ‘oku ‘ikai ke u tui au ‘oku totonu ke toe mole taimi ‘i he ‘Ofisi ‘o;’oku ke o ‘o toe ‘a’ah, ko ē toe ‘a’ahi ko ē toe ‘a’ahi e hā.

Ko Tongatapu 7 katoa 'a e ngaahi fiema'u vivili 'a e vāhenga me'a 'oku hoha'a ki ai 'a e kakai 'oku 'ohake ia 'o lipooti ki he 'ofisi Ko ē lipooti 'oku ou faka'amu au ke tau sio ki ai Sea, 'omai 'a e fakamatala pa'anga 'o e 300,000 'oku 'oatu fakata'u 'o hangē pē ko ē ngaahi fakamatala ko eni 'oku 'omai, ke tau tulituli ki ha fa'ahinga me'a ke 'aonga taimi 'o e Fale ni Sea. 'Oku 'i ai 'a e lau 'oku pehē, *doing nothing* 'oku kovi ka 'oku toe kovi ange *busy doing nothing*, toe kovi ange ia. Tau femo'uekina pē 'i he 'ai 'a e me'a ka 'oku 'ikai 'aonga ia ki he kakai ko ē e'a ia 'oku ou hoha'a ai ki he fokotu'utu'u e fa'ahiga fakakaukau 'o e lipooti ko eni, na'a lava ho Fale 'o fatu ha founa ngāue ke 'osiange 'oku tau 'unu fakataha pea mo e maama. Kae 'oua ke 'omai 'a e angamaheni ko ē 'uhinga pē he na'e fai 'a e 'a'ahi Faka-Fale Alea kimu'a. Ko e taha 'o e ngaahi tefito'i fakakaukau e *constituency*, ke ofi 'a e Fakafongonga mo hono kāinga. 'Ikai ke u tui au 'oku totonu ke toe ō atu ha kakai kehe 'o 'a'ahi, te nau lipooti mai pē he 'e faongo ai pē 'a e kāinga, ka tau fakakaukau'i ange mu'a ha me'a ke faka'aonga lelei 'etau ki'i silini si'isi'i 'oku ma'u.

Ko 'eku hoha'a pē ia Sea, mālō 'a e ma'u faingamalie.

'Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 5.

'Aisake Eke: Tapu pea mo e 'Eiki Palēmia Le'ole'o, kae pehē ki he Hou'eiki Kapineti. Fakatapu foki ki he Hou'eiki Nopele, pea pehē ki he kaungā Fakafongonga.

Sea ko ē ki'i fakahoha'a pē 'oku ou fai atu koe'uhi ko u lave'i ki he lipooti ko eni 'oku 'omai 'e he fika 8, 'oku lave ai ki he kautaha pisinisi 'a e Pule'anga ko ē Kautaha ko eni 'oku ne Tokanga'i ko eni 'a e Veve. Pea 'oku ou, kau lave'i pē 'e au ia 'a e ngāue 'oku fai 'e he kautaha ko eni, ka 'oku ou 'ohake 'e au ia 'a e poini ko eni koe'uhi ke 'e tokoni eni koe'uhi ke 'e tokoni eni koe'uhi ke 'omai 'a e ngaahi lipooti ko ē 'a e ngaahi kautaha pisinisi.

Ka 'oku ou lave'i pē 'e he motu'a ia na'e 'osi tali 'a e lao mei heni, ke 'omai 'a e ngaahi lipooti 'a e ngaahi pisinisi koe'uhi he 'oku kau ai mo e ngaahi me'a ko eni ke lava 'o fai a 'a e fetu'utaki hangatonu mo kinautolu. Ka 'oku ou kole atu pē 'e au ia koe'uhi ke muimui'i mu'a 'a e liliu lao ko ia, koe'uhi 'oku ou tui kapau 'e 'omai 'a e ngaahi lipooti ko ia 'oku ou tui te nau tokoni hono fakamahino mai 'a e tu'unga 'oku nau 'i ai mo e ngaahi palopalema, 'oku 'ikai ko ha palopalema fo'ou eni 'eku fanongo ko eni ki he teunga, kaekehe ka 'oku ou 'ohake pē 'e au 'a e tafa'aki ko ia Sea, koe'uhi ke lava 'o ma'u 'a e ngaahi fakamatala pea mo e fengāue'aki vāofi mo e ngaahi sino ko eni, koe'uhi ko ē ngaahi hoha'a ko eni 'oku 'ohake Sea, ko ē ki'i fakahoha'a ko eni 'oku 'ohake Sea, ko ē ki'i fakahoha'a pē ia mālō.

'Eiki Sea: 'Eua 11.

Taniela Fusimālohi: mālō Sea ko e 'uluaki e me'a 'oku ou fie lave ki ai ko ē issue ko eni fekau'aki pea mo e pa'anga Fale Alea. Ko ē meimei kotoa 'o e 'ū lipooti ia ko eni Sea 'oku mahino mai 'oku tatau 'a e fanga ki'i fiema'u ka 'oku 'i ai 'a e fanga ki'i fiema'u iiki ai 'oku mahino pē ia 'e tōnounou ia 'i he founa faka procurement ko ē 'a e Pule'anga, ke fai'aki. Pea 'oku ngāue'aki leva 'a e founa ko eni 'a e pa'anga Fale Alea ia e fakaai, he 'oku 'i ai 'a e fanga ki'i fiema'u iiki, mo'oni pē 'a e malanga ia ko eni 'a Tongatapu 7, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lalahi ia 'oku tonu ke 'alu ia ki he patiseti, ka na'e 'i ai 'eku fokotu'u foki he ta'u kuo 'osi ke ki'i fakalahi ange 'a e pa'anga ko eni Fale Alea mei he 300000, pea na'e pehē foki ke tuku pē ki he Pule'anga ke fai ha sio ki ai.

Ka ko 'ene tu'u ko ē 'i he taimi ni ia 'oku mahino mai 'oku lahi 'a e fanga ki'i fiema'u iiki ia 'e lava 'e he pa'anga ia ko eni 'o feau, ka 'e fou 'i he founga ko eni faka procurement ko ē 'a e Pule'anga, he 'okuu ha mai 'a e me'a mahu'inga ia heni 'e 'Eiki Sea 'a e 'ikai ko ē ke malava 'a e kakai ia 'o ō ko ē 'o no peseti 'e 1 'i he Pangike Fakalakalaka, nau failure nautolu he ngaahi tu'utu'uni ko eni, pea ko ē taimi ko ē 'oku nau ōmai ai ki he pa'anga fakavāhenga 'oku lava ai a e fanga ki'i me'a pehē ia 'o fai. Ka 'oku ou fokotu'u atu ia 'e au Sea he tafa'aki ko ia kapau leva 'oku 'ikai ke toe ngaue 'a e Polisi Kolo ia, pea 'omai a 'a e 100000 ia ko e 'oku fa'a ngaue'aki ko ē he ta'u kotoa ke fai'aki 'a e me'a.

<005>

Taimi: 1100-1105

Taniela Fusimālohi: 'A e ngāue ko ia kae tukuange 'a e ngāue 'a e kau polisi ke nau fai, kae 'omai e 100000 ko ia ke fakalahi ki hē ke fai'aki 'a e fanga ki'i ngāue iiki ko eni 'oku hā mai hē he 'oku kau ia ko e fakanonga mo e fakafiemālie mo 'i ai 'ene kehekehe lahi ki he mo'ui ko ē 'a e kakai he ngaahi kolo ko eni 'oku nau fakatangī atu.

Ko hono ua Sea 'oku 'i ai e me'a mahu'inga heni 'oku ou fie talanoa ki ai he peesi hono 9 palakalafi loma fika II. Ko u tui Sea ko e kau eni ia he 'isiū 'oku ou fa'a malanga lahi pē ai na u malanga ai he ta'u kuo'osi mo e ta'u ni. Ko e me'a ko eni ki he kelekele.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole pē Sea kae fai atu pē ha ki'i tokoni pē. Tapu pea mo e Feitu'u na Sea ko e fokotu'u atu ia kapau 'oku 'ikai ke tali 'a e 'ū lipooti 'i 'olunga ni pea fokotu'u mai ā ke tukuhifo ki he Komiti Kakato 'oku feme'a'aki e Hou'eiki ia he kakano 'o e lipooti 'oku tau lele faka-Komiti Kakato kitautolu Sea, kapau pē 'oku 'ikai ke tali 'i 'olunga ni pea tukuhifo ā ke tau'atāina 'a e feme'a'aki kae fai hano *address* 'ū lipooti katoa ko ē kapau 'oku pehē he 'ū Hou'eiki Mēmipa ha'anautolu e lipooti tukuhifo tukuhifo katoa ka tau 'unu ki ai Sea. Ko e fokotu'u atu ia Sea mālō.

Taniela Fusimālohi: Sea ka u faka'osi atu pē au ia kae toki fai ha'o tu'utu'uni. 'A ia ko e konga ko eni ko ē fekau'aki.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eua 11 ka u kole ange ke faka'ilonga mai e kau Fakafofonga kapau 'oku 'i ai ha ni'ihī 'ia mautolu 'e feme'a'aki he 'isiū ko eni.

Vaea Taione: Sea fiemālie pē 'a e Fakafofonga ni ia kapau 'e tukuhifo ki he Komiti Kakato Sea 'ikai ko ha palopalema ia mālō.

'Eiki Sea: Ko ia 'Eua 11 'oku mahino pē 'oku nounou he pōini ka ko u tui 'oku lahi e 'ū me'a 'oku ke tokanga ki ai tau tukuhifo ai pē ki he Komiti Kakato ke hoko atu ai ho feme'a'aki.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea.

'Eiki Sea: Kole ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tukuhifo e Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 8 ki he Komiti Kakato fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita, Fatafehi Puloka, 'Uhila mo e Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, *Dulcie Elaine* Tei, Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Taniela Liku 'o Hihifo Fusimālohi, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua,

‘Eiki Palēmia Le’ole’o, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, Vātau Mefi Hui, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. ‘Oku loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eiki ko eni ko e toko 16.

Lipooti ‘A’ahi Fale Alea vāhenga Ha’apai 12

‘Eiki Sea: Mālō tau hoko atu ki he Lipooti Vāhenga Fili Ha’apai 12. Kole atu ki he Kalake ke ne lau mai ‘a e tohi ‘oku fakahū mai ‘aki ‘a e lipooti.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea. Fakatatau ki he Tu’utu’uni 20 ‘i he Tohi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Fakataha ‘a e Fale Alea. ‘Oku ou faka’apa’apa mo loto houna’ia mo’oni ke ‘oatu ‘a e lipooti ‘o e ‘A’ahi Faka-Fale Alea ‘a Ha’apai 12 ki he ta’u ni 2023. ‘A ia na’e fakahoko mei he ‘aho 9 ki he 17 ‘o Ma’asi 2023.

‘Oku ou fakatauange ‘e tali lelei he Feitu’u na pea mo e Hou’eiki ‘o e Fale Alea ‘o Tonga ‘a e lipooti mo e ola ‘o e ‘a’ahi na’e fakahoko.

Faka’apa’apa atu
Fakamo’oni ki ai Mo’ale Finau
Fakafofonga Fale Alea Ha’apai 12.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e Fakafofonga Ha’apai 12.

Mo’ale Finau: Tapu atu ki he Feitu’u na Sea mālō e fua e fatongia mahu’inga ‘o e Fale Alea. Fakatapu atu ki he toenga e Hou’eiki ‘o e Mēmipa Fale Alea ‘o Tonga. Sea kimu’a ke u kamata ‘oku ou pehē ‘oku ou ki’i tuku atu pē au ki he Hou’eiki Mēmipa na’e ‘osi fuoloa foki hono ‘oatu e lipooti kapau ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku ne pehē ‘e tukuhifo fakatatau ki he’ene ma’u Komiti Kakato pea u fokotu’u atu au Sea ka tau ‘alu tautolu ki he Komiti Kakato pea kapau ‘oku ‘ikai pea u *present* pē au miniti ‘e 10 ‘Eiki Sea ...

Kole ke tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Ha’apai 12

Taniela Fusimālohi: Sea ‘oku ou poupuu atu au ki he fokotu’u ke tau tukuhifo mu’a ki he Komiti Kakato koe’uhí ‘oku ‘i ai pē ngaahi ‘isiū heni ‘oku ha’u ia mo e Fakafofonga ko eni ka ‘oku ou tui ‘oku kaunga ia ki he toenga ‘o e ngaahi vāhenga.

Mo’ale Finau: Mālō Sea mahalo ‘e nounou ange ia ‘Eiki Sea ko e ‘uhinga kapau te u lele’i ‘eku miniti ‘e 10 pea toe tukuhifo te u toe *repeat* pē au he taimi ko ē te u *respond* ai.

‘Eiki Sea: Ko ia mahino pē Ha’apai 12 toki fai ho fakamalanga ‘a koe he Komiti Kakato. Kalake tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tukuhifo mo e Lipooti ‘a Ha’apai 12 ki he Komiti Kakato fakahā mai ho nima.

Pālōti’i ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti ‘A’ahi Ha’apai 12

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila mo e Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, *Dulcie Elaine* Tei, Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Palēmia Le’ole’o, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua...

Taimi: 1105-1110

Kalake Tēpile : 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, Vātau Mefi Hui, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 16.

Lipooti 'A'ahi Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 5

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake lau mai 'a e tohi fakahū mai 'aki e Lipooti Vāhenga Fili Tongatapu 5.

Kalake Tēpile :

'Eiki Nōpele Fakafanua
'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga
Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa.

'Aho Falaite 28 'Epeleli, 2023

'Eiki Sea

Kaveinga; Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea ma'a e Vāhenga Fili Tongatapu 5.

Kuo u faka'apa'apa kae fakahoko atu heni 'a e Lipooti 'o e 'A'ahi Faka-Fale Alea 'a e Vāhenga Fili Tongatapu 5 ki he ta'u Faka-Fale Alea 2022 fakatatau ki he Tu'utu'uni 20 'o e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Ngaahi Fakataha 'a e Fale Alea 'o Tonga.

Na'e fakahoko 'a e polokalama fakataha ni 'o kamata mei he 'aho Mōnite 15 'o 'Akosi 2022 ki he 'aho Tu'apulelulu 02 'o Sepitema, 2022. Ko e 'A'ahi ni na'e lava ia makatu'unga 'i he ngāue fakataha mo e fepoupouaki 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele 'o Tongatapu, motu'a Fakafofonga ni pea mo e kau ngāue mei he 'Ofisi 'o e Fale Alea 'o Tonga kae pehē ki he tu'unga finemātu'a 'oku na fakakaungatāmaki 'i he 'Ofisi 'o e Vāhenga Fili Tongatapu 5.

'Oku ou fakahoko atu 'a e Lipooti ni ke me'a ki ai 'a e Feitu'ú na mo e Fale Alea 'o Tonga

Faka'apa'apa atu

.....

'Aisake Valu Eke

Fakafofonga 'o e Kakai ma'a e Vāhenga Fili Tongatapu 5.

'Eiki Sea : Me'a mai Tongatapu 5.

Fokotu'u pea pou pou'i tukuhifo Komiti Kakato Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 5

'Aisake Eke : Tapu ki he 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku ou kole atu pē 'o fokotu'u ke tukuhifo eni ki he Kōmiti Kakato Sea mālō.

Pāloti'i 'o tali tukuhifo Komiti Kakato Lipooti 'A'ahi Vahenga Fili Tongatapu 5

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tukuhifo 'a e Lipooti Vāhenga Fili Tongatapu 5 ki he Kōmiti Kakato fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Mo e Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Taniela Liku'ohihifo Fusimalohi, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia Le'ole'o, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, Vātau Mefi Hui. Loto ki ai 'a e toko 15, 16, 'Eiki Nōpele Nuku pea mo 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto ki ai 'a e toko 17 Sea.

Lipooti 'A'ahi Vāhenga Fili Tongatapu 6

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he fika 4.4 'etau 'asenita – Vāhenga Fili Tongatapu 6. Kalake ke lau mai e tohi na'e fakahū mai 'aki.

Kalake Tēpile :

'Aho 4 Mē 2023
Lord Fakafanua
Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga
'Ofisi 'o e Fale Alea
Nuku'alofa.

RE: Fekau'aki mo e Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 6 -2023.

'Eiki Sea
'Oku ou faka'apa'apa mo fakahū atu heni 'a e Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea na'e fakahoko ki he Vāhenga Fili Tongatapu 6, 'a ia na'e kamata mei he 'aho 21 'o Fepueli – 'aho 12 'Epeleli, 2023.

'Oku fakamā'opo'opo 'e he Lipooti ni 'a e ngaahi fiema'u vivili mo e ngaahi Fokotu'u 'a e kāinga 'o e Vāhenga Fili Tongatapu 6 ke me'a ki ai 'a e Fale Alea. 'Oku ou 'amanaki pē 'e laumālie lelei 'a e Feitu'ú na mo e Fale 'Eiki ki he Lipooti ni.

Faka'apa'apa atu

.....
Hon Dulcie Elaine Tei
Fakafofonga Kakai Tongatapu 6.

'Eiki Sea : Me'a mai Tongatapu 6.

Fakama'ala'ala he Lipooti 'A'ahi Vāhenga Fili Tongatapu 5

Dulcie Tei : Mālō. Tapu ki he ‘afio ‘a e ‘Otua ‘i hotau ha’oha’onga, tapu atu ki he Feitu’u na Sea tapu ki he ‘Eiki Palēmia Le’ole’o. Fakatapu atu ki he Kapineti kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpele, Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Ko e kimu’a pē Sea ‘i he fai ha ki’i fakamalanga fekau’aki mo e Lipooti ni hangē pē ko e ngaahi Lipooti kuo tau fanongoa. Ko u kole pē ke fai mai ha faka’ilonga pē ‘oku ai ha ngaahi me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e kau Fakafofonga ‘a e Fale pē ko ha ngaahi fehu’i pea ‘o kapau ‘oku nau loto ke tukuhifo pea ka ‘ikai ‘oku ou fiamālie.

‘Uluaki ko e finemotu’a ni ko e Fili Si’i na’e toki fakahū mai ai, pea ko e Lipooti ‘uluaki eni ‘oku ou fakahoko ‘o fakamā’opo’opo. Na’e ‘ikai ke lava ha ‘A’ahi Fale Alea ‘i he ta’u kuohili koe’uhi ko e ...

<008>

Taimi: 1110-1115

Dulcie Tei: ... koe’uhí ko e fili si’i mo e tu’unga ‘o e Fakafofonga kimu’a pea toki hoko mai ‘a e finemotu’a ni pea ko e toki lava eni pea ‘oku ou tuku atu ai ‘a e lipooti ‘i he loto tui ‘oku mou me’a pē ki ai ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi *issue* ‘oku mou tokanga ki ai pea toki fai ha fakamalanga fekau’aki mo ia. Mālō.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e fokotu’u eni mei he Fakafofonga ‘o Tongatapu 6 kapau ‘oku ‘i ai ha’amou ngaahi fehu’i pē ko ha fokotu’u fekau’aki pea mo ‘ene lipooti. Tongatapu 7.

Fokotu’u tukuhifo Lipooti ‘A’ahi Vāhenga Fili Tongatapu 6 ki he Komiti Kakato

Paula Piveni Piukala: Sea tapu mo e Sea. Ko e ko ‘eku fie tokoni pē ‘a’aku ia ki he ki he Fakafofonga ‘o Tongatapu 6 ‘a e mahu’inga ke tukuhifo ki he Komiti Kakato ke tau tālanga’i he ‘oku mahino mai ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha founa ngāue ke ‘ohake e ‘ū *issue* ‘oku loloto ki he kakaí ke fakafaingamālie ia ke talanoa’i ai mo toe ma’ala’ala ange ki he Kapineti Sea. Ko e fokotu’u atu pē ke tukuhifo ki he Komiti Kakato.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko ē ‘oku fokotu’u mai ‘e Tongatapu 7 ke tukuhifo ki he Komiti Kakato ‘oku ‘i ai ha pou pou ki ai? Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tukuhifo e Lipooti ‘A’ahi Faka Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 6 ki he Komiti Kakato fakahā mai ho nima.

Dulcie Tei: Mālō.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Taniela Liku’ohihifo Fusimalohi, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia Le’ole’o, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, Vātau Mefi Hui, ‘Eiki Nōpele Nuku mo ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. Loto kotoa e Hou’eiki ko eni ki ai tōko 17.

Lipooti ‘A’ahi Faka Fale Alea Vāhenga Vava’u 14

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ko e Lipooti ‘A’ahi Faka Fale Alea Vāhenga Vava’u 14, lipooti faka’osi eni ‘etau ‘asenita. Kole atu ki he Kalake ke lau mai e lipooti.

18 'Epeleli 2023

Lord Fakafanua,
'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA.

'Eiki Sea,

Kaveinga: Lipooti 'o e 'A'ahi Faka Fale Alea Vāhenga Fili Vava'u 14/2023.

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahū atu heni 'a e Lipooti 'o e 'A'ahi Faka Fale Alea na'e fakahoko ki he Vāhenga Fili Vava'u 14 mei he 'aho 8 ki he 21 'o Ma'asi 2023. Fakatatau ki he kupu 20 'o e Tohi Tu'utu'uni ki he ngaahi fakataha 'a e Fale Alea.

Ko e lipooti ko eni 'oku fakama'opo'opo ai 'a e ngaahi fiema'u ne 'ohake 'i he ngaahi fakataha'anga lolotonga 'a e 'A'ahi Faka Fale Alea ki he Vāhenga Fili Vava'u 14.

'Oku ou 'amanaki pē 'e laumālie lelei 'a e Feitu'u na mo e Fale 'Eiki ki he lipooti ni.

Faka'apa'apa atu,

Hon. Dr. Saia Ma'u Piukala
(Fakafofonga 'o e Kakai, Vava'u 14 mo e Minisitā Mo'ui)
Kalake Tēpile: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Fakama'ala'ala he Lipooti 'A'ahi Faka Fale Alea Vāhenga Vava'u 14

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae'uma'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Ko u faka'amu pē au ia Sea ke u fakahoko atu 'eku lipooti pē au 'i he Fale ni Sea. 'E nounou pē Sea pea ko u kole pē 'e Sea ke u, ko e ki'i lipooti te u hanga 'o 'oatu ko 'eku lipooti fakalukufua pē Sea ko e Vāhenga Vava'u 14 ko e kolo 'e 10 mo e motu 'e 11, 21 fakakātoa ia Sea. Pea 'oku 'i ai e vāhenga lalahi ai 'e 3 ko e Vahe Motú, Vahe Hihifó mo e Vahe Pangaimotú.

'A ia ko e vāhenga lalahi ia 'e 3 Sea pea kehekehe honau tu'unga fakasiokalafi mo e ngaahi fiema'u 'a e ngaahi vāhenga ko eni Sea. Ko e founa vahevahe 'emau pa'anga faka-Fale Alea Sea 'oku nau kole mai 'enau ngaahi *project* pea 'oku 'osi 'i ai e fo'i vahe pau ko e pa'anga 'e 4000 tatau kātoa e kolo mo e motu 'e 21.

Pea 'osi ko ia pea toki vahevahe fakafo'i 'ulu 'o fakatatau ki he lesisita ko ia 'i he Fale Alea. Sea 'oku tokoni lahi 'aupito e Pa'anga Faka-Fale Alea ki he ngaahi fiema'u 'oku fiema'u he kāinga.

Ngaahi fiema'u vivili Vāhenga Fili Vava'u 14

'I ai e ngaahi me'a ia he 'a'ahi Fale Alea Sea na'e lava pē ia 'o solova fanga ki'i *issue* iiki ka ko u fie to'o hake pē 'e au 'e Sea 'a e ngaahi *issue* lalahi 'oku *common* 'i he ngaahi feitu'u 'o hangē pē ko e hala pule'anga Sea fu'u me'a fiema'u vivili ia ko e feleoko Vava'u Vahe Leimatu'a pea mo e Vāhenga Hihifo 'a e mahu'inga ko ē hala Pule'anga 'oku lolotonga lele atu

e ngāue ia ki he ngaahi hala Sea ko e ‘ū ‘otu motu ko honau hala Pule'anga honau fanga ki'i uafú. 'I ai e ngaahi fanga ki'i uafu 'oku uesia pea 'oku 'i ai e faka'amu ke monomono kei taimi ...

<009>

Taimi: 1115 – 1120

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... na'a hoko 'o toe lahi ange e maumaú. Ko e ongo uafu pe 'e 2 Sea ne maumau 'ia Hāloti 'oku te'eki ai ke fakakakato e ngāue ki ai. Pea ko e fale'i mei he'enau 'enisiniá ko e fanga ki'i uafu he taimi na'e ngaahi ai na'e ngaahi e fanga ki'i uafú ia 'aki 'a e kilikili, ko e feo, na'e 'ikai ke 'i ai ha maka na'e ngāue'aki.

Pea 'oku 'i ai 'a e fokotu'utu'u pea mo e Minisitā ko eni e *MOI* ke fai 'a e ngāue ke 'ai ha maka ke ngāue'aki. Pea 'oku 'osi fai pē 'a e femahino'aki pea mo e motu ko eni ko Ovaka kae 'uma'ā 'a 'Otea ki honau uafu ko ē na'e holo pe maumau 'i he matangi koeni ko Hālotí.

Sea ko e 'i ai e me'a mahu'inga, ko e me'a ki he maama halá Sea 'oku 'osi mahino pē e ngāue ko ē ki ai 'oku 'i ai e ngaahi maama hala 'oku mate. 'Oku 'osi 'ohake pe ia fatongia e kau 'Ofisakolo ke nau līpooti ki he Kōmiti 'Uhilá ke fai hano fetongi. Pea ko hono fakakakato e ngaahi fiema'u ko iá.

Ko e 'ū vahe Motú pe na'e 'i ai e 'ú maama sola na'e ngāue'aki ka ko e ngaahi 'a ia na'e tatau pe vahe motu 'i Vava'ú kae 'uma'ā Ha'apai. Ka ko e ngaahi puha 'uhila ko ē 'oku ngāue'aki 'oku 'osi pe ha 'aho 'e 3 'oku fiema'u ngaahi ta'u 'e 3, fiema'u ke fetongi. Pea 'oku fai e fengāue'aki pea mo e *MEIDECC* ke toe fakakakato he 'oku kei sai pe ngaahi fo'i maama sola ia ko iá he 'otu motú. Ko e ngaahi puha 'uhila pe ke fetongi ke fakafaingamālie'i 'enau ngaahi fiema'u ko iá Sea.

'I ai pe ngaahi fiema'u he ma'u'anga vai Sea, ko e na'e 'osi fai pē talanoa. Ko e kongā lahi e 'ū kolo ia ko eni 'oku nau ngāue'aki 'enau pa'anga Faka-Fale Aleá ke solova'aki 'enau ma'u'anga vai. Ko e lingi'anga veve 'i Vava'ú Sea 'i Kalaka, ko e lāunga pē mei he ki'i motu, kolo ko Okoa. 'Osi mahino pe toe pē ta'u 'e 2 ia kuo fonu e lingi'anga vevé ia. 'Oku lolotonga fai e ngāue e 'Eiki Kōvana Vava'ú ke kumi ha feitu'u ke hiki ki ai 'a e lingi'anga vevé.

Hangē pe ko e taimi na'e hiki ai pea mei Pātangata ki Tapuhia ko ē he taimi ní. Ko e taimi ko ē, ka ko e taimi ko eni Sea he taimi 'oku lango ai hūfanga he fakatapú mo palopalema. Ko e fatongia leva e Potungāue 'oku nau ō fana pē 'a e koló pea mo e lingi'anga vevé ke 'oua. Pea 'oku 'i ai e līpooti 'oku fakafiēmālie he taimi ni lolotonga e fakatatali ko ia ki hono kumi ha feitu'u ke hiki ki ai 'a e lingi'anga vevé. Mahalo Sea ko e ki'i me'a lalahi pe ia 'oku ou fie fakahoko atu 'i he līpooti ko eni.

'Oku 'i ai e fanga ki'i 'īsiū iiki ia na'a mau lava pe mautolu 'o solova. Ko e me'a ko eni ki he Polisi Fakakoló Sea, taimi na'e to'o ai e fakataputapui pea na'e loto taha e kau 'Ofisa Kolo 'o e vāhengá. Ko 'enau tokoni ia ki he akó ke to'o mai 'a e sēniti 'a e Polisi Fakakoló ke tokoni ki he fakatau ko ia 'a e *laptop* e longa'i fānaú kae 'oua toe kau e mātu'á 'i he fakatau ko ia 'o e *laptop*. Na'e lava 'o fakakakato e foomu 6, foomu 7 Vava'ú 14 ia 'i he ngāue'aki 'a e pa'anga Polisi Fakakoló.

Na'e 'osi fai ai pē kole atu pea mo e miniti 'o e fakataha ko iá Sea. Ka ko 'eku hangē ko e fakahoha'a pe foki ko ē 'anenaí, neongo eni kuo fakataputapui ko e 100000 ko iá 'e kei malava

pe e seniti ko ia Sea ‘o tokoni’i ‘a e fiema’u vivili. Pe ko e ako pe ko e hā e me’a ‘oku fiema’u vivili ‘i he fakataha ia ‘a e kau ‘Ofisakolo mo e kau Pule Fakavahe ‘o e vāhengá ni. Ko ia Sea ko u tui ko e ki’i me’a lalahi pe ia ‘oku ou to’o mai ‘i he lipooti ko eni Sea ke fakahoko atu ki he Fale ‘Eikí ni. Pea mo e fakamālō atu ki he Pa’anga Faka-Fale Aleá ‘okú ne hanga ‘o feau e ngaahi fiema’u.

‘Oku ‘i ai fanga ki’i maumau iiki he uafú he taimi tō ‘uho’uhá nau ala pe ki he ki’i sēniti Faka-Fale Aleá ‘o fakakakato e ngaahi fatongia ko iá. Ko e ki’i fiema’u vivili pe ‘e taha Sea ‘oku ou tui ‘oku mahu’inga’ia e motu’á ni. Ko e ‘ū ‘otu motú pea he ‘ikai ke u malanga pe ‘i 14 ka ko u malanga fakalukufua he ‘ū ‘out motu Ha’apai pea mo Vava’u. ‘Oku ‘osi, na’e ‘i ai e *project* na’a nau taki tāuhi e tangikē vai, lita e 5000 ‘a e ‘api.

Ka ‘oku mahino mai ko e taimi ‘oku la’ala’ā ai Sea ‘oku palopalema e ma’u’anga vai he ‘oku ‘ikai ha vai fakakolo ke ne hanga ‘o tokonia ‘a e ma’u’anga vai ko ení. Pea ko e kole ia ko ení Sea kapau ‘e toe lava ha ha toe takitaha ...

<010>

Taimi: 1120-1125

‘Eiki Minisitā Mo’ui: ... ‘a e fanga ki’i ‘otu motú ‘a e ‘ū ‘apí ke nau taki ua he fo’i tangikē, lita ‘e 5000 ‘e fakafiēmālie ki he ma’u’anga vai. ‘Oku ‘osi mahino ko, ko e ‘ū kolo ia ko ē ki ‘utá ‘oku ‘i ai ‘enau ma’u’anga vai ‘anautolu ia pea ‘oku ‘osi fai pē fakatalanoa ki he *MEIDECC* ha ngaahi tokoni pea mei muli ke ne hanga ‘o fakafaingamālie’i eni Sea. Pea ‘oku ou tui ko e fiema’u vivili ia Sea ‘oku mahu’inga kae tautautefito kia kinautolu mei he ‘otu motú ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ma’u’anga vai ‘o toe makehe ange mei he tangikē vai. Sea ko e ki’i fakahoko nounou atu pe ia ‘a e ki’i lipooti mo e ‘a’ahi ko eni mo e fakamālō ki he Feitu’u na kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Aleá ‘i hono fakafaingamālie’i ‘o e ‘a’ahi pea mo e ngaahi tokoni ko ia ki he vāhengá. Mālō Sea, fokotu’u atu.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eua 11.

Fokotu’u tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti ‘A’ahi Faka Fale Alea Vāhenga Vava’u 14

Taniela Fusimālohi: Sea ko u fokotu’u atu pē ke tukuhifo ki he Komiti Kakatō koe’uhí ko e, neongo ‘oku mo’oni pē ‘oku ‘i ai e ngaahi me’a iiki heni ka ‘oku ‘i ai ‘a e fu’u fo’i *issue* lahi heni ‘oku hā mai he peesi 15 ‘i he fakataha ko eni mo e kāinga ‘o Vaimalō mo e kāinga Tu’anukú. Ko u tui ko e *issue* lahi me’a ko eni fekau’aki pea mo e vevé mo e me’a ko eni fekau’aki pea mo e fefolau’akí. Totonu pē ke tau ki’i talanoa lelei ki ai he ko e palopalema pea ko e faifatongia ‘a e Pule’angá ‘oku ‘i ai ‘a e *concern* ‘a e kakaí ki ai pea ‘oku fokotu’u atu ke tau tukuhifo mu’a ki he Komiti Kakatō.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Sea ko e lipooti ia ko eni fekau’aki pea mo e fefolau’akí he taimi ia ko ē na’e hoko ai e fo’i palopalema e fefolau’akí. Te tau talanoa’i pē fo’i me’a tatau ia he ngaahi me’a ko ení ka ko u kole atu au ia Sea ke paasi, te tau toe talanoa he lipooti ko eni ‘a e *Public Enterprises* he fefolau’akí. Ka ko e, ko e *issue* eni ia na’e ‘ohake ia he fo’i taimi ko ē na’e hoko ai e palopalema ko ena ‘a e Lulutaí.

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki ko e me’a ko eni ‘oku hā he peesi 15 ‘i he fakataha ko ē mo e kāinga ‘o Vaimalō ko e loma ‘uluakí pē. Sevesi e Pule’angá felāve’i mo e fefolau’akí. ‘Oku ou tui ‘oku ‘ikai ko ha *issue* eni ia ke, ‘oku kei hokohoko mai pē *issue*. ‘Oku tau kei lolotonga fe’ao pē mo ia fo’i loa ko iá, kau ai mo e folau vaka tahí. ‘Oku ou tui Sea ko e ‘elia ko eni ‘o

e fefolau'akí, 'ea mo e funga e fonuá mo tahi, 'oku 'ikai ko ha me'a si'isi'i ke tau ta'etalanoa ki ai. Ko e kāinga eni 'o e Fakafongá 'oku nau talamai 'a e fo'i *issue* ko eni.

Ko hono uá Sea ko e me'a ko eni fekau'aki pea mo e vevé. Ko eni 'oku fakahā mai 'e hiki 'o pa'anga 'e 30 ki he māhina, vave ni mai. Ka ko eni 'oku hā mai ia hē 'oku 'ikai ke hiko e ngaahi veve ia 'e ni'ihi, tatau pē mo e ngaahi lipooti ko ē. Pea mo e tolú Sea 'oku hā mai mei he'ene fakamatalá 'a e tangikē vai. Kātoa, kātoa 'a e 'ū lipooti ko eni 'oku 'ai ke tau talanoa ki ai 'oku huluni kotokotoa ai 'a e tangikē vai. Ka ko e me'a eni na'e 'osi fehu'i pea 'oku 'osi fai e tohi 'o 'eke pe ko fē fua ko ā e tangikē vai pea 'oku kau hē mo e maama sola, pe ko fē fua 'oku tufa ia ki fē 'oku kei fehanu'aki ai e ngaahi lipooti ia ko eni. Ka 'oku ou tui Sea ko e me'a 'oku tonu ke tukuhifo ki he Komiti Kakatō ke tau talanoa ai mo to'o hake e ngaahi *issue*. He ko ē na'e 'osi hā mai na'e 'osi tu'u ...

'Eiki Sea: Mālō 'Eua 11. 'Oku 'osi mahino ho poini 'a koe. 'Oku lahi 'aupito e 'ū me'a 'oku ke tokanga ki ai he lipooti. 'Eiki Minisitā 'oku 'ikai ke tali ho kolé, te u kole ke tau pāloti ke tukuhifo ki he Komiti Kakatō.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea.

Pāloti'i 'o tali tukuhifo Lipooti 'A'ahi Faka Fale Alea Vāhenga Vava'u 14 ki he Komiti Kakato

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali ke tukuhifo Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Vāhenga Fili Vava'u 14 ki he Komiti Kakatō, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a e Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia Le'ole'o, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, Vātau Mefi Hui, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto ki ai e toko 15.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali e fokotu'ú, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Fili Fakafongā Kakai Tongatapu 1 ko e Sea Le'ole'o Komiti Kakato

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Koe'uhí 'oku lolotonga poaki folau mai 'a e 'Eiki Tokoni Palēmiá, 'Eiki Sea Komiti Kakatō kātaki, te u fili atu 'a Tongatapu 1 ke hoko pē ko e Sea Le'ole'o 'i he Komiti Kakatō 'o makatu'unga pē 'i he'ene taukei mo 'ene fuafatongia na'e 'osi fakahoko 'i he Fale Aleá. Tau liliu 'o Komiti Kakato Hou'eiki. Te u kole atu ki he Seá ke tau mālōlō ai pē.

Lord Nuku: 'Eiki Sea kātaki pē mu'a ko e ki'i kole atu pē ke ki'i fakama'ala'ala mai pē. 'Oku 'i ai pē ki'i me'a fekau'aki mo e lipooti fakalukufua.

'Eiki Sea: 'A e ...

Tokanga ki he kupu 83 Tohi Tu'utu'uni Ngāue Fale Alea fekau'aki mo e ngāue Pule'anga ki he ngaahi fokotu'u faka-Fale Alea

Lord Nuku: Ka ko e makatu'unga e fehu'í ia 'i he kupu 83 'etau Tohi Tu'utu'uní. Ko 'eku fehu'í koe'uhí ko e ngaahi lipooti ko ení pea mo hono ngaahi fiema'ú pea mo e ngaahi fokotu'u. 'Oku hangē 'oku 'i ai e ngaahi fokotu'u ai ka ko 'eku fehu'í atú Sea ko e kupu 83 ...

<002>

Taimi: 1125-1130

Lord Nuku: ... 'oku ne talamai ko e hā 'a e ngāue 'a e Pule'anga kuo fai ki he ngaahi fokotu'u na'e fai 'i he 'a'ahi ko ē pē ko e fokotu'u ki he Fale Alea he ta'u kuo hili atu. Koe'uhi ke malava ke muimui'i pē ko e hā 'a e ngāue 'a e Pule'anga kuo fai ki he ngaahi fokotu'u ko ia Sea. He 'uhi he te tau toe hanga pē 'o tākaki atu pē 'a e ngaahi fiema'u vivili ko eni, pea 'oku fiema'u 'a eni ko ē 'oku hangē 'oku tu'u ko ē 'i he kupu 83, 84. Fakahū mai 'e he Palēmia ki he Fale Alea 'a e ngaahi fokotu'u ko e hā 'a e ngāue 'a e Pule'anga kuo fai ki ai Sea.

Ko hono 2 ko ē lipooti ko eni kuo pau ke fakahā 'a engaahi fakaikiiki mo e ngaahi 'uhinga 'o e ngaahi ngāue ko ia kuo fai 'e he Pule'anga. Ko 'eku fiema'u pē ko e hā 'a e ngāue 'a e Pule'anga kuo fai ki he ngaahi fokotu'u 'a eni 'oku talamai 'e he kupu 84 ke fakahoko mai ki he Fale Alea pē kuo fakahoko 'a e ngaahi fakamatala ko ia pē 'ikai Sea. Ko 'eku fehu'í pē ia he ko 'eku lave'i 'oku te'eki ai ha me'a ia 'e 'omai 'o fekau'aki pea mo e ngaahi fokotu'u ko eni ko ē kuo fai 'e he Pule'anga Sea mo e Fale Alea, mālō Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Tokoni Palēmia.

Kole Pule'anga tukuange kia kinautolu 'a e ngaahi fokotu'u faka-Fale Alea he ngaahi lipooti Fale Alea

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni.

Hangē ko ē ko e kupu 84, ko e ngaahi fokotu'u 'Eiki Sea, talamai hanga mu'a 'e he 'Eiki Fakafofonga me'a mai 'a e ngaahi fokotu'u ko ē mei he ta'u kuo hili, 'a ia na'e tali 'e he Fale kuo 'ikai fai 'a e sio ki ai ki he 'ū me'a ko ia 'Eiki Sea, he 'e makatu'unga ia 'i he ngaahi fokotu'u Faka-Fale Alea. Ko e lipooti ko e lipooti pē ia 'o e ngāue 'i he vāhenga, ko e fokotu'u ko e me'a kehe ia, mālō Sea.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko 'eku lave'i ko e ngaahi 'a'ahi ko ē kuohili, na'e 'i ai 'e ngaahi fokotu'u ai na'e fokotu'u ki he Pule'anga, ko e lipooti ko eni, ko e ngaahi fiema'u vivili ia, 'ikai ke 'i ai ha fokotu'u ia 'e 'asi 'i he lipooti ko eni ko e fiema'u vivili, ka ko e 'uhinga atu ko ē 'a'aku ko e fokotu'u ko ē na'e tali ko ē 'e he Fale Alea fekau'aki pea mo e ngaahi lipooti ko ē kuohili 'oku ou tui ko e fokotu'u ia ki he Fale Alea 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ko e lipooti 'ata'atā pē, 'oku ou tui 'oku mea'i pē 'e he Feitu'u na.

Kole Sea Fale Alea 'omai ngaahi fokotu'u faka-Fale Alea ke fakamanatu Pule'anga fai mai nau tali ki ai kimu'a he 'aho 30 Siulai

‘Eiki Sea: ‘Eiki Nopele ‘oku mahino ‘a e me’a ‘oku ke tokanga ki ai, ‘uluaki ‘oku ‘omai ‘e he ‘Eiki Tokoni Palēmia ‘ene tali ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ke lipooti mai mei he Pule’anga he na’e ‘ikai ke ‘i ai ha fokotu’u ‘a e Fale Alea ‘i he ta’u kuo ‘osi, ‘oku ou kole atu au ke ke tokoni mai ki he’etau founa ngāue, me’a mai koe mo e fokotu’u na’e ‘osi tali ‘e he Fale Alea ‘i he ta’u kuo ‘osi ‘oku fiema’u ke lipooti mai ‘e he Pule’anga koe’uhi ‘oku kei taimi pē ‘oku tu’utu’uni ‘a e kupu 84, ‘oku fiena’u ke lipooti mai kimu’a ‘i he ‘aho 31 ‘o Siulai. ‘A ia ‘oku kei faingamālie pē ke ‘omai ‘a e lipooti ko ia ‘o kapau na’e ‘i ai ha fokotu’u pehē, ka ke kātaki ‘o vakai ki he Kalake ‘a e ngaahi fokotu’u ko ia ke fakamanatu ki he Pule’anga ke fakahū mai kimu’a ‘i he ‘aho 31 ‘o Siulai. Hou’eiki tau liliu ‘o Komiti Kakato.

(Liliu ‘o Komiti Kakato, me’a mai ‘a e Sea Le’ole’o ‘o e Komiti Kakato)

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mou kātaki ko ‘etau taimi ke tau toloi ai pē, pea tau toki foki mai mālō. (Ne mālōlō heni ‘a e Fale)

<005>

KOMITI KAKATO

Taimi: 1150-1155

Sātini Le’o: Me’a mai e Sea ‘o e Komiti Kakato

Me’a e Sea

Sea Komiti Kakato: Tapu ki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea pea fakatapu ki he ‘Eiki Palēmia Le’ole’o mo e Hou’eiki Minisitā. Fakatapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele pehē ‘eku fakatapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Komiti Hou’eiki pea mou me’a hifo pē ki he’etau ‘asenita mahino kotoa ‘a e ngaahi kaveinga mo e fakamatala kuo tukuhifo mei he Fale Alea ki he Komiti Kakato. ‘A ia te tau hoko atu pē ‘oku mahino pē ‘a e Fakamatala ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ‘i he 3.1 ‘i he Komiti Kakato. ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

Lord Fakafanua: Tapu pē mo e Feitu’u na Sea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato kae ‘atā ke u kamata atu pē ‘i he Lipooti Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘a e ‘Atita Seniale ki he ta’u 2021 ki he ta’u 2022. Ka koe’uhi ko e sino fakalao eni ‘oku ‘i he malumalu ‘o e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ka ‘oku tau’atāina pē ‘a e ‘Atita Seniale ki he’ene lipooti ‘oku fakahā atu ki he Komiti. Te u kole atu pē Sea faingamālie ki he Kalake ke ne lau mai ‘a e peesi fika 3, 4 mo e 5. ‘A ia ko e tohi ia ‘oku fakahū mai ‘e he ‘Atita Seniale ka u toki muimui atu hono fakamatala e toenga ‘o e lipooti Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘io Kalake ke ne fakahoko e.

<007>

Fakamatala Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale ki he Ta’u 2021/2022

Taimi: 1155-1200

Kalake Tēpile : Peesi 3 - Talateu mo e Vakai ‘a e ‘Atita Seniale.

‘Uluaki ‘oku ou faka'apa'apa ke u fakahoko atu heni ‘a e Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ki he ta’u 2021/2122.

Ua, na’e faka’ilonga’i ‘aki ‘a e ta’u ni ‘a e puna ‘a e mo’ungaafi Hunga Tonga Hunga Ha'apai pea mo e hū mai ‘a e fokoutua fakamāmani lahi ko ia ko e KOVITI-19 ‘a ia na’e uesia ai ‘a Tonga ni katoa. Na’e tauhi ma’u pē hono fakahoko ‘e he *TOAG* ‘a ‘enau ngaahi ngāue faka’atita fakatatau ki homau ngaahi fatongia kuo fokotu’u ‘e he’emau palani ngāue kakato ‘o e ta’u 2021/2022, fakataha pē mo e ngaahi uesia tamaki ki he’emau houa ngāue mei he uesia ‘o e puna ‘a e mo’ungaafi mo e fokoutua KOVITI-19. Na’a mau ‘oatu ha ngaahi Lipooti tau’atāina mo e ngaahi fale’i ki he Fale Alea ki he Pule’anga pea mo e komiuniti ko e taumu’á ‘o hangē kuo fokotu’u ‘i he’emau visone ke toe fakalakalaka ange ‘a e ngaahi ngāue ‘a e Pule’anga ‘i he ‘ulungaanga falala’anga, taliui, mo ‘ata kitu’a.

Vakai Fakalūkufua:

Tolu. Ko e ola mahu’inga taha ne a’usiá ko hono fokotu’u ki he Lao ma’olunga taha ‘o e Fonua, Konisitūtone ‘o Tonga ‘a e tu’unga tau’atāina ‘o e ‘Atita Seniale. Na’e fakahū eni ‘aki ‘a e Lao Konisitūtone ‘o Tonga Fakatonutonu 2021 pea fakamo’oni huafa ki ai ‘a ‘Ene ‘Afio Tupou VI ‘i he ‘aho 29 ‘o Siulai, 2021.

Fa. Ko e Tu’utu’uni eni ‘a e makatu’unga faka-‘atita. Ko e tu’unga tau’atāina ‘o e ‘Ofisi ‘Atita mo hono kau ngāue ke fokotu’u ki he Konisitūtoné pea ko e fakaikiiki ‘i he laó, Lao ki he ‘Atita faka-Pule’anga ke malu’i mei hano toutou liliu ‘o e Lao. ‘Oku fakakoloa’i ‘e he fokotu’u ‘o e tu’unga tau’atāina ‘o e ‘Atita Seniale ‘i he Konisitūtoné ‘a ‘emau ngāue ‘o toe tau’atāina ange mo falala’anga ange koe’uhí ko e ‘ilo’i ‘oku malu’i ‘e he Konisitūtoné mei ha fa’ahinga uesia mei tu’a.

Nima. Na’e kakato ‘a hono ‘atita’i ‘o e ngaahi Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’angá ki he ngata’anga ‘o e ta’u fakapa’anga ‘aho 30 Sune 2022 pea ‘oatu mo e tala fakakaukau ‘a e ‘Atita ‘i he ‘aho 23 ‘o Fepueli, 2023.

Ono. Ko e aofangatuku ‘o e ‘atitá, na’e ‘ikai ke u fakamo’oni kakato ki he ngaahi Fakamatala Pa’anga ‘o makatu’unga ‘i ha ‘akauni ‘elia ‘e 2:

- i) Pa’anga mo e tatau ‘o e pa’anga pea mo e
- ii) Ngaahi koloa, ngaahi mīsini mo e ngaahi me’angāue.

Ko e aofangatuku ‘o e ‘Atita na’e tatau pē mo e aofangatuku ‘o e Fakamatala Pa’anga ‘o e ta’u kimu’a 2020/2021.

Fitu. Na’a mau fakahoko foki ‘a e ngaahi ‘atita’i ‘o e ngaahi ngāue fakapa’angá mo e faipau ki he Laó pea mo ‘oatu pē ‘a e ngaahi fale’i makehe ‘oku fiema’u mai. Ko e ngaahi fo’i ‘iuniti ‘atita kotoa ‘e 65 na’a mau lava ke fakahokó, ‘i he ngaahi Potungāue mo e ngaahi Kautaha Fakapule’anga Tongatapu ni mo e ‘otu motu. Ngaahi Fakamatala Pa’anga ‘e 33, Pa’anga Tokoni Faka-Fale Alea ki he Vāhenga Fili ‘e 17, Ngaahi Tohi Fakamo’oni ‘Atita ‘e 54 mo e Fale’i Faka-‘Atita Makehe ‘e 2.

‘I he’emau ngaahi Lipooti ‘Atita na’a mau ‘ohake mo ‘oatu ha ngaahi fokotu’u ‘e 719 ke fai ha tokanga mo ngāue leva ki ai ‘a e kau Pule Ngāue.

Valu. Tānaki atu ki he Lipooti Fakata'u ni 'oku lipooti atu 'a e fakamā'opo'opo 'o e Ngaahi 'Atita 'o e Ngaahi Fakamatala Pa'anga mo e Faipau ki he Lao 2021/22 pea 'e fakahū atu 'i he'ene kakato.

Hiva. 'I he 'atita'i 'o e a'usia 'o e olá na'e fili atu 'a Tonga ke kau fakataha mo e ngaahi 'Ofisi 'Atita 'i Māmaní 'i hono fakahoko 'o e 'Atita Fakatahataha Fetokoni'aki 'i he tōpiki ko e **Va'a Fakafonua ki he Mo'ui Lelei 'a e Kakai 'oku Mālohi mo Mateuteu Ma'u Pē.** Ko e 'atitá na'e meimei ngāue kotoa ki ai 'a e timi 'Atita ...

<008>

Taimi: 1200-1205

Kalake Tēpile: ... 'o e ola pea 'oku lolotonga faka'osi'osi 'a e lipooti kakato ki ai 'e fakahū atu leva ia 'i he'ene kakato.

10) Hangē ko ia 'i he ta'u kimu'a 'oku mau fengāue'aki vāofi mo e ngaahi potungāue takitaha 'i hono vakai'i 'o e 'i ai mo e ngāue lelei 'a e fa'unga 'o e ngaahi fakamatala fakamo'oni 'o e ola. 'Oku mau kei hokohoko atu pē 'a e feinga ki ha fa'ahinga faingamālie te mau ala ma'u ke mau ako ai ki he taukei mo e potō'i 'atita 'o e olá.

Polokalama Ako Fakalakalaka Fakapolofesinale 'o e Kau Ngāue.

11) Na'e kamata'i 'a e polokalama ako fo'ou ma'a e kau ngāue 'o e 'Ofisi 'Atita 'i he lolotonga 'o e ta'u mei he Va'a Ako 'a e *INTOSAI* 'oku 'iloa ko e *IDI*. 'Oku 'iloa 'a e polokalama ako ni ko e ako fakapolofesinale ma'a e kau 'Atita 'o e 'Ofisi 'Atita, (*PESA*) pea 'e foaki foki mo e tohi fakamo'oni ako ma'a kinautolu te nau lava'i lelei 'a e polokalama ako ni.

Na'e kau ki ai 'a e 'Ofisa 'Atita 'e toko nima, toko ua mei he Timi 'Atita 'o e Ngaahi Ngāue Fakapa'anga, toko ua mei he Timi 'Atita Faipau ki he Lao mo e tokotaha mei he Timi 'Atita 'o e Ola. 'Oku fakafiefia 'enau fakalakalaka pea 'oku mau 'amanaki ki he ola lelei meiate kinautolu. Ko e faingamālie matu'aki lelei ki he polokalama ako'i 'o e kau ngāue.

12) 'Oku hokohoko atu pē 'a e polokalama tokoni kiate kinautolu 'oku nau feinga ki honau tu'unga fakapolofesinale (*CA* pē *CPA*). 'Oku kei tu'uma'u pē foki 'a hono tali 'a e 'Ofisi 'Atita ko e 'Ofisi ki he Ako Ngāue 'e he *Institute of Chartered Accountants* 'i 'Aositelēlia mo Nu'usila.

13) 'Oku kei hokohoko mai pē 'a e tokoni 'a e Va'a Ako Ngāue *IDI* mo e *PASAI* 'a e ngaahi polokalama ako ma'a e ngaahi lēvolo kehekehe 'o e kau ngāue. 'Oku ou fie fakamālō'ia heni 'a e ngaahi tokoi fakapa'anga kotoa pē mei he Pule'anga 'o 'Aositelēlia, *DFAT*, Pule'anga Nu'usila, *MFAT*, 'a ia 'oku na fakapa'anga 'a e ngaahi ako. 'Oku tokoni ia ki he feinga 'a e *TOAG* ke lelei ange 'emau fakahoko fatongia.

14) 'Oku kei hokohoko pē 'a 'emau feinga ki ha ngaahi faingamālie ako mo ngāue tonu 'i ha 'Ofisi 'Atita fakalakalaka ange ki he ngaahi founa 'o e 'atita'i 'o e ola.

'Atita'i 'o e Fakamatala Pa'anga 'a e TOAG 2021-2022.

15) Ko e Fakamatala Pa'anga 'a e *TOAG* ki he Ta'u Fakapa'anga 'oku ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2022 'oku tatau pē mo e 2021 'oku te'eki ai malava ke fakakakato 'a hono 'atita'i. 'Oku makatu'unga eni 'i he te'eki fai ha folau, te'eki fai ha folau mai talu mei he fakangatangata 'o

e fefolau'aki 'a e Kautaha 'Atita mei tu'a ko e *Grant Thornton New Zealand Audit Partnership* 'o e Koviti-19.

16) 'I hono fakakātoa na'e 'i lalo pē 'a e fakakātoa 'o e fakamolé 'i he patiseti 'aki 'a e pa'anga 'e 461437. Ko e pa'anga ko ia 'oku mei he ngaahi lakanga 'oku kei 'atā 'i he *level* 'o e kau Pule 'Atita.

Polokalama Komipiuta fo'ou ki he ngāue faka'atita, *Team Mate*.

17) Ko e *Team Mate* ko e polokalama komipiuta ngāue faka'atita ia 'oku ngāue lahi 'aki 'e he ngaahi 'ofisi 'atita lahi. 'Oku mau lolotonga ngāue'aki 'o e polokalama ni ki he 'atita 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga mo e 'atita 'oku fai pau ki he laó kamata pē mei he palani fakahoko 'o e ngaahi 'atita fakamā'opo'opo mo hono lipooti 'o e 'atita. 'Oku tokoni 'aupito ki he 'Ofisi e 'Atita ki he vave ange mo e lelei ange hono fakahoko 'o e 'atita. Na'e fakahoko lolotonga 'a e ta'ú hono fakafo'ou 'o e polokalama ni pea 'oku mau fakamālō ki he polōseki komipiuta 'a e *PASAI* na'a ne totongi 'a e fakamole ki he *Team Mate*.

Ngaahi Pole.

19) Ko e pole lahi tahá ke, ke 'ohake 'o e poto'i ngāue 'o e kau ngāue ki he tu'unga lelei mo fakapolofesinale 'oku fakahoko 'aki 'a e 'atita ke fenāpasi mo e fiema'u ke a'u ki ai 'a e ngāue pea 'oku mau 'ilo'i pe ...

<009>

Taimi: 1205 – 1210

Kalake Tēpile: ... ko e fekuki mo e polé ni 'e taimi lōloa. Ko e hokohoko atu ko ia 'o e ako ki he kau ngāué 'i he ngaahi founa kotoa pē. Ako mo e fakahinohino lolotonga 'o e ngāué, kalasi ako makehe fakalele 'e he 'ofisi, *PASAI* mo e *IDI* ako ngāue taimi nounou he 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale 'a Nu'usila mo 'Aositelēliá. Pea mo e Polokalama Ako Fakapolofesinale 'a e 'Ofisi 'oku fakataumu'a kātoa pe ia ke tali'aki 'a e pole ko 'ení 'i he taimi kotoa pē.

20. Tānaki atu ki ai, 'oku tupulaki 'a e mole atu 'o 'emau kau ngāué 'i he lēvolo polofesinalé. 'oku lau mā'ui'ui ma'u ange pē 'a e kaikai'anga 'o e lēvolo polofesinalé 'o e ngāue fakatauhitohi mo e fakatauhipa'angá 'i he ngaahi kautaha 'i tu'á, 'i he ngāue fakapule'angá. Pea 'oku nau hiki atu ai ki he vāhenga 'oku lelei ange 'aupito. 'Oku mau puke ma'u ki he polokalama tokoni'i 'o e ako fakapolofesinale 'o e kau ngāué.

21. Ko homau ivi fakapa'angá 'a ia 'oku 'omai 'e he patiseti fakata'u 'a e Pule'angá. 'Oku hoko ma'u pe ia ko e pole ki he 'emau ngāué. Pea pehē ki he tu'u tau'atāina 'a e *TOAG* ka 'oku mau fiefia ma'u pē 'i he tu'u mai 'a e ngaahi kautaha tokoni fakalakalaká 'o tokoni 'i he ngaahi tapa 'oku 'ikai malava 'a 'emau patiseti fakata'ú 'o fuesiá. 'Oku mau fakatauange pē 'e hokohoko atu hono tokonia kimautolu 'e he ngaahi kautahá ni 'i he kaha'ú na.

22. Ko e pole angamaheni pe foki ia 'a e feinga 'i he taimi kotoa pē ke kakato, taimi totonu 'a e ngaahi 'atitá. Pea ko e kupu 'ikai le'eia 'a e tōmui hono fakahū mai 'o e fakamatala pa'anga ke 'atita'i, fakamatala pa'anga 'a e Pule'angá, ngaahi fakamatala fakakuatá, ngaahi kautaha fakapule'angá. Pea pehē ki he ngaahi poloseki fakalakalaká, ko ia kuo mau kamata fakapolokalama'i leva 'o fokotu'u 'a e taimi tēpilé ke kamata ai 'a e fo'i 'atita takitaha 'o tufaki kiate kinautolu ngaahi kautaha pe potungāue 'oku nau kaunga ki hení. Na'a tokoni ki hono matatali 'o e polé ni. Tānaki atu foki ki he polé ni 'a e mahu'inga hono tauhi kakato 'o e ngaahi lēkooti mo e fakamatala fakapa'angá.

Ko e vakai ki he kaha'ú:

23. Ko e feinga ki he fakalakalaka 'a e *TOAG* ko e 'asenita ia 'oku hokohoko ma'u pē. Ko e feinga ke langa'i hake 'a e mafai pōto'i ngāue 'a e kau ngāué, 'a e mahu'inga taha mo fai ki ai 'a e fakamama'ú. He ko ia te ne langa'i hake 'a e tu'unga lelei mo taau 'o hono fakahoko 'o e ngaahi 'atita kotoa pē. 'Oku mau fatongia kotoa'aki pē hono toutou vakai'i 'o e taau mo e fe'unga 'o e ma'u ngāué hokohoko ki he kaha'ú.

24. Ko e polokalama ako ki he tu'unga fakapolofesinale 'o e kau ngāué 'oku hokohoko atu pe ki he kaha'ú. 'I he lolotonga ni 'oku lolotonga feinga 'a e toko 3 ki honau *CA* pe *CPA*. Pea ko e toko 2 'oku ngāue pē mo ako ki hono 'uluaki mata'itohi 'i he va'a *USP* 'i Tonga ní. Pea tokotaha he va'a ako faka'univēsi 'a Tongá, *TIHE*. 'Oku fakalotolahi kiate kinautolu he 'ofisi pea mo e ngaahi tokoni 'oku mau malava 'o ma'ú.

25. 'Oku kei hoko atu pē 'a hono pailate'i 'o e poloseki mo e *IDI* ki hono ngāue'aki kakato 'a e *ISSAI* ki he kotoa 'o 'emau ngaahi ngāue faka'atitá, 'atita 'o e ngaahi fakamatala pa'angá, 'atita 'o e ola mo e 'atita 'o e fai pau ki he laó. Pea mo tokanga ki he ngaahi fakatu'utāmaki 'e malava hoko 'i he 'ēlia takitaha, *risk approach*. 'Oku mau fakaofi atu ki he'ene kakato lelei 'e poloseki. 'Oku fie fakamālō heni ki he *DFAT*, *MFAT*, *IDI* mo e *PSAI* ko 'enau tokoni 'oku malava ai 'a e poloseki ni 'o kamata 'iate kinautolu. Pea 'e hoko atu ki he ngaahi 'Ofisi 'Atita kehé 'i he Pasifikí.

26. 'Oku kei hokohoko atu pē 'a hono ngāue'aki 'a e polokalama 'atita fakakomipiutá *Team Mate*, 'o 'emau 'atita ki he ngaahi fakamatala pa'anga mo e 'atita ki he fai pau ki he laó 'i he tokoni mai 'a e Kautaha *Team Mate* pea mo e *PASAI*. Ko hono tauhi mo tokanga'i faka'aho 'a e ngaahi naunau fakakomipiutá mo e ngaahi polokalama ...

<010>

Taimi: 1210-1220

Kalake Tēpile: ... ko e ngaahi pole ia 'oku mau fe'ao.

27. 'Oku mau ngāue vāofi mo e Komiti Pa'anga 'a e Fale Aleá tautefito ki hono siofi 'o e ngaahi lipooti 'a e 'Atitá mo e ngaahi tali mo e ngaahi ngāue ki he lipooti 'o e ngaahi sino na'e 'atita'i. 'E matū'aki tokoni eni ki he 'ulungaanga falala'anga, fatongia taliui mo e 'ata kitu'a 'o e kotoa 'o 'etau ngaahi ngāue pea mo hono, pea mo tokangaekina 'o e ngaahi fatongia ki hono leva'i 'o e pa'anga 'a e Pule'angá, *PFM*.

28. 'Oku hokohoko atu ai pē 'emau feinga tūkuingata ki he'emau kaveinga ngāué, 'a ia ko e 'ulungaanga falala'anga, taliui mo e 'ata kitu'a pea 'oku kamata pē foki 'iate kinautolu mo e kotoa 'o 'emau ngāue faka'atitá, 'emau ngaahi lipooti mo e ngaahi fale'i pea hoko atu kiate kinautolu 'oku mau 'atitái, he 'e mātu'aki 'aonga ia ki he ngāue fakalukufua 'a e Pule'angá, ko e konga 'o e ngaahi me'afua ki hono fakalahi hotau ivi mo 'etau tupulekiná.

Fakamo'oni Sefita Tangi, 'Atita Seniale. Mālō.

Lord Fakafanua: Mālō Sea ma'u faingamālie. Ko e hoko atu pē ki he tohi ko eni 'oku lau ko eni he Kalaké 'i he peesi fika 6. Ko e lipooti ko eni 'oku fai pe ia 'i he ta'u ki he ta'u pea ko e fa'unga ko eni 'o e 'ofisi 'oku va'a ngāue 'e 4. 'A ia ko e Pule Ngāué 'oku taki ai e 'Atita

Senialé, pea mo e va'a ngāue 'e 3 ko e ngāue faka'atitá, 'oku fakatatau ia ki he sivi faka'atitá pe ko e *financial audit*, ko e sivi faka'atitá 'o e olá 'a ia ko e *performance audit* pea mo e sivi faka'atitá faipáu 'a ia ko e, 'oku ui ko e *compliance audit*.

Sea ko e peesi fika fitú 'oku hā he tēpile 'uluakí, 'a e tu'unga ko ē 'oku 'i ai 'a e kau ngāue ko eni 'a e 'Ofisi 'Atita Senialé. Ka 'o kapau 'e me'a pē Hou'eikí ki he fakalukufua ko eni e kau ngāue 'oku tonu ke 'i he toko 49 kau ki ai e *vacancy* pe ko e 'atā ko e toko hiva. 'A ia ko e hangē pē ko e tohi ko eni na'e toki 'osi hono laú, kau eni e ngaahi pole lahi 'a e 'ofisi ko e Talēkita Pulé 'oku 'atā ai e lakanga 'e tolu, ko e 'Atita Pulé, 'atā lakanga 'e taha, 'Atita Ma'olungá 'oku 'atā ai lakanga 'e taha. 'A ia ko hono kumi e ni'ihí 'oku taukei pea 'oku ma'u e ngaahi lakanga mo e taukei ngāue ma'olungá 'oku faingata'a ke fakafonu 'o fakatatau pē ki he ivi ko eni kuo 'osi fakamatala atu he lipootí.

Sea ko e peesi fika hiva 'oku hā pē he tēpile tolú 'a e ngaahi ngāue ko eni na'e tāketi ki ai 'o fakatatau ki he palani ngāue ko ē ki he ta'u ko eni, pea mo e ngaahi ola ko ē 'a e ngāue ko eni na'e faka'amu ke fakahokó 'o fakatatau pē ki he koloa ngaohi fika 'uluakí, ngaahi lipooti ki he Fale Aleá mo e ngaahi tokoni kehé. 'A ia ko e ngaahi *corporate support* pe ko e ngāue eni 'oku fakahoko he kongá 'uluaki ko eni 'a e 'ofisi. Ko e tāketi na'e 6, olá 6, tāketi 2, ola 2. Tāketi ki he ngaahi poupou pe ko e polokalama ako fakalakalaka na'e tāketi pē ki he polokalama 'e 6, na'e lava 'o fakakakato e polokalama 'e 8.

'A ia kapau 'e muimui pē Hou'eikí 'a e toenga ko eni e tēpilé, ko e ngāue faka'atitá fakatatau ki he *financial performance* pea mo e *compliance* pe ko hono faka-Tongá ko e sivi faka'atitá 'a e ngaahi ngāue fakapa'angá pea mo e ola mo hono vakai'i e ola 'o e ngāue 'oku fakahokó mo e faipáu. 'A ia ko e *compliance* 'oku ola lelei pē 'a e ngāue 'a e 'ofisi 'o fakatatau ki he tāketi, 'oku fakahā pē he fika ko eni 'oku hā he 'uluaki kolomú pea mo e kolomu hono uá e olá.

Ko e me'a ko ē ke fakatokanga'i he Hou'eikí Sea ko e *performance audit* pe ko e ola totonú 'oku, na'e 'ikai ke lava 'o fakahoko pea 'oku fakatatau pe ia ki he ivi fakangāue pea mo e 'ilo ko eni e potungāué. Sea ko e fakaikiiki ko eni 'i he peesi fika 10 mo e 11 'oku hā pē ai 'a e pa'anga 'oku hū mai pea mo e pa'anga 'oku fakapapau'i na'e hū mai 'i he tēpile. 'A ia 'oku ma'olunga ange e pa'anga 'oku hū mai na'e totonú 'i he me'a ko ē na'e 'esitimetí. 'A ia 'oku mahino ia 'oku ola lelei pē ngāue pea 'oku lahi e pa'anga 'oku tākaki he me'a ko ē na'e faka'amu ki ai e potungāué he taimi na'e palani ai e ngāué.

Sea ko e toenga e lipootí 'oku fakaikiiki ai 'a e ngāue ko eni 'a e va'a 'e tolú, ko e 'Atitá 'oku me'a pē heni e 'Atita Senialé kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fehu'i ke fakaikiiki atu mei he lipooti ko eni Sea. Fokotu'u atu. Mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'aupito. Fakamālō ki he Sea e Fale Aleá pea pehē ki he lipooti 'a e Potungāue 'Atitá. Ko u tui pē Hou'eiki kuo mou me'a pē ki he 'etau taimi kuo 'ova ia. Ko u fokotu'u atu ke tau mālōlō, mou toki me'a mai he 2... Tau foki 'o Fale Alea mālō.

(Na'e liliu heni 'a e Komiti Kakato 'o Fale Alea Kakato)

'Eiki Sea: Hou'eiki kimu'a pea toloi e Falé ki he 2, fakamanatu atu ki he Komiti *Foreign Affair* pe ko e Komiti Ngaahi Ngāue Ki Mulí 'oku ui e fakataha ki he 12. Toloí e Falé ki he 2.

(Toloí e Falé ki he 2 ho'atā.)

<002>

Taimi: 1425-230

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

Sea Komiti: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. Kimu'a pea u kole atu ke tau liliu 'o Komiti Kakato, 'i ai pē me'a 'oku ou tokanga ki ai na'e 'ohake 'e he Hou'eiki Fakafofonga fekau'aki eni pea mo 'etau fakataha ko eni ki he 4 pea hoko atu ki he 6 he efiafi ni, 'i ai 'a e faka'amu 'a e ni'ihī 'i he Hou'eiki Fakafofonga ke tau hoko atu pē 'oku 'ikai ke toe fai ha mālōlō he 3 kae toki mālōlō pē he 4 'o toki hoko atu mei ai ki he 6. Teu kole pē ki he kalake ke tau pālōti 'i he fokokotu'u ko ia.

Pālōti'i 'o tali 'oua toe mālōlō Falé kae lele toki mālōlō he 4:00

Ko ia 'oku loto ke tau hoko atu pē mei he fakataha ko eni 'o toki mālōlō he 4 'o toki hoko atu mei ai ki he 6 fakahā mai homou nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a e Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila mo e Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Vaea Taione, Taniela Liku'o Hihifo Fusimālohi, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto Fonua, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto kotoa ki ai 'a e Hou'eiki Mēmipa 'e toko 13.

Sea Komiti: Mālō Hou'eiki tau liliu 'o Kōmiti Kakato.

(Liliu 'o Kōmiti Kakato)

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'a e laumālie 'a e Hou'eiki. 'Oku ou tui 'oku mahino pē mei he 'asenita 'a e me'a na'a tau ngata ai, 'a ia ko e fakakakato ia ko ē hono lau 'o e Lipooti 'o e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale, 2021/2022, kae pehē ki he fakamā'ala'ala na'e fai mai 'e he Sea 'o e Fale Alea.

'Oku ou tuku atu ke hoko atu 'a e feme'a'aki 'oku ou tui 'oku mou mea'i pē 'etau taimi, 'a e miniti 'e 10, pea 'oku toe lava pē 'o faingamālie 'o tuku atu ha miniti 'e 2. Tongatapu 4.

Tokanga ki he 'ikai a'usia ngaahi tāketi he sivi 'atita ola

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, mālō ho'o laumālie ki he ho'atā ni, fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato Sea kae 'atā mu'a ke 'oatu ha ki'i fakalavelave fekau'aki mo e lipooti mahu'inga 'a e kupu mahu'inga ko e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale Sea pea ko e fanga ki'i me'a iiki pē eni ia 'e 4 'oku ou loto ke fai ha ki'i fakamā'ala'ala mai ki he motu'a ni Sea.

Ko e konga lahi ia 'o e fakamatala kuo, na'e lau mai 'e he kalake pea me'a ki ai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea Sea he 'ikai ke u toe lau. Ka 'oku 'i ai 'a e tokanga 'a e motu'a ni Sea, ko ē ha pehē mai 'a e ngaahi ni'ihī 'a e ngaahi lipooti hangē ko ia ko ē pole, teu kamata atu 'i he peesi 'oku ha ai 'a e pole 'Eiki Sea 'a ia ko ē peesi ...

<005>

Taimi: 1430-1435

Mateni Tapueluelu: 5. Pole 21. ‘A ia ‘oku ‘uhinga eni Sea ko e tu’unga fakapa’anga ‘oku vahe’i atu ‘e he Fale Alea ki he ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku nounou, pea ‘oku ‘i ai ‘enau fakamālō ki he ngaahi *donors* pē ko e kautaha tokoni ‘oku nau fa’a tokoni’i ‘a e ‘ofisi ko eni Sea. Pea ‘oku hā pē ia Sea ko u tui mahalo ‘oku kau ‘a ‘ene hā ‘i he ola ‘i he peesi 9. “**Ko e ola ‘o e ngāue kuo lava**” na’e ‘i ai mo e feinga ke fakama’ala’ala ‘anenai Sea. ‘Oku ‘i ai ‘a e tāketi ‘o e ngāue ke fakahoko mo e ola totonu pē ‘oku tonu ‘a e hanga he motu’a ni ‘o lau ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi tāketi na’e nounou’aki ‘a e fo’i ola ‘e 12 na’e ‘ikai ke kakato ‘a e ngāue hangē ko ia ko ‘ene hā ko ia ‘i he sivi faka’atita ‘o e ola.

‘Oku ‘i ai ‘a e tui ‘a e motu’a ni Sea ‘oku kaunga pē ki ai ‘a e nounou fakapa’anga pea hangē ko ‘ene hā ko ia ‘i he peesi 8 - ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi lakanga ‘oku ‘atā ‘e 9 na’a ‘oku kaunga ai ‘a e tokosi’i fakangāue pē ko e nounou fakapa’anga ki he ‘ikai ke kakato ‘a e ngaahi tāketi pē ko e ola ko ia ‘oku fai ki ai ‘a e feinga, pea tupu ai ‘a e kole fakama’ala’ala ‘a e motu’a ni Sea ko hono ‘uhinga ko ‘enau fakamatala pa’anga ‘a ia ‘oku hā ‘i he peesi 21 ‘oku ‘ikai ke ‘osi ‘a e pa’anga ko ē na’e ‘oatu ke nau ngāue’aki. Na’e tufa atu ko ē ‘e he Fale Alea Sea.

‘Oku hā ia heni na’e toe e pa’anga ‘e 461437 pē ‘oku tonu e fika e motu’a ni Sea pē ko e hā nai e ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke kakato ai hono ngāue’aki ‘a e pa’anga kae fakahoko mai ngalingali ‘oku nounou ‘a e silini ‘oku ‘oatu ‘e he Fale Alea ‘o Tonga ke fai’aki e ngāue tupunga ‘a e hoha’a ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea he ko e kupu mātu’aki mahu’inga eni kia tautolu hono kātōa mo e fonua ni ke fakahoko kakato mai ‘ene ngāue, pea ko e kole Sea pē ‘e lava ‘o fakama’ala’ala mai. Hā ‘oku ‘i ai ai e lakanga ‘atā ‘e 9 ‘e ‘i ai e nounou ‘i he ola pea ‘oku ‘i ai ‘a e tokanga ki he si’isi’i ‘a e pa’anga ‘oatu mei he Fale Alea ‘oku ‘ikai ke ‘osi ‘oatu e 1 miliona 900000 ngāue’aki pē 1 miliona 500000 pea ko e toenga ‘oku fai ki ai e tokanga Sea ke mai pē ha fakama’ala’ala ‘oku ou tui pē ‘e ‘i ai e ‘uhinga ki ai pea ‘oku fai e tokanga ki ai ‘Eiki Sea, ka u tuku atu pē mu’a Sea ka u toki hoko atu na’a lava ‘o fai ha tokoni mai ai mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 4. Ko u tui pē mahalo ‘oku mahino pē ‘a e fehu’i ki hono tali mai mālō.

Fakama’ala’ala Sea he kehekehe Patiseti ‘i he hulu mo e pa’anga ngāue ‘Ofisi ‘Atita Seniale

Lord Fakafanua: Mālō Sea ko u fakamālō atu ki he Fakafofonga Tongatapu 4 e fehu’i ko eni mahu’inga ‘aupito ke fakama’ala’ala atu ke mea’i he Hou’eiki Fakafofonga ‘a e ‘uhinga ‘o e tō kehekehe ko eni ‘a e Patiseti ‘i he hulu ko eni ‘a e pa’anga ngāue pea mo e tōnounou ko eni hono fakafehoanaki mo e tōnounou ko ē ngāue.

‘Uluaki pē Sea ko e pa’anga vāhenga pē ko e *vote* ko eni ki he vāhenga ko eni e kau ngāue ‘oku ‘i ai ‘a e Tu’utu’uni Tu’uma’u ‘a e *PSC* ke ‘oua ‘e toe ala ki ai ‘a e ‘ofisi. Pea ‘i he pehē ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga e toe e pa’anga ia ko ia ko ha pa’anga ia ke ngāue’aki ‘e he *recurrent budget* ko eni ‘a e ‘ofisi. ‘A ia ‘e hā pē ia hono fakaikiiki ko e toe ko eni ‘i he *wages* pea mo e *salary* ‘oku ‘ikai ke toe lava ia ‘o *via* ki ha toe ngāue kapau ‘oku mahino pē ko e tali pē ia kapau toe ‘i ai ha kole fakama’ala’ala.

Sea Komiti Kakato: Toe fakamahino mai. ‘A ia ko e 461437 ko ē ko e vāhenga pē ia ‘a eni ‘oku hulu’aki?

Mateni Tapueluelu: Sea ko e ...

Sea Komiti Kakato: Hoko atu Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Sea ko e toe fakalukufua ia ko ē mei he'enu Patiseti Sea, ka ko e me'a ko ē 'oku mahino ki ai 'a e motu'a ni kapau ko e pehē 'oku 'ikai ke toe lava 'o ngāue'aki 'a e pa'anga ki ha me'a kehe. Ko e tokanga atu ia ko hono 'uhinga 'oku 'i ai 'a e toko 9 'oku *vacant* ko ē 'a ia ko e pa'anga ia ki he *salaries* pē ko e vāhenga, pea kapau leva 'oku pehē Sea ko e ma'u ia 'a e motu'a ni...

<007>

Taimi: 1435-1440

Mateni Tapueluelu : ... 'oku 'atā ki he 'Ofisi 'Atita ke ne *hire* ha ni'ihi mei tu'a totongi ha ni'ihi mei tu'a ke nau fai e konga e ngāue. Taumu'a pē ia 'a e motu'a ni Sea ke fakapapau'i 'oku kakato katoa 'a e ngāue 'i hono taimi totonu Sea pea ke ngāue'aki 'a e pa'anga ki he ngāue ko ia Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Ko e fehu'i ē pē 'oku lava ia 'o toe *hire* mai ha taha mei tu'a.

Lord Fakafanua : Ko e *hire* mei tu'a 'oku fa'a 'i ai e Vouti he patiseti ko e *consultancy* 'oku 'ikai ke 'i ai ha patiseti pehē ia 'i he patiseti ko eni. Ke faka'atā ke *hire* ha ni'ihi mei tu'a. Kapau ko e palopalema ia ko e 'ikai ke lava e patiseti ko ē ki he vāhenga 'o ngāue'i ko e tōnounou leva ia he lahi ko ia 'o e tu'unga vāhenga fiema'u ke fai ha fakalelei ke ne lava 'o faka'ai'ai mai 'a e ni'ihi ko ia 'oku fiema'u ke nau tohi mai ki he ngaahi lakanga ko ia 'oku 'atā.

Tokanga ki he tu'unga ngaahi fakamole fakapa'anga e 'Ofisi 'Atita

Mateni Tapueluelu : Mālō Sea ko u, neongo pē Sea 'oku 'ikai ke u fu'u fiemālie kakato ki he fakamatala ko eni ka ko u pehē ko e *technicality* e ngāue te u tuku ki ai. Ka 'oku ou tui Sea na'a 'i ai ha fiema'u ke fetūkuaki e patiseti ke fakapapau'i 'oku 'i ai ha pa'anga totonu ki he kau ngāue. 'Oku 'asi ia 'i he fakamatalā 'oku ako'i kinautolu ka 'oku nau tokosi'i. Ko e pa'anga eni 'o e vāhengā 'oku talamai 'oku fiema'u ki ai e toko 9 pea kapau 'oku toe pa'anga ko e anga ia 'etau fakakaukau Sea ke fakateka ki he feitu'u ko ia 'oku fiema'u ki ai.

Ka u hoko atu au ia ki he'enu Fakamatala Pa'anga 'e eni 'oku hā 'i he peesi 21 na'a toe lava ke toe fakaikiiki ange ai 'a e tūkunga fakapa'anga 'a e Potungāue Sea. Ko e fakamole pea 'oku ou tokanga ki he ngaahi fakamole lalahi 'e 3 'oku hā heni 'Eiki Sea peesi 21. 'A ia ko e tūkunga 'o e totongi 'uhila. 'O fakatatau ki he fakamatala ko eni Sea ko e 2021 na'e pa'anga 'e 23000. 2022 pa'anga 'e 34000 hiki'aki ia 'a e 11000 Sea. Ko e fifili 'a e motu'a ni pē ko e hā nai 'a e fu'u hiki lahi pehē. Ngalingali na'e kau pē he *spike* ke ki'i fakamatala'i mai mu'a ka u 'oatu fakataha pē Sea ko hono 'uhinga ke 'oua 'e ongosia 'a e 'Eiki Sea 'i he fakamatala fakakongokonga mai.

Hoko hake ki ai ko e vai 'Eiki Sea ko e ta'u kimu'a na'e 482 hoko mai ko ē ki he 2022 hiki pē mei he 400 'o 1,186. 'E ngalingali na'e kau pē mo e vai he *spike* meimei liunga 3 ia Sea. Pea ko u 'oatu fakataha pē Sea pea mo e tokanga ki he alea *rent* 'oku hā heni Sea 'oku 'i ai 'a e *rent* 'a e Potungāue 'oku pa'anga ia 'e 120000 'i he ta'u Sea. Ko e tokanga pē 'a e motu'a ni ko e ngaahi fu'u totongi ko eni 'oku *normal* pē ia Sea *normal* pē *rent* ia ke a'u 'o pehē 'a ia 'oku

10000 tupu ia he māhina? Ke ki'i tokoni mai pē Sea ke ki'i fakama'ala'ala mai ange ngaahi fakamole ko ia Sea mālō.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō Tongatapu 4.

Lord Fakafanua : Mālō Sea. Ko u tui mahalo 'oku mea'i pē 'e he Fakafofonga ko e ngaahi ta'u ko eni kimui ni 'oku ongo'i pē 'e he fonua 'a e hiki ko eni e koloa. Pea na'e kau ai 'a e hiki tō ko eni e mamafa 'o e 'uhila. Ko e tali nounou ki he hiki ko ia e 'uhila koe'uhi ko e hiki ko eni 'a e *rate* ko ē 'uhila. 'A ia 'oku hā pē ko eni e faikehekehe ko eni 2021 mo e 2022 'oku hiki 'aki 'a e 3000 meimei. Ko e vai ko e me'a tatau pē ko e fetō'aki ko eni he mamafa ko eni 'a e vai 'oku hiki 'aki e meimei 600 mei he ta'u kuohili...

<008>

Taimi: 1440-1445

Lord Fakafanua: ... Ko e *rent* pē ko e totongi ngāue'aki ko eni ko e fale kakato 'oku lolotonga *rent* ko eni 'e he 'Ofisi. 'A ia 'oku *rent* ia mei he 'Ofisi ko eni 'a e Siasi Uesiliana pea ko e fale kakato ko ia ko e mahu'inga pē ia hono *rent* talu pē mei he kamata ko eni hono ngāue'aki mai e 'ofisi ko eni. 'A ia ko u tui mahalo ko e 'uhinga ia 'oku mamafa ai ko e fale kakato nau ngāue'aki 'oku 'ikai ko ha ki'i loki pē ka ko e fale kakato. Pea 'oku fe'unga ia mo e fiema'u 'a e 'ofisi 'o fakatatau pe mo e *rate* 'a e *rental* meimei 'i he 10000 tupu ki he māhina.

Mateni Tapueluelu: Mālō 'Eiki Sea ko e ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Io Tongatapu 4.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Sea.

Mateni Tapueluelu: Mālō 'Eiki Sea ko e tokanga pe 'a e motu'a ni he ko 'ene hā ko ē 'i he lipooti ko e konituleki ko eni ko 'ene a'u 'o ta'u 5 fakakatoa 'oku a'u 'o 620750 'a ia 'oku hā ia ki he motu'a ni 'oku meimei lava ai pe ha fale fo'ou ia 'e taha. Ka ko u tukuatu pē Sea ko hono 'uhinga ko e taki 'a e tokanga ko hono 'uhinga 'a e mātu'a ni ko hono 'uhinga ko e tu'unga 'oku 'i ai 'a e *cost*.

Tokanga te'eki ke 'atita'i ngāue 'Ofisi 'Atita he ta'u 3 kuo hili koe'uhi ko e tō KOVITI

Ko e faka'osi pē Sea ka u hanga mu'a 'o 'oatu 'a e tokanga 'a e motu'a ni 'oku pehē 'oku hā eni 'i he peesi 12 ko e fo'i ta'u 'e tolu ko eni ko ē kuo maluu atu 'oku te'eki ke 'atita'i ha fakamatala ia 'i he ka ko 'ene 'ofisi ko eni Sea. Pea 'oku mahino pē ia ki he motu'a ni 'oku fakahoko mai ko e 'uhinga 'oku te'eki ke 'atita'i ai ko hono 'uhinga ko e ko e kautaha muli ia 'oku nau fai e 'atita pea ko e talu 'a e loka ko ē 'i he to'u mahakí Sea 'oku faingatāmaki ai ke ke fakahoko e ngāue ko eni. Ka 'oku 'i ai e faka'amu Sea 'e lava 'o vavevave e ngāue ko eni he ko e ta'u eni 'e tolu ko e talu eni ia mei he 2019 ko e faka'amu Sea ko hono 'uhinga na'e talu 'a e fakaava 'a 'etau *border* 'atautolu 'i Sepitema 'o e ta'u kuo 'osí.

'A ia ko e faka'amu na'a lava ke ki'i vavevave 'ai ā ha fo'i ta'u 'e taha pē ua he ko e taimi ko ē 'e 'omai ai e ta'u 'e tolu fakatahá ki he fale 'Eiki Sea 'e ko e me'a 'e hoko he 'ikai ke kei makupusi he Hou'eiki Mēmipa ia ke matala hono tālanga'i mo e feme'a'aki he ngaahi fakamatala mahu'inga ko ia Sea. Pea ko e me'a lelei ia Sea ko kita ko ē 'oku te fai e sivi ke

‘uluaki sivi foki kita ko e me’a pē ia ‘oku tala he tohi Sea. Te ‘uluaki to’o ‘e kita e malamala’i ‘akau pea te sio lelei leva ‘o toki to’o takai holo. Ko e anga ia e fakakaukau ‘a e motu’a ni Sea ka ko u ‘oatu pē hangē pē ‘e vavevave ni ‘Eiki Sea ha fakahoko hono ‘atita’i kakato eni ‘i he fo’i ta’u ‘e tolu kuo ‘osi Sea. Mālō Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 4 ko ena kuo lava ai pē ho taimi mālō. ‘Io Sea Fale Alea.

Lord Fakafanua: Sea ko e ko u fakatokanga’i pē me’a ‘oku ‘ohake ‘e he Fakafofonga fekau’aki pea mo e kupu 3.1.3 ko e ko hono fakahoko ko eni e ‘atita ko e fatongia ia ‘a e ‘Ofisi e Sea pea mo e Kalake ke kamata e *process* ki hono *procure* e ngāue ko eni. Ko u fakamālō atu au he fakamanatu mai ka mau ngāue mautolu ki ai ‘i he vave taha.

Sea ko e, ko u toe fie ‘ohake pē me’a ko eni fekau’aki pea mo e ‘ofisi ‘oku mahino pē ‘oku pau ke fua tautau e pa’anga ‘a e ivi e pa’anga ngāue ko ē ‘oku ma’u he taimi ni pea mo e pa’anga ko ē ‘oku vahe’i mai he patiseti ko ē ‘oku tali ‘e he Fale Alea. Ko e 100000 ko ē ‘oku totongi 100000 tupu totongi ko ē he ta’u ki he ta’u ‘e malava pē ia ke tau hanga ‘o afe’i e pa’anga ko ia ki hano langa ha ‘ofisi tu’uma’u ‘a e ‘ofisi. Ka ko e ko hono kamata’i ko ē pa’anga ko ia ‘e fiema’u ha pa’anga lahi ia ki ai. Tau fakafuofua pē ‘oku fiema’u ke fakatau ha, ha konga ‘api pē ‘oku fai ha alea pea mo e Pule’anga ke faka’atā mai ha ‘api ke langa ai pea ko e langa ko ē e fale he ‘ikai ke toe si’i hifo ia he 1 pē 2 miliona ‘o fakatatau ki he hikihihi ‘o e koloa mo e fiema’u ko ē ‘ofisi. ‘I he’ene pehē ‘oku fakapotopoto pē ia ‘i he anga ko ē vaka’i ke hoko atu pē hono totongi ‘a e *fee* pē ko e *rental* ko eni ‘o e ‘aho ni ka ‘oku ‘i ai pē ‘a e faka’amu ‘e ‘i ai pē ha ‘aho ‘e fakaivia’i e ngāue ko eni mei he Pule’anga ke lava ‘o langa ha fale tu’uma’u ke ‘oua toe fai e *rent* ko eni. Ka ko e anga ko ē tu’u ko eni ‘i he taimi ni ko e founa ngāue pe eni ‘oku faka’atā he patiseti mo e ivi ngāue ko eni he ‘aho ni.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Sea mahalo ‘oku mahino pē ia mo e me’a ko ē ‘a Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea ko u fakamālō atu ia ko e ‘uhinga kuo ‘osi ‘eku taimi ka ‘oku ‘i ai pē ‘eku ki’i me’a ‘oku toe kapau ‘e toki faingamālie ‘anai Sea pea toki angalelei ‘o ‘omai ha ki’i taimi ka kuo ‘osi ‘eku taimi ‘a’aku ko u fakamālō atu ‘i he tali fehu’i mai mālō Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 2.

Tokanga ki he pole lahi taha ‘Ofisi ‘Atita Seniale ko e tu’unga fakapolofesinale poto’i ngāue kau ngāue

‘Uhila mo e Langi Fasi: Tapu mo e Feitu’u na Sea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato. ‘Uluaki mo e fakamālō ki he potungāue ko eni hono teuteu’i mai e lipooti ko eni ke tau fai ai e feme’a’aki he ‘i he ho’ataa ni. Ko e ki’i me’a si’i pē eni ‘oku ou tokanga au ki ai Sea ko e peesi fā ‘i he ngaahi pole. Ko e pole fika 19 ‘oku ‘asi mai ai ko e pole lahi taha ‘i he ...

<009>

Taimi: 1445 – 1450

‘Uhila mo e Langi Fasi: ... potungāue ko eni ko e poto’i ngāue ‘o e kau ngāue ke hiki ki ‘olunga ki he tu’unga ko ē ‘oku totonu ke ‘i ai, tu’unga fakapolofesinale. Pea ‘oku hā leva ai na’e ‘ave kinautolu ‘o fai hono ako’i ‘i he ngaahi feitu’u kehekehe pē. Pea ‘oku mahino pe ki

he motu'á ni ko e ngaahi ako ko ení 'oku 'ikai ke faingofua pea 'oku fakatefito pē 'i he ngaahi tefito'i me'a faka'atitá 'oku fai ai 'a e akó.

Pea 'oku ou tui pē ko e *investment* lahi eni na'e fai hono ako'i e kau ngāue ko ení ke nau ma'u e ngaahi taukei fe'unga 'oku fiema'u ke fakahoko lelei'aki e fatongia ko ení he ko e fatongia 'oku mahu'inga 'aupito ki he fonuá.

Ka 'i he pole fika 20 pē, 'oku 'asi hake ia ai 'oku tupulaki e mole atu 'a e kau ngāue fakapolofesinalé. Ko e me'a 'oku ou tokanga ki ai Sea, ko e 'osi pe ko ē hono ako'i kinautolu ke nau poto hono fakahoko e ngaahi ngāué pea mo nau mateuteu ke fai e ngāue 'a e fonuá kuo toe tukuange atu kinautolu ia ke nau ō nautolu ki he ngaahi feitu'u 'oku laumā'ui'ui ange ko ā.

Ko 'eku fehu'í pe ko e 'e hokohoko pehē ai pē ia pe 'e 'ikai ke tau lava 'o 'ai ke laumā'ui'ui 'etau ngoué ke nofo ma'u 'etau kakaí. Pe te tau hanga pe 'e tautolu 'o ako'i 'a e kakaí pea 'osi ko iá pea tukuange atu ia ke ō ki he ngaahi feitu'u kehe, kae toe ako'i fo'ou. 'A ia 'oku kau eni 'i he fa'ahinga founa ngāue 'oku ou tui 'e tuai ai 'a e 'alu kimu'a 'a e ngāué mo e fakalakalaka 'a e potungāue mahu'inga ko eni 'oku nau fai hono sivi e ngaahi me'a fakapa'anga 'a e fonuá pea mo e Pule'angá.

Ko e me'a 'oku ou tokanga ki ai 'e 'ikai ke lava ke 'osi hono teuteu'i e kau ngāué pea ta'ofi kinautolu ke nau nofo 'o fai 'a e ngāue na'e teuteu'i ki ai kinautolú. Kae 'oua te nau ō nautolu 'o toe kumi atu ha ngaahi feitu'u 'e taha na'e 'ikai ke kau hono teuteu'i kinautolú. Ko ia pē Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato Le'ole'o: Mālō Tongatapu 2, ko 'eku ki'i fakahoha'a atu pē he fo'i fakaleá foki. 'Oku nau ō ki ha, 'a ia ko e fa'ahinga 'oku 'i he lēvolo polofesinalé. Pea 'oku ō ki ha feitu'u 'oku laumā'ui'ui ange ai pea mo 'a e ngaahi kaikai'anga ko iá. 'A ia 'oku ngalingali ko e 'uhinga pe ki he vāhengá ē. Pe 'oku toe kau ai mo e 'ātakai ngāué.

Lēvolo poto'i ngāue fakapolofesinolo tofuhia pe palopalema ko iá he ngaahi potungāue Pule'anga

Lord Fakafanua: Sea ko e 'ātakai ngāué 'oku faka'ofa'ofa 'aupito 'o fakatatau ki he *rental* ko ē 'oku totongí. Pea mo e fakapolofesinale 'aupito e ngāue ko eni e 'Atita Senialé mo 'ene kau 'Ofisá. Ko e me'a ko ē 'oku tokanga ki ai e Fakafofongá 'oku mo'oni 'aupito pea ko e ngaahi pole pē ia 'oku fe'ao pea mo e Potungāue kotoa pē he Pule'angá.

'Uluakí ko e ako ko eni fakapolofesinalé 'oku 'i ai pē 'a e *bond* 'okú ne hanga 'o ta'ofi kinautolu he'enu foki maí ke hoko atu 'enu ngāue'i e ngaahi 'ilo 'oku fo'ou ko iá 'i he Potungāué. Ka ko 'ene hili pē 'osi ko ē taimi ko iá 'oku lahi pē ngaahi faingamālie ia 'okú ne faka'ai'ai 'a e kau ngāue ko ení ke nau hoko atu ki ha feitu'u kehe. 'I ai e ni'ihí 'oku ō atu 'i he tolí pea 'oku 'i ai e ni'ihí ia 'oku ō atu koe'uhí ko e ngaahi faingamālie 'oku ma'u e ngāue 'i muli. 'Oku toe lelei ange e vāhengá pea pehē foki ki he faingamālie ki he'ene ngaahi fāmilí takitaha. 'A ia ko e solova'anga ko eni 'a e 'īsiū ko ení ko hono fakatokolahi e ni'ihí ko eni ke fakahū mai ki he Potungāué. Ke ma'u pe faingamālie kae kei lava pe 'o fakakakato e ngāué fakatatau ki he fiema'u ko ē Potungāué. Ko ia pe poupou Sea mālō.

Sea Komiti Kakato Le'ole'o: Mālō, Tongatapu 'i ai ha fehu'i

Taniela Fusimālohi: Sea

Sea Kōmiti Kakato Le'ole'o: Ko 'Eua 11

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea, ko 'eku tokangá ki he me'a ko eni 'oku 'asi ko ē he peesi 3. 'I he fika 6 pea mo e fika 7, ko e lipooti ko eni 'a e 'Atita Senialé na'e 'omai ko ē ki he 2020 mo e 2021. 'A ia ko e me'a tatau pe eni ia 'okú ne toe ha'u mo ia ki he'ene lipooti ko ē kimu'á. 'A ia ko e 20/21 – 20/22 eni ē. Ko e 2020/2021, ka ko 'eku fehu'i 'aku ia ki he me'a ko eni ko ē 'okú ne pehē ai ko ē 'oku 'ikai ke fakamo'oni kakato ia ki he fakamatala pa'angá. 'A ia ko e fakamatala pa'anga foki eni ko ē fakalukufua ko ē 'a e Pule'angá he 'oku 'ikai ke tatau e pa'angá ia mo e 'a ia ko e *cash* mo e *cash equivalent* he lea fakapāpālangi. Pea mo hono uá ko e ngaahi koloa mo e ngaahi mīsiní mo e ngaahi me'a ngāue pe ko e *asset*. Ka ko 'eku fehu'iangé ke fakamā'ala'ala angé he 'oku hangē 'a e fo'i konga ia ko eni ko ha ...

<010>

Taimi: 1450-1455

Taniela Fusimālohi: ... hoko ia ko e me'a nōmolo pē ka ko u pehē na'e toki 'osi eni e fakamatala 'o pehē 'oku fai e 'atitá ki he tu'unga fakavaha'apule'anga ko ē 'oku fai ko ē ki ai e 'atitá. Ka ko eni 'oku hoko e fo'i me'a ia ko ē pea 'oku ou pehē ke ki'i fakama'ala'ala mai angé pe ko e me'a nōmolo pe eni ia 'oku hokó. Kia au ia 'oku 'ikai tonu ke, totonu ko e 'atita kotoa pē ke talamai he 'Atita Senialé, 'io 'oku ou tatau mo e lekooti ko eni. Kae ki'i fakama'ala'ala mai angé koe'uhí ko e 'omai ko ē 'a e lipooti ko ē 'a e 'akauni ko ē 'a e Pule'angá, na'a tau hoha'a pē ki he me'a tatau. Pea na'e pehē ke tuku ki mui e lipooti kae ui e 'Atita Senialé ke ne ha'u angé 'omai angé ha fakamatala fakaikiiki pe ko e hā ko ā e me'a 'oku hoko he 'oku hangē 'oku 'unu holo ha me'a ia 'i loto he sisitemi pa'angá 'oku pehē aí. Ka kia aú ko e Lipooti 'Atitá 'oku tonu ke ha'u 'o talamai he ko e pa'anga foki eni e Pule'angá, ha'u 'o talamai 'io ko eni kuo mau e me'a kotoa pea ko u loto tatau mo e lekooti mo e 'ū me'a ko ē.

Tokanga ki he ta'ekakato fakamatala 'o 'ikai 'ilo ola he taimi 'atita'i ngaahi potungāue Pule'anga

Ko hono uá Sea ko 'eku fehu'i ki he fitú, na'a tau talanoa lahi foki 'i he tau ava ko ē 'i Ma'así ki he me'a ko ē 'oku 'omai 'e ha lipooti pe ko e *format*. Ko e lipooti ia ko eni 'i he palakalafi fitu, fo'i talamai pē 'a e fika ia ka ko e kakano foki eni 'o e lipooti ko eni ko e fika fitú. 'Oku 'ikai ke tau hanga tautolu 'o 'ilo hē, ko e hā 'a e ola ko ē mo e me'a na'e hoko 'i he taimi ko ē na'e fakahoko ai 'a e 'atita ki he ngaahi potungāue ko eni ko ē 'a e Pule'angá. 'A ia 'oku ne 'omai e ngaahi fika heni ko e ngaahi fika ia 'oku ne lipooti mai na'e fai e ngaahi fo'i 'iuniti 'atita 'e 65 'i he ngaahi potungāué, ngaahi fakamatala pa'anga 'e 33 kau ai mo e ngaahi vāhengá. Ko e fatongia foki 'o e Fale ia ko eni ke ne hanga 'o sivi pea he 'ikai ke lava ia 'o sivi 'a e fakamole ko ē na'e faí koe'uhí 'oku 'ikai ke 'omai 'a e fakamatala ia ke kakato. 'A ia ko 'eku 'uhinga heni 'oku mea'i pē, 'oku mou mea'i pē 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku ui ko e *merchant letter* 'a ia ko e tohi mai ia 'a e 'Atita Senialé 'o talamai ki he *CEO* e potungāué ko e 'ū *issue* lalahi ē na'a mau tokanga ko ē ki aí.

Ko hono uá 'oku fa'a fehu'ia 'a e mole 'oku hoko 'i ha potungāué. Ko e hā leva e me'a 'oku fai ki he hoko 'a e me'a pehē kapau 'oku 'i ai ha mole mo ha tō kehekehe 'i ha potungāue. Pea 'oku 'i ai pea mo e fokotu'u mei he 'Atita Senialé 'a e me'a ko ē ke fakalelei'í. Ka ko e me'a lahi ia heni kiate aú, na'e 'atita'i e pa'angá pea ko ē 'oku totonu pē ke ne talamai 'i ha fakamatala fakapotungāue 'i he'ene lipooti, ko e me'a ē na'e hoko 'i hono ngaue'aki he ngaahi potungāue ko eni 'enau, 'a e pa'anga e Pule'angá. Pea 'oku 'i ai 'a e lipooti 'oku ou tui 'oku

ofiofi he sipinga ko iá, ko e lipooti ko ē ‘a e ‘Omipatimení. ‘Oku ne talamai ‘e ia ‘a e ngaahi fakatotolo lalahi ko ē na’a ne faí pea mo e ola ko ē ‘ene fakatotoló. Tau fíemālie ai ‘oku tau sio ki he olá pea ‘oku tau ako ai.

Ka ‘oku ou tui Sea ki he ‘Atita Senialé ke ‘omai mu’a e fakamatala ko ē ke fakaikiiki ange me’a ko eni ‘oku hā he palakalafi 7 he ko u tui ko e kakano eni e lipootí pea ko e me’a ia ‘oku tau, ke fai fakalelei ‘etau taliui ko ē ki he kakaí mo ‘ata kitu’á kuo pau ke ha’u ‘i he fakamatala ia e ngaahi fakamatala fakaikiiki. Pea ‘oku ou tui ko e toki kakato ia ‘a ha lipooti mahu’inga ‘aupito ‘aupito pehé ni ko e ‘omai e fakamatalá ‘i ha fotunga mo ‘ai ke kakato ange kae lava ke tau talanoa he koe’uhí ko e ngaue’aki eni ‘o e patiseti ko ē na’e ‘oange he ta’u fakapa’anga ko ē pea ko hono olá eni ‘oku ‘alu e ‘Atita Senialé ‘o ‘omai. Pea ‘oku totonu pē ke ne fakahā kakato mai. Ki he ‘omai fika pehé ia ‘oku ‘ikai ke u tui au Sea ko e me’a ia ‘oku tau fiema’ú. ‘Oku ‘ikai ke ‘ata ia ki tu’a pea ‘oku ‘ikai lava tautolu ‘o fai ha taliui lelei ki he pa’anga ‘e 300 tupu miliona na’e vahe he patiseti ke fai ‘aki ko ē e ngāue koe’uhí he ‘oku ‘ikai ke fakamatala ...

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea tokoni atu pē Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e tokoni ē ‘Eua 11.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Tapu mo e Feitu’u na Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Me’a mai Tokoni Palēmia.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Mo e Hou’eiki Komiti Kakatō. ‘Eiki Sea ko e ‘ū me’a ko eni ‘oku fokotu’u maí ko e ‘ū me’a fo’ou. Ko e lipootí ‘oku lele mai ia ‘i he founa lolotonga ‘oku ngaue’aki fakatatau ki he laó pea ko hono fotunga pē ē kuo ‘omai ‘aki ‘i he taimi ki he taimi. Ko e fu’u fokotu’u ko eni tōki ‘omai ia ha’ano taimi ke fai hano liliu ki ai mo fai ha ngāue ki ai koe’uhí kuo pau ke fakatonutonu e laó kae feinga’i ke tatau mo e me’a ko eni Sea. Ka u kole atu ke tau nofo mu’a he lipootí ke fai mo ‘osi ia ka tau hoko atu. Mālō Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō. ‘Eua 11 ko e me’a ko ē ‘oku ou tokanga ki aí, ko e ngaahi fehu’i ko eni na’a ke fehu’i ‘o makatu’unga ko eni ‘i he pehé ko e me’a ‘oku angamaheni pē ‘o hangē ko e me’a pē ‘oku hoko ‘i he lipooti kotoa. Pea na’e ‘i ai ho’o toe fo’i tānaki mai ki ai ‘o pehé mai, ‘o hangē ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku ‘unu holo ‘i loto he sisitemi ...

<002>

Taimi: 1455-1500

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ... ‘oku hoko ai ‘a e me’a ko ia, ko hono ‘uhinga he ko e ngaahi me’a ia ko ē ‘oku ou faka’amu ke tali pea ‘oku ‘ikai pē ke u ‘uhinga’i ‘e au ho’o pehé ko ē, ko e ha ho’o me’a ‘o pehé ngali ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku nga’unu holo ‘i loto ‘i he sisitemi, ‘a ia ‘oku hoko ai ‘a e palopalema ko ia, pea mo e fakaikiiki ko eni ‘oku ke fokotu’u mai ‘o kole ki ai ‘o ke me’a mai’aki ‘a eni ‘o fakatatau ko eni ki he fika 7. Ko ‘eku feinga pē eni ke mahino he ‘oku mahino ‘a e me’a ko eni ‘oku me’a mai ‘aki ‘e he ‘Eiki ‘e he ‘Eiki Palēmia Le’ole’o, ‘oku ‘i ai ‘a e tu’utu’uni pea mo e lao ‘oku ngāue ki ai ‘a e ‘atita. Ka ko ‘eku tokanga atu pē ki he ngaahi fokotu’u ko ena mo e fehu’i ‘oku ke ‘omai, ke toe mahino ange ha taimi ‘e tali mai ai mei he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. Mālō. ‘Oku toe pē ho’o miniti ‘e, ‘io ‘oku toe ho’o miniti ‘e 3 mo e kongā.

Taniela Fusimālohi: Sea ko e ‘uhinga eni ‘oku tau ‘i he Fale ai ko eni ke tau ‘eke ‘a e ngaahi fehu’i mahu’inga, pea ko e ‘u fehu’i ko eni ‘oku ou ‘eke ko e ngaahi fehu’i ‘oku mahu’inga, ko e talamai ko ē ‘oku ‘ikai ke tataua ‘a e *cash* mo e *cash equivalent* ‘oku tau fie ‘ilo ai ko e ha ‘a e ‘uhinga, ko e taimi ko ē ‘oku ‘ikai ke ma’u ai ia ‘ene me’a ‘o fekau’a pea mo e koloa pea mo e ngaahi mīsini mo e ngaahi me’angāue ‘oku tau fie’ilo ki ai, ko e ‘uhinga ia ‘oku tau ‘i he Fale ni ai ke tau taliui ki he pa’anga ko ē na’e ‘oange ‘e he ngaahi potungāue ke nau ngāue ‘aki. Kia au ia ‘oku ou hoha’a au ia ki ai, ko hono 2, ko e me’a ia ‘oku mahu’inga ke tau, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha *format* ia kuo tu’utu’uni ‘i he anga ko ē ‘eku ma’u he na’a tau ‘osi talanoa ki ai, ke ‘omai ai, ‘oku ‘i he fakakaukau lelei ia ‘a e potungāue ko ia ke *account* fakalelei ke taliui fakalelei ki he pa’anga ‘a e Pule’anga, pea ko e taliui fakalukufua ki he pa’anga ‘a e Pule’anga ‘oku fai ‘e he ‘Atita Seniale, pea ko e ‘uhinga ia ‘eku fehu’i, ko e *format* ko ē ke toki ha’u ai ko e me’a ia ‘oku te’eki ai ke tau tu’utu’uni tautolu ke ha’u ai, ka ko e anga ko ē ‘eku sio ki he 6 mo e 7, he ‘oku ‘i ai mo e lipooti fakata’u ia he ‘oku meimei tele ia he natula pehē, talamai pē fakalukufua pē ‘oku ‘ikai ke talamai e fakaikiiki pea te tau ‘ilo fēfē leva ai ‘a e tonu mo e mo’oni ‘o kapau ‘oku ‘ikai ke ‘omai ia ‘i he fakaikiiki ‘oku tau fiema’u, ko ‘eku ‘uhinga ia Sea.

‘Oku ‘i ai ‘etau fiema’u ke tau ‘ilo ko ē 300 tupu miliona ko ē na’e ‘ange he ta’u fakapa’anga kuo ‘osi ke fai’aki ‘a e ngāue ko e hā ‘a e me’a na’e hoko ki ai, ko e palakalafi 7 ko e palakalafi ia ‘oku ne talamai, ka ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha fakamatala ia ke tau ma’u ‘i he palakalafi 7 felāve’i, ko e fu’u fika pē ko ē ngaahi ‘atita na’e fai, pea ko e hā ‘a e ola na’e ma’u ...

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea ‘oku ‘i ai ‘a e fakamatala fakapaanga ‘a e Pule’anga. ‘Oku ‘osi tufa mai ki he Mēmipa kotoa pē ‘o e Fale ni, ‘oku ma’u ai ‘e me’a ko ia, me’a ni ‘e toe *detailer* mai ia ‘e he ‘atita pea ‘oku ‘i ai ‘a e ‘u lipooti ‘a e Minisitā kotoa ‘oku tuku mai pea ‘oku ‘atā ki he Mēmipa kotoa pē ‘o e Fale ni ke fehu’i ai, kae tukuange mu’a ‘a e lipooti ia ko ē ‘a e ‘atita ka tau hoko atu Sea.

Taniela Fusimālohi: Sea ka u faka’osi atu mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō, faka’osi mai ‘Eua 11.

Taniela Fusimālohi: Ko ē ‘uhinga foki ia na’a tau toloi ai ‘a e lipooti ko ē ki he *financial statement* ‘a e Pule’anga ko e ‘ikai ke tau ma’u ‘a e mahino, pea ‘oku tataua pē ia mo e lipooti ko eni he ‘ikai pē ke tau ma’u ‘a e mahino ki he pa’anga ko ē na’e ‘ave ‘e he patiseti he ta’u fakapa’anga kimu’a, ke fai ha fakamatala fakalelei, he ‘oku ‘i ai pē ngaahi fehu’i ia na’a tau ‘eke pea na’e pehē, ‘oo tau tuku a ‘a e *statement* kimui kae ui ‘a e ‘Atita Seniale ke ha’u kae fai pē ha fehu’i kae lava ‘o to’o atu ‘a e tātāla’a mo e ngaahi me’a ko ē ko ē ‘oku tau nofo mo ia ka tau sio ‘o ‘ilo’i lelei ko e me’a ko e totonu e pea mo e mo’oni, he ‘oku ‘omai ‘a e fakamatala ‘o kakato ‘i he faamatala ko ē ‘oku fai.

‘Oku ou tokanga pē ki he 6 mo e 7 pea ko ‘eku faka’osi Sea ‘oku ou kole atu ke kau mu’a mo e lipooti ko ē fai mai mei he ‘Atita Seniale ‘i he ngāue ko eni ‘a e komiti ko ē ki he *format* ko ē ‘u lipooti, ke ha’u ‘a e ‘u lipooti ko eni ‘oku ‘ikai ke tau toe nofo ‘o fihifihia holo ‘oku ‘ikai ke ma’u ha fakamatala lelei ia ke tau fai ki ai. Mālō Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō, ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

Lord Fakafanua: Sea ‘oku ‘uhinga lelei pē me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e Fakafofonga ‘Eua, ka te u feinga pē ke u tali atu ‘a e ngaahi me’a ko eni ‘oku tokanga ki ai ‘oku mahu’inga ke

fakamā'ala'ala, hangē ko 'ene me'a 'oku fiema'u ke mahino ki he kau Fakafofonga 'a e lipooti ko eni.

'Uluaki pē Sea ko 'ene me'a ko eni 'i he kupu fika 7, fika 6 'o fekau'aki pea mo e *conclusion* pē ko e ola ko eni 'a e 'atita, 'o pehē ko e natula tatau pē eni 'oku ngāue'aki ka kimu'a 'oku 'i ai 'a e mo'oni, 'oku hoko atu pē ngāue 'a e 'atita fakatatau ki he'ene ngāue ki he lao, ka ko ē tōnounou ko ē heni ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke lava ai ke fakafehoanaki 'a e *cash* mo e *cash equivalent* he 'oku te'eki ai pē ke a'u mai ki he 'aho ni, 'e lava 'e he Pule'anga 'o fakakakato 'ene *asset register*. 'A ia ko e me'a lahi ia 'oku, 'a ia ko e tōnounou ko ia 'oku 'ikai ke ne lava 'o fakakakato 'a e ngāue ko ia ava leva 'a e *information* pē ko e *data* ko ia ke fai ai ki he 'atita ke lava 'o fakakakato he 'oku nounou 'a e ...

<005>

Taimi: 1500-1505

Lord Fakafanua: ... me'a fakafika ko ē 'oku fiema'u ke fakakakato 'oku 'ikai ke ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko ia Sea. Ko u feinga eni he ko e 'uhinga 'oku tukuaki'i 'oku 'ikai ko e tukuaki'i 'oku fokotu'u mai kuo angamaheni'aki pea ko ena kuo tali 'e he Feitu'u na mo e potungāue 'io 'oku angamaheni'aki he ta'u kotoa 'o makatu'unga ko e angamaheni pē ia 'a e Pule'anga e?

Lord Fakafanua: Ko ia talu 'a e ngāue mai 'a e Pule'anga mei he kuohili mo 'enau feinga ke fakakakato e me'a ko ia 'o kapau 'oku tonu 'eku manatu na'e 'osi me'a mai he 'Eiki Minisitā Pa'anga mahalo ko e konga kimui 'o e ta'u kuo'osi 'e fakakakato mai ia he ta'u ni pē ko e ta'u fo'ou 'a e ngāue ko ia.

Taniela Fusimālohi: Sai pē Sea ke u ki'i tokoni atu nounou pē.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko ho'o tokoni?

Taniela Fusimālohi: 'A ia ko e 'uhinga eni. 'Oku fakahā mai he peesi 4 'oku 'i ai *team mate* polokalama. 'Oku talamai pē 'e he me'a tatau pē. 'A ia ko e fengāue'aki ko eni 'a e *team mate* mo e *sun system* ko ē he Falepa'anga. 'A ia ko e *system* ia ko ē 'oku ne tākaki ko ē 'etau fika 'alu ki ai pea 'oku 'osi 'alu ki tahi ki 'Eua ko Ha'apai, Vava'u mo e Ongo Niua. Ko e *sun system* 'osi lele fuoloa mai ia 'e he Falepa'anga ko e *team mate* ko eni *team mate* ko eni 'oku talamai 'oku lele 'e he 'Atita, ka ko e hā e me'a 'oku tuai ai 'a e fetalanoa'aki 'a e ngaahi fika kapau ko ē 'oku tekinolosia ē 'oku tau a'usia ki ai ko e me'a ia ko ē 'oku ou tāla'a ko ē ai. Ko ē 'oku 'osi 'i ai e fu'u *team mate* tonu ke patō pē ko ē 'osi pē ko ē 'a Sune ha'u e ngaahi lipooti *sun system*.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'E 'Eua 11 ko 'eku fakahoha'a atu pē. Ko e anga ko ē 'a e mahino kia au he taimi ni. 'Oku 'ikai ko e potungāue ia 'oku tukuaki'i ko e Pule'anga mo e ngaahi potungāue 'a e Pule'anga 'oku fakatefito ai 'a e 'ikai lava ai 'a ia 'oku 'asi pē ko eni 'i he fika 6. 'A ia ko ha Pule'anga te ne toki lava 'o faikakato 'ene ngāue 'o fakatatau meime 'uhinga pehē ko ia?

Taniela Fusimālohi: Kaikehe Sea 'io ko 'eku 'uhinga atu ko e kuonga eni 'o e tekinolosia 'oku 'ikai ke toe ...kapau ko e fai mai eni ia he 1980 ko u tui te tau makātaki'i pē.

Lord Fakafanua: Sea ‘oku me’a ia ‘i he’eku taimi ko u pehē ‘e au na’e ‘osi ‘ene taimi ka u fakama’ala’ala atu e me’a ‘oku tokanga ki ai.

Taniela Fusimālohi: Sea ka ko e anga ko ē ‘eku talanoa ko ē ki ai hangē ‘oku fehangaaki pē tu’u *opposite* e ‘ū me’a ia kuo sai e tekinolosia mo e fiema’u ke fai e fakamatala pa’anga he ‘oku ‘i ai mo e me’a ‘oku ngāue’aki he ngaahi kautaha mo e me’a ko e polokalama tataui, ko e ‘osi pē he uike ko ē ‘oku ha’u e fakamatala he ‘aho ‘e taha. Ko e me’a eni ‘oku tonu ke tulitulifua ki ai ‘a e Pule’anga ia ko ia ‘oku ne totonu ke ne taki ‘a e sīpinga lelei.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mahino ‘e ‘Eua 11 ko u tui ‘oku ‘osi mahino ‘aupito ‘a e fehu’i ko ena ‘oku ke ‘omai ‘o makatu’unga ko e *system* ‘oku fakaonopooni ange kae tuku mai he kuo ‘osi ho taimi ‘e ‘Eua 11.

Taniela Fusimālohi: Kaikehe Sea ka u faka’osi atu ka ko e hā ko ā ‘oku tau kei pehē ai ‘i he fika 5 mo e fika 6 ‘osi tonu ke faingofua ia.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko ia eni ‘e tali atu.

Taniela Fusimālohi: Paaki mai ‘i mui ko e ‘ū potungāue ko ‘enau me’a ko e potungāue me’a *merchant letter* he ‘atita hono tolu ko ē ‘osi pē ko ē ‘etau lau ko ‘ene ‘osi ia.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eua 11.

Fakama’ala’ala he kehekehe ongo sisitemi ngāue’aki he me’a fakatauhihi mo e ngāue faka’atita

Lord Fakafanua: Sea ko e me’a ‘oku pehe ni. ‘Oku me’a mai e Fakafofonga ‘oku palopalema e *system* ‘oku hala ‘ene me’a ‘a’ana. ‘Uluaki ko e *sun system* ko e *system* ia ki he *accounting*. Ko e *system* ko eni ‘i he ‘Atita ko e *team mate*. ‘A ia ‘i hono vakai’i ko eni ‘a e ongo *system* ‘oku na sai pē naua ia ko e palopalema koe’uhí ko e tōnōnou fakapule’anga. ‘I ai ‘a e ngaahi potungāue ‘oku ‘ikai ke fe’unga ‘enau *accounting* ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o tātaki ‘enau ‘u *asset* ko e tōnōnou ko ē ‘a e ‘ū potungāue ke tātaki ‘enau *asset* ‘ikai ke lava leva ia ‘o fakahū ki he *sun system* ke hanga he *team mate* ‘o vakai’i mo ‘atita’i. Ko e palopalema ia Sea.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole mu’a ka u ki’i fakatonutonu Sea kātaki pē.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Sea ko e me’a ia ko ē ‘oku mau ‘uhinga atu ke ‘omai he ‘oku ‘ikai ke ‘omai ia he fakamatala pea toki ‘eke ia pea toki fakamatala mai heni. Ko e fakamatala fakata’u eni ‘oku totonu ke talamai ‘oku palopalema ‘a e Pule’anga Sea. Ko e taimi ko ē ‘e fufuu’i pehē ‘oku tālafili leva homau loto na kuo femahino’aki ‘a e tama teka mo e tama tā ka ‘oku mahu’inga ‘a e tokotaha ko eni he ko ia te ne sivi ‘etau ngāue. ‘Osi eni hono fakamatala mai ‘ene tau’atāina faka-Konisitūtone Sea fiema’u ke mai kakato he ‘oku ‘ikai ke kakato e fakamatala mālō Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘E Tongatapu 4 sai pē ko u tokanga atu pē he ‘oku ki’i lahi e fa’a ‘ohake ‘o e fo’i fakatātā ko eni ki he Hou’eiki kuo femahino’aki e tama teka mo e tama tā mautolu ko eni na’e kilikiti ‘io kuo pau ke femahino’aki ‘a e tama teka mo e tama tā. ‘Oku

pehē ‘a e anga ‘a e kilikití, he ‘oku hangē ‘oku ‘uhinga ia ‘oku mou tukuaki’i ‘a e fo’i fakakaukau ia ko ia ‘oku ‘ikai ko ha me’a ‘oku sai ko e tama teka...

<007>

Taimi: 1505-1510

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato : Ko e tama teka mo e tama tā kuo pau ke na femahino’aki.

Tokanga ke tau’atāina kakato ngāue ‘Atita Seniale

Mateni Tapueluelu : Fakamolemole Sea ka u ki’i fakaikiiki atu pē ‘uhinga ‘a e motu’a ni ē. Ko e tokotaha ko ia ‘oku ne fai e sivímo e tokotaha ‘oku sivi’i ‘oku ‘ikai totonu ia Sea ke na faaitaha. Ko ‘ena faaitaha pē ‘e ‘i ai leva e me’a ia ‘e fufū pē pulia. ‘Oku totonu ke tau’atāina kakato ‘a e tokotaha ‘oku ne fai e sivi ‘o hangē ko ia ko hono tohi mai he Lipooti ko eni. Na’e paasi he Fale Alea ke tau’atāina e tokotaha ko eni ‘o fokotu’u ki he Konisitūtone ka ‘oku ‘ikai ko e Lao pē ke ‘oua ‘e ue’i ngofua ke tau’atāina kakato Sea. Ko hono ‘omai konga pehē ‘oku ‘i ai ‘emau tui kuo fai ‘a e femahino’aki ke ki’i ‘omai konga pē ‘o tali ai ki ‘a fē Sea ko e Fakamatala Fakata’u eni kuo ‘osi totonu ke ‘omai. ‘Oku palopalema e Pule’angá pea ‘oku ‘i ai e pa’anga ‘e me’a ‘oku pulia. Ko hono ‘omai fakalūkufua pehē Sea ‘oku mau tokanga ki ai. Mālō Sea.

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato : Tongatapu 5.

Aisake Eke : Sea tapu mo e Sea ‘o e Kōmiti Kakato. Ki’i tokoni atu pē ‘i he me’a ko eni.

Lord Fakafanua : Sea kole atu pē ke tuku mai ha faingamālie ke u tali e fakatonutonu ko eni.

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato : Pe’i me’a mai ke tali e fakatonutonu ‘a Tongatapu 4.

Faka’ikai’i Sea Fale Alea ‘oku faha’i taha ‘Atita mo e Pule’anga ‘o fufuu’i ngaahi me’a

Lord Fakafanua : Koe’uhi ‘oku ne me’a mai ‘oku faha’i taha ‘a e ‘Atita pea mo e Pule’anga, ‘oku hala ‘aupito. ‘Oku hala ‘aupito ko ‘ene me’a mai ‘oku fufuu’i e ngaahi me’a. Ke fufuu’i fēfē kapau ‘oku ohake ‘i he Lipooti ‘oku lau pē ia ‘e he Fakafofonga. Sea ko e me’a ko eni ‘oku ou talanoa ki ai ‘oku loloto ia pea ‘e fiema’u ia ke ‘omai ha peesi ‘e 500 ke nau me’a ki ai. Ko u fakasi’isi’i atu he ko e *SUN System* pea mo e *Team mate* ‘oku sai pē ‘a e *system* ia ko e me’a ‘oku fa’o ki loto ‘oku palopalema. Hangē ko ‘eku fakamatala atu ko e me’a motu’a eni ia ‘oku talu ‘etau Fale Alea mai mei he 2010 ko ‘etau fe’ao mai mo e me’a tatau ‘e ‘ikai ke lava ‘e he Pule’anga ‘o fakakakato ‘a e *asset register*. Ko e palopalema ia ‘oku ‘ikai ko ha me’a fo’ou ia ‘oku ‘ikai ke fufuu’i ia pea ‘oku ‘ikai ke fiema’u ia ke toe fa’u mai he Lipooti ko eni he ko e me’a ia ‘a e Pule’anga ‘oku ‘ikai ko e me’a ‘a e ‘Atita. Makatu’unga ia he ‘ikai ke kakato ‘a e *information* ‘a e ‘Atita ‘oku hā mai he kupu fika 6.

Sea tñaki atu kupu fika 8 kapau te mou me’a hifo pē ki ai, tñaki atu ki he Lipooti Fakata’u ni ‘oku lipooti atu ‘a e fakamā’opo’opo ‘o e ngaahi ‘atita ‘o e ngaahi Fakamatala Pa’anga mo e faipau ki he Lao ‘i he Lipooti mavahe Sea.

Ko e me’a ‘oku kole mai ai e Fakafofonga ‘Eua ‘e toki ‘omai ia ‘amui ha he Lipooti ko eni ko e ‘atita ‘o e ngaahi ngāue fakapa’anga mo e faipau ki he Lao 2021- 22 pea ‘e fakahū atu ia ‘i

he'ene kakato. Sea 'oku te'eki ai ke kakato koe'uhi 'oku mau fakaongoongo ki he Pule'anga ke fakakakato mai 'enau ngāue. Ko 'ene maau pē lipooti ko eni fakahū mai hā 'i loto e ngaahi ola e ngaahi me'a ko ē 'oku fiema'u 'e he 'Eua 11. ...

Taniela Fusimālohi : Sea ki'i fakatonutonu atu.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Fakatonutonu.

Lord Fakafanua : 'Oku ne fakatonutonu mai e me'a 'oku ou lau atu mei he Lipooti. Na'e hala 'eku lau Sea ?

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : 'Ikai kuo mahino 'aupito 'Eiki Sea 'a e me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'aki mo e me'a ko eni 'oku 'asi mai 'i he kupu 8. Ko e fakatonutonu ena ia...

Taniela Fusimalohi : Sea ko 'eku fakatonutonu he koe'uhi ko e ongo ko ē kiate au 'a e fakamalanga 'a e Sea 'oku pehē 'oku 'i ai 'a e ngāvaivai 'i he tafa'aki ko eni ki he *Asset* 'o pehē 'oku 'i ai 'a e tōnounou. 'Oku 'ikai ke u tui ki ai he 'oku 'i ai 'a e ngaahi Kōmiti 'i he Pule'anga 'oku 'i ai mo e Kōmiti *Procurement*.

Lord Fakafanua : Sea fakatonutonu atu 'oku 'ikai ko ha me'a eni ia 'e tui ki ai e Fakafofonga pē 'ikai ko e *fact* ko e fo'i mo'oni'i me'a. Tatau ai pē ia pē 'oku tui ki ai pē 'ikai ko e me'a mo'oni ia. 'Oku 'ikai ke me'a heni e 'Eiki Minisitā Pa'anga ke ne fakamatala totonu atu. Kapau 'e me'a mai 'a Tongatapu 5 na'e 'osi fua fatongia he lakanga ko ia ke ne fakama'ala'ala ki 'Eua 11 Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Sea.

Taniela Fusimālohi : Kae kehe Sea ka ko e me'a ko ia 'oku hoko 'oku mahino ia kuo tau a'u ki he fo'i me'a ko eni ..

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Ko e hā ho'o fakatonutonu 'e 'Eua 11.

Taniela Fusimālohi : Ko 'etau palopalema ko e Pule'anga. 'Oku 'ikai ke nau lava 'enautolu 'o fai fakalelei mai 'a e me'a ko eni ko e taliui ki he ...

Lord Nuku : 'Eiki Sea kole mu'a pē te u lava 'o tokoni atu.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : 'Ikai na'a ke me'a ko 'eku faka'atā ko ē 'a e Feitu'ú na ke ke me'a ki 'olunga ko ho'o fakatonutonu 'a e me'a mai ko eni 'a e Fakamatala 'Atita fekau'aki mo e kupu 8. Pea na'a ke me'a hake ai 'o fakatonutonu. Ko e hā ho'o fakatonutonu?

Taniela Fusimālohi : 'A ia ko 'eku fakatonutonu ki he ongo ko ia 'o e fakamatala 'o pehē 'oku faipau 'oku 'i ai 'a e tōnounou 'i he tafa'aki ko eni 'oku 'omai ai 'a e Lipooti 'i he 8. Ka ko u feinga ke u fakatonutonu ko e *system* ko ē 'oku ngāue'aki 'e he Pule'anga 'oku 'osi 'i ai ia. Ko e fo'ui ia 'o e Pule'anga he 'ikai ke 'ai fakalelei e *system* ke vilo lelei ke ha'u 'a e me'a 'oku tonu. 'A ia ko 'eku fakatonutonu ia.

'Eiki Palēmia Le'ole'o : Sea lau mu'a e Lipooti.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : 'Oku ou 'uhinga'i 'e au 'Eua 11 'a e fakatonutonu ko ena 'o fakatatau ki he me'a 'oku tali mai 'aki mei he Lipooti 'a eni mei he kupu 8. Ko ho'o pehē 'e koe ko e ongo.

'Eiki Palēmia Le'ole'o : Sea kātaki fekau ke ō takitaha lau 'ene Lipooti pea toki 'ai.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Ko e fokotu'u ē mei he 'Eiki Palēmia Le'ole'o ke toe lau ange Lipooti ke mahino. 'Eiki Nōpele 'Eua.

Tokanga ko e hoha'a ki he 'ikai fakamo'oni kakato 'Atita Seniale 'i he pa'anga mo e koloa

Lord Nuku : 'Eiki Sea, ko 'eku na'e 'ai pē ke u tokoni ange ki 'Eua 11'oku makatu'unga e hoha'a 'i he fo'i sētesi ko eni na'e 'ikai ke u fakamo'oni kakato ki he Fakamatala Pa'anga...

<008>

Taimi: 1510-1515

Lord Nuku: ... makatu'unga 'i he me'a 'e ua. Ko e pa'anga mo e koloa. Ko e fo'i me'a ko ē 'oku fai ki ai 'a e hoha'a na'e 'ikai ke fakamo'oni kakato. Pea ko e me'a ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ko e hā e 'uhinga na'e 'ikai fakamo'oni kakato ai. 'Oku fiema'u ia ke fakamo'oni kakato. Ko e me'a ia 'oku fai ki ai e hoha'a ko e 'ikai ke ko 'ene toe fokotu'u mai na'e 'ikai ke fakamo'oni kakato makatu'unga 'i he 'elia 'e ua ko e pa'anga mo e koloa 'oku 'ikai lava ia 'o fakataha'i. Pea 'oku tu'u leva 'i lalo ko ē he fitu ko e fokotu'u ko ē 'o e 719 ke fai ha tokanga ngāue leva 'a e kau Pule Ngāue ko e fekau'aki ia ko ē 'a e 'ikai kakato pea fakakakato mai leva 'e he Pule'anga 'a e fokotu'u ko ē 719 'a ē ko ē ko ē 'a e 'Atita ki he kau Pule Ngāue.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Eiki Sea.

Lord Nuku: Ki he kau Pule Ngāue ka ko u tui ko e me'a ia 'a ē ko ē 'oku me'a 'ikai ke kakato ē 'ikai ke mai he Pule'anga 'a e fakamatala ko ia Sea.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Oku talamai pē 'e he lipooti ia 'i he valu Sea te'eki ai kakato 'ene fakamatala pea 'e toki 'omai ia 'i he lipooti makehe. Fēfē ke tali ki ai mu'a e Fale ke toki fai ai e lau ko ia 'oua 'e tukuaki'i noa'ia ha taha.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Oku mahino Palēmia Le'ole'o.

Lord Nuku: Ko e fēhu'i hoko leva ko e 2021 eni ko e fo'i tuku ko eni na'e me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea talu eni mei he 2010 'etau lele mai 'i he fakamatala tatau 'a e 'ikai ke fetaulaki e koloá pea mo e pa'anga. Ko e 'uhinga ia 'oku fai ai e hoha'a 'e tali mai 'e he Pule'anga fakakū 'a eni ko ē 'oku talamai ke tokanga leva ki ai 'a e kau Pule Ngāue kapau 'oku me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ko e talu e ngāue ko eni mo 'ene anga pehe ni pē hangē 'oku angamahenī mei he 2010 'o faai mai eni 'o a'u mai ki he 'aho ni ko e me'a ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele 'Eua. Tongatapu 5 me'a mai.

'Aisake Eke: Mālō Sea tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Komiti Kakato Sea ka u ki'i lave pē au ia ki he ki he kaveinga ko eni 'oku fai e tipeiti 'i he lau ko eni 'a e 'Atita he valu ka u toki ha'u kau toe ki'i fakahoha'a atu au he lipooti ko eni fakalukufua Sea.

Ko e ko e me'a ko eni ko e fo'i lea ko e ko e faka-Tonga ko ē e fo'i lea fakapālāngi ko e *qualify audit* ko e fo'i faka-Tonga ia. Ko e me'a ko ē 'oku ngāue'aki he faka-Tonga ia 'o pehē 'oku 'ikai ke ne lava 'o fakamo'oni kakato 'a ia ko e fo'i faikehekehe ka ko e 'uhinga e *qualify audit* ko e 'uhinga ia 'oku te ko e taumu'a foki 'o e 'atita pea 'oku 'i ai pē 'ene founa ngāue 'a'ana. Ko e fo'i me'a 'e ua 'uluaki 'oku mo'oni 'a e fo'i me'a 'e ua 'oku mo'oni pea ko hono uā 'oku ne fakafofonga'i lelei e fakamatala ko e *true and fair* ko e fo'i taumu'a ia.

Pea ko e 'uhinga ko ē 'ene lave 'a e 'Atita ki heni ko hono 'uhinga 'oku 'ikai ke ne 'oku 'ikai ke ne hanga 'o fakamo'oni 'oku tui kakato ki heni 'oku 'i ai e me'a 'oku lēvei ai *and that's why qualify*. 'Oku 'i ai e me'a 'e ua 'oku lēvei ai 'oku 'ikai ke ne lava 'o 'omai koe'uhí ko e me'a 'e ua ko e koloa ko ē 'oku ko e teuteu foki eni ia 'e Fale Pa'anga 'a e fakamatala pa'anga ko eni ko e koloa ko ē 'oku lekooti ko ē 'e Fale Pa'anga kehekehe ia mo e koloa ko ē 'oku tauhi he ngaahi potungāue taimi ko ē 'e lava 'o fehoanaki. Pea ko e 'uhinga ia 'oku ne pehē ai ko ē 'oku 'ikai ke ne lava ha fakamo'oni kakato ka ko e 'uhinga he ko e fo'i lea ko e *qualify* ko e faka-Tonga ko u tui ko e faka-Tonga 'e toki ha'u e faka-Tonga 'amui ki he me'a ko ia.

Tui ko e palopalema fo'ou 'a e 'ikai lava ke fetaulaki pa'anga mo e lahi e koloa Pule'anga

Ka ko e palopalema eni ia talu 'ene ha'u ko e me'a 'e taha 'oku fo'ou ko e me'a ko ē 'e hū mai ko ē 'a e 'a e fetō'aki ko ē 'i he 'ikai ke felotoi 'a e 'Atita mo Fale Pa'anga foki eni 'i he lahi ko ē pa'anga 'i he ngaahi langa fakalakalaka mo e me'a, me'a fo'ou ia. Ko e me'a ia ko eni na'e 'ai ke u ha'u ko ē he *account* ko 'eku vakai hifo e *account* ko eni mahalo 'oku 'ilo pē he na'a mau taimi na'a mau 'i hē na'e 'ikai ke hoko ia ko ha palopalema. 'A e 2018 mo e 2019 ko e toki palopalema fo'ou eni ia 'a e hoko ko ē 'ikai ke lava 'o fetaulaki 'a e fakapapau'i ko ē fika lahi e pa'anga ko ē 'oku 'i he *account* mo e 'ū lekooti 'a Fale Pa'anga ki he lahi e pa'anga ko ē ki he project mo e 'ū *account* ngāue kehe pea mo e vakai faka'atita ko ē na'a nau fa'i 'osi ange 'oku 'iki ke nau lava 'o fetaulaki ko e palopalema fo'ou ia.

Pea ko u tui ko e me'a ia 'oku 'i ai e hoha'a ki heni pea ko u tui 'oku hoha'a ki heni he na'e 43.9 e ta'u kuo 'osi pea 'i he 2021 ko eni ha'u e 21/22 'oku ne holoki mai e 500000 ka ko e fo'i me'a fo'ou ia. Ka ko u tui ko e me'a ia 'e ngāue mei ai ko u tui ko e me'a ia 'uhinga e sisitemi ko eni ko e sio ko 'etau vakai'i pē ko e me'a ko ē 'oku talamai fakahoko 'e Fale Pa'anga 'o pehē 'oku ai e ngaahi *project* 'i muli 'oku nau 'ave pa'anga ki Fale Pa'anga ko ē 'i Fale Pa'anga.

Ko e fe'ave'aki ko ia mo e lekooti ko e me'a ia 'oku nau fa'a tō kehekehe ai. Ka ko e fo'i me'a fo'ou ia ka ko u tui ko e, pea ko e lau ko eni ki he na'e tali foki 'e he 'e he Fale Alea mo e Komiti Kakato ke 'oange e Fakamatala Pa'anga ko eni 21/22 'a ia 'oku lipooti ai ko eni 'Atita Seniale ki he Komiti Pa'anga ko 'emau ngāue ko ē 'oku mau fai 'oku tohi te'eki ke mau fakataha pea mau tohi kole ki he 'Atita Seniale 'omai angé me'a ...

<009>

Taimi: 1515 – 1520

‘Aisake Eke: ... ‘oku ui ko e *merchant letter*. Mai angé ‘ene ola ko ē ‘ene ‘atitá, he ‘oku mau tui te mau ma’u e fakaikiiki ki hení. Te mau lava ‘o ma’u ai e fakaikiiki ko e hā e ‘uhinga patonu ‘oku ‘ikai lava ai ‘o fai e fakatonutonu ko ení. Pea ‘oku mau tali ki ai, ko u tui taimi ko ē te mau ha’u ai ko ē ha’amaui lipooti ki hení te mau lava tuhu’i mai ko e hā e me’á.

Pea te mau talanoa mo Falepa’anga ka ko ‘eku lave pe ‘aku ki ai koe’uhi ‘oku tuku mai e ngaahi me’a. Ka ‘oku mo’oni pe ia, ko u tui ko e me’a ia ‘oku fai ai e hoha’a ka ko ‘eku lave ‘aku ia ki he me’á ka u toki foki mai ki he’eku miniti ‘e 10 Sea. Ko ‘eku, kaikehe ko ‘eku lave fakama’ala’ala ia ki ai. Palopalema fo’ou ‘a e hū mai e kehekehe e pa’angá, palopalema fo’ou ia. Ko e palopalema motu’a ‘a e me’a ko eni ‘a e ‘ikai ke lava fakafetaulaki lekooti ‘a e Falepa’angá pea mo e ngaahi Potungāué ‘i he lahi kotoa ‘a e koloa mo e naunau ‘a e Pule’angá. Me’a fuoloa ia, ko u tui ko e taha ia e me’a na’a tau ‘ohake, ta’u ‘e 4 mei heni ke fai ha ngāue.

Pea ‘oku ou tui ‘oku ‘i ai ‘ene felāve’i mo e lipooti ‘atitá. Sea fakamālō pe ki he ngāue e ‘Atita Seniale mo e kau ngāué he lava e ngāué. Ko e me’a mālō ‘enau kei nofo mai, ‘a e ngaahi taukei ‘oku nau ma’u ka nau kei ‘ofa pe he fonuá ‘o nofo mai. ‘Oku ‘i ai e ni’ihi ‘oku nau ō atu nautolu pea ‘oku ou fakamālō. Mālō ‘aupito ho’omou nofo mai ke fai e ngāué pea ‘oku ‘ikai ko ha me’a si’i.

Tokanga ‘ikai kakato Lipooti ‘atita ‘oku ‘omai kau ai ola ngāue ‘atita fakatatau mo e kupu 24 Lao ‘Atita

Ko e lipooti ko ení, ko e lipooti foki ko ení ‘oku fakatefito mo e kupu 24 ko ē Laó, ‘Atitá. kupu 24 e Lao ‘Atitá ‘okú ne talamai ai ke ‘omai e lipooti ‘Atitá. Pea ko e 1 mo e 2, kupu (3) Si’i ‘okú ne ‘omai ko e hā e me’a ko ē ke ‘omai ‘e he ‘Atitá. Sea ko e lipooti ko ē ‘Atitá na’e fai, na’a nau ‘omai ko ē he ngaahi ta’u ko ē. Ko e kongá ‘e 2, ‘uluaki ko e kongá felāve’i pea mo ‘ene fakamatala ki he ngāue palani ko ē mo e ngāue na’e fakahoko ‘e he Potungāué. Kongá ‘uluaki ia, ‘a ia ko ē ‘oku ‘omai ko ení.

Ko e kongá uá, ko e lipooti ia ‘a e ‘Atitá felāve’i mo ‘ene ola ‘o ‘ene ‘atita’i e ngaahi Potungāue takitaha. Ko e liliu fo’ou eni ‘oku hoko pea ko u ‘eke pē pe ko e hā e ‘uhinga ko ení. Kiate au ‘oku ‘ikai ke fetaulaki ia mo e 24, na’e lele mai ‘a e me’á ia ‘o ma’u 2. Kiate au ko e mahu’inga ko ē ‘o e lipooti ko e kupu ko ē felāve’i pea mo ‘ene fakamatala ko ē ngāue ‘a e Potungāué. Sio pe ia ki he Potungāue, kiate au ko hono mahu’inga peseti ‘e 20.

Ko ‘ene fakamatala ko ē felāve’i mo e ola ‘ene ‘Atita e ngaahi Potungāué kiate au ‘oku peseti ia ‘e 80. Ko e fo’i liliu ko ení, ko e hā e me’a na’e liliu ai e me’a ko ení. Ko u tui pē mahalo na’e, ‘a e fo’i mafuli ko iá. Pea ko hono ua, sai pē liliú ka ko eni leva ia 2021 ‘oku te’eki ke ‘omai ha lipooti ia ai. ‘A ia ko ‘ene ‘alu ko ē ‘o liliú ‘o na kehekehé pea liliu leva ‘a e lipooti ia ko ē ki he ola ‘ene ‘atitá, ui leva ia ko e lipooti makehe. ‘Asi ia he kupu 24 (4) ko ē Laó, ka ko e founga ko ē na’e fai mai ‘e he ‘atitá ia he ngaahi ta’u mai ko ē, ko e lipooti ‘atita ko ení kongá A, fakamatala ia ki he Potungāue hangē ko ení. Kongá 2, Ola ko eni ‘atita e ngaahi Potungāué.

Ko eni, ko u ‘eke pe ki ai, na’e liliu ‘anefē e me’a ko ení. Pea ko ‘ene liliu ko eni pea ka ‘i ai leva hano toe ‘omai e kongá ia ‘o ‘ene lipooti ko ē e ngāue ‘a e ‘atitá. Kae ha’u pe ia he ki’i me’a ko ení. Pea ‘oku ou tui ko u, pea ‘oku kamata ia he 2021/2122. ‘Oku ‘ikai ke u lave’i ka ko e lau ‘a e motu’á ni Sea fakamolemole. ‘Oku monuka heni, ‘oku ‘ikai lava ‘e he ‘ata ia ‘o ma’u e fatonga ‘okú ne ‘omai ki he Fale Aleá.

Ko e Fale Aleá, ko e ‘Atitá ko e fofonga ia e Fale Aleá, ko ia ‘okú ne vakai’i kátoa e ‘ū Potungāué ‘o talamai ko e fo’i tau’atāina. Ko e ‘ikai ko ē ke ‘omai e kongá ko iá, peseti ‘e 80, kiate au ‘oku ‘ikai ke ne lava ‘e ia ‘o fakakato e taumu’a ‘ene ngāué, ke ne fakapapau’i ‘oku ‘ulungaanga falala, tali ui mo ‘ata ki tu’a e ngāue ‘a e Pule’angá. Kiate au, tōnounou heni, pea ‘oku ou kole fakamolemole pe au ki he, ‘oku ‘i ai pe ‘uhingá.

Ka ko u kole atu ki he ‘uhingá, ‘oku ‘ohake e tokosi’i e kau ngāué na ko e ‘uhingá ia. Ka ko u hoha’a au he taimí ni, ‘oku ‘ikai ko e lipooti eni ia ko u ‘amanaki atu au ke ha’ú. Fakatatau mo e kupu 24 e Laó. Ko e kupu ko ē ‘oku ‘omai ko ení, ta’u eni ‘e 2, 2021/2122, mai pē ki’i ‘otu, ki’i kongá ia ko ē. Ka ko e fofonga ko ē te mau ‘iló, tu’u he taimi ní ‘oku ‘ikai ha fofonga ia e Fale Aleá ke mau vakai’i atu.

Uesia heni fatongia e Fale Aleá ki hono vakavakai’i ‘a e Pule’angá. He ‘oku ‘i ai hono mahu’inga ‘ona, ko e taimi ko ē ‘emau ma’u mai e lipootí. Lahi e ngaahi lipooti ia ‘osi ha’u e Potungāue, ‘osi fononga mai tautolu he lipooti fakata’u 2021, mei ‘osi ia. Te’eki ha’u e ‘atita ia he lipooti ko iá. 21/22 eni ‘osi vave mo ‘enau ha’ú, te’eki ke ha’u e ‘atitá ia ka ko u vakai hifo ‘e au lipooti heni ‘a e Takimamatá, peesi 75.

Hoha’a lahi Tongatapu 5 uesia ngāue Fale Alea & Komiti Pa’anga ke sivilisi’i Lipooti e ‘Atita ko e ta’ekakato fakamatala

Ka u ki’i lave pe ki ai, he ko e ngaahi Potungāué ia ‘oku tātaaitaha pē ha Potungāue ‘oku nau lave’i e ‘atitá. Potungāue eni ‘e taha ‘oku nau lave’i mai. Pea ko e peesi 75 ko ē ‘a e ‘Atitá, kupu 4 ‘i he lau ko ē ‘a e lipooti folau ‘eve’evá. Na’e ‘atita’i e ‘Ofisi ‘a e Potungāué ‘i Tonga ní ‘i he vaha’a taimi ne ‘osi e ‘aho 31 ‘o Tisema 2021. Ko e vaha’a taimi ‘atita, ko ha māhina kakato ‘e 36 mei Sanuali ‘o e 2019 – Tisema 2021. ‘Okú te’eki ke ma’u mai ‘a e ola faka’ofisiale ki he ‘atita na’e fakahoko ko ení. Ko u fiema’u pe ‘e au e ‘uhingá ...

<010>

Taimi: 1520-1525

‘Aisake Eke: ... ko u tui pē ‘oku ou lave’i ‘e au ko e taukeí ia ‘a e ‘Atitá. Ka ko e fo’i fakalakalaka ko ení ‘oange, kiate au tōnounou, pea ko u ‘oatu pē au ‘eku láú, tōnounou ‘aupito e ‘atitá heni. Peseti ‘e 20 ‘oku ne talamai, 80 ‘oku ‘ikai ke ‘omai ia. Ka ko u ‘eke pē au ‘uhingá ko u tui ‘oku ‘i ai pē ‘uhingá lelei ia. Ka ko u kole au nau mei fokotu’u atu au ke toloi e lipooti ko ení kae tuku ke ‘omai e lipooti ko eni e, ‘a ‘ene lipooti kongá uá. ‘A e kongá ko ení ‘ene fo’i ngāue ‘ene vakai’i e ‘ū potungāué ka mau lava he ‘e tokoni ia ki he taimi ko ē ‘oku tau vakai’i ai e lipooti ‘a e ngaahi potungāué, mau lava ‘o vakai’i.

Tu’u he taimi ní ‘ikai mau lava mautolu fai e me’a ko iá koe’uhí ‘ikai ke a’u mai e lipooti e ‘Atitá pea ‘oku, kiate au, tōnounou heni. Ko e fofonga sivi ko ē ‘o e Fale Aleá ko e ‘atitá, kiate au ‘oku ‘ikai ke lava ia ‘o fakahoko peseti pē 20 pea ‘oku *handicap* e Falé heni pea ‘oku uesia ai mo e ngāue ‘a e Komiti Pa’angá. Ka ko u ‘ilo pē au ‘oku ‘i ai e ‘uhingá pea ‘oku ou kole pē au ki he ‘Eiki Sea ke me’a mai ko e hā e ‘uhingá. Kiate au ko e ...

Taniela Fusimālohi: Sea lava pē ‘o fai ha ki’i tokoni. ‘E lava pē ki’i tokoní?

‘Aisake Eke: ‘Io.

Taniela Fusimālohi: Miniti ‘e taha pē. Koe’uhí ko ho’o lave ko ē ki he, ko ho’o talanoa ko ē ki he ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Eua 11, ko e, ko ho’o ...

Taniela Fusimālohi: Ko ‘eku *issue* pē ki he Fakafofongá koe’uhí ‘oku kehe foki e fo’i patisetí mo e taimi ko ē ‘oku ‘i loto ai ‘a e pa’angá. Na’e ‘uhinga ‘a e patisetí ke ‘ave ki hema kae taimi ‘oku ‘i loto ai he potungāue pea nau hanga nautolu ‘o ‘ave ia ki mata’u. Tau pehē ko e ‘oatu ke tokoni ki he kakai fefiné pea nounou e pa’anga ia folaú pea ‘ikai foki ke tau ‘ilo ‘etautolu, ‘a ia ko e ‘uhingá foki ia. He na’e ‘eke mai ia he kakai fefiné ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Eua 11, ‘oku ou lolotonga tānaki ‘e he Falé ni kae pehē ki he ‘Eiki Sea pea mo e potungāue ‘a e ngaahi fehu’i. Mahalo kuo a’u eni ‘o fehu’i ‘e 4 kuo tuku mai ‘e Tongatapu 5 ‘oku ou faka’amu, he ko ena ‘oku hangē ‘e te ke me’a hake koe ia ‘o tali e fehu’i, ka ko u faka’amu au ko e ‘osi ‘a Tongatapu 5 kuo ma’u mai ha tali hangatonu pea mei he ‘Eiki Sea.

Taniela Fusimālohi: Ko ia. ‘Io kātaki Sea ko e ‘uhingá pē ‘a’aku ia ko e ‘uhingá ko ‘ene fakamatala ko ē ‘o pehē ‘a e me’a ko ē ‘oku hoko he ngaahi potungāue ‘oku ‘ikai ke mau ‘iló, kau ai ‘a e me’a ia ko ení. Pe ko e hā e me’a na’e ngaue’aki ki ai ‘a e pa’angá ko e me’a ia ‘oku mau fie ‘iló. Na’e ‘oatu ia ki he me’a ko e tokoni ke fakaakeake e ngāue ‘a e kakai fefine pea tōnounou e pa’anga folaú ia pea to’o mai ia mei hē ‘o ‘ave ki hē. Fehu’i mai leva he kakai fefiné, ko fē silini na’a mau fanongo he Patisetí na’e ‘ai ki he’emau me’á. Hili ia mou ‘eke pē ki he potungāue ‘a Falepa’anga mo e *MIA* na’e ‘ave pē ki ai.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eua 11. Ko u tui Tongatapu 5 ‘oku mei ‘osi mai e ngaahi me’a ‘oku ke tuku mai ‘i ho’o me’a mai ‘akí?

‘Aisake ‘Eke: Sea ko ia. Ko e ‘atita ko é ‘oku fai ko ení pea kuo ‘osi ‘omai pe ia he ‘Atita Senialé faka’apa’apa lahi ki ai ‘oku konga ‘e ua. ‘Uluaki ko ‘ene vakai’i pe ‘oku faitotonu e Pule’angá ‘o felāve’i mo e Tu’utu’uni Ngāue *compliance*.

Ko hono ua ko e ola ko ē ngāue. ‘A ia ko e fehu’i ko ē ‘a fika uá kapau ‘omai e lipooti ko ē ‘a e, ‘ene lipooti e ngaahi ‘atitá te ne lava ‘omai ha ngaahi me’a ai na’e fai he Pule’angá ‘e Falepa’anga mo e ngaahi potungāue na’e ‘ikai ke fakatatau mo e Tu’utu’uni mo e laó, ‘a ia ‘e toki ‘omai ia ha me’a pehē. Pea neongo foki ko u lave’i pē au ‘oku ‘i ai pē ‘oku faka’atā pe ia ‘i he Lao ko ē Pa’angá e Pule’angá ‘a e fonuá ke ne lava ‘o fe’alu’aki kapau ‘oku ‘i ai ha potungāue ‘oku ne ngāue’aki e *contingency* fe’alu’aki. Kae kehe ka ko e fehu’i ia toki lava ia ‘o toki, e ha’u ko ē konga uá. Pea ko u kole fakamolemole pē ki he ‘Atitá ka ko u ‘ilo au ko e, ‘oku pau pē ‘oku ‘i ai ‘a e ‘uhinga ka ko u hoha’a lahi au ki heni.

‘Oku ‘ikai ko e lipooti ‘Atita eni ia na’a ku ‘amanaki atu ki ai mo e kupu 24, ‘ikai ko eni ia. Peseti pē eni ia ‘e 20 ‘ikai ke ‘omai e 80 ia pea ‘oku *handicap* heni pea ‘oku hā e fo’i lea, kuo po’uli e fofonga e Fale Aleá. ‘Oku ‘ikai ke tau toe, ‘ikai ke tau ‘ilo ‘e fai ha, pea ko e kole ia ko ē, na’a ku mei fokotu’u atu au ke toloi e lipooti ko ení kae toki ‘omai e lipooti ko eni 2021/2022 ka tau toki fakahoko atu. Kae kehe ko e anga pē ‘oatu ka ko u ‘ilo’i au e ‘Atita Senialé ‘oku ‘i ai pē e ‘uhinga.

Ka ko u kole atu au kapau ko e anga eni ‘o e hoko atú, ko u kole atu, ‘oua. Lipooti ka hokó 22/23 ‘omai kakato, ‘omai e konga ko eni ‘oku ‘omai he taimi ní ‘a ‘ene ngāue, ua mo e ola ko

ē ‘ene ‘atitá pea kiate au ko e 24 ia ko e kupu 24 ia. Ko e me’a ki he *special report* lipooti makehe ‘asi ia he kupu 24 kupu si’i 4 si’i. ‘Oku ‘uhinga ia ha toe me’a kehe ‘oku lolotonga pē ta’u ‘oku ai ha fu’u me’a mahu’inga te ne lava ‘omai ki he Seá pea ‘omai ki Fale Aleá ‘oku ‘i ai ha me’a uesia lahi ai ‘i he maumau lao. Pea na’e ‘osi ‘i ai e me’a ia he 2010 mo e 11 na’e ‘omai he ‘Atita Seniale ‘o e ‘aho ko iá, kehe pe ia mei heni. Ka ko u fakamālō atu au he ngāue ka ko u ‘ohake pē eni kiate au, fo’i liliu ko eni ‘omai pē ki’i kongā ko eni kae, kiate au maumau ‘aupito.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Tongatapu 5. Ko u tui kuo mahino mai ko u kole atu ki he ‘Eiki Sea ke ‘omai mu’a ha tali ki he ngaahi me’a ...

‘Aisake Eke: Ka ko u fokotu’u atu, ka u fokotu’u atu au ke fēfē ke toloi eni kae ‘omai e lipooti ko ē ka tau toki hoko atu.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Oku ‘i ai e ngaahi fehu’i mahalo na’a ke me’a mai ‘aki ‘anenai na’a ku faka’amu ke tali. ‘O hangē ke pehē ‘oku ‘i ai e fo’i me’a na’e ‘ikai ke hoko, founa fo’ou ‘i he ngaahi ta’u atu kimu’á pea mo ho’o toe me’a mahalo ‘oku ki’i tō mamafa ia. Na’a ke me’a ki he kupu’i lao ‘oku hangē ‘oku maumau’i ‘e he lipooti ko eni?

‘Aisake Eke: Tapu, ‘uluaki pē Sea ‘io ko e fehu’i me’a foki ‘e ua ‘oku ke me’a mai ki ai. ‘Uluaki ko ‘eku lave ko é ki he me’a ‘oku lēvei ai, ko ‘eku fakalea pē ‘aku ko e fakalea ‘a’aku ia e *qualify* ko e lēvei. ‘A ia ko e ‘asi ko ē ...

<002>

Taimi: 1525-1530

‘Aisake Eke: ... *qualify*, ‘a ia ko e *qualify* ne pehē mai koe’uhi ko e koloa ko e me’a ko ē ‘oku fo’ou, ‘a ia ‘oku kehekehe ko ē fa’a lahi ko ē pa’anga ko ē ko e fo’i me’a ‘oku fo’ou, na’e ‘ikai ke hoko ia kapau te mou me’a ki he *account* ko ē 2018/19 na’e ‘ikai e ‘i ai ha me’a pehē ia, kae kehe ko e me’a ia ‘oku hoko hake, mālō..

Sea Komiti Kakato: Mālō. ‘Eiki Sea

Fakahā Sea Fale ‘uhinga ‘ikai tukumai ki Fale Alea ‘a e kongā hono 2 Lipooti ‘Atita ko e te’eki fakakakato Pule’anga ngaahi fakamatala

Lord Fakafanua: Sea ‘oku ou fakamālō atu ki he Fakafofonga Tongatapu 5 pea mo ‘Eua 11 he’ena tokanga ki he lipooti ko eni, ‘uluaki pē Sea ‘oku tonu ke mahino ki he Hou’eiki Fakafofonga ko e kongā ‘uluaki eni ‘a e lipooti, pea na’e ha atu pē ‘i he peesi fika 3 ‘i he kupu fika 8 toki fakakakato atu ‘a e toenga ‘o e lipooti ‘i ha’ane maau. ‘A ia ‘oku ui ko ē ‘atita ‘o e ngaahi ngāue fakapa’anga mo e faipau ki he lao 2021 ki he 22. Ko e ‘uhinga ‘oku te’eki ai ke ‘omai ai ‘a e kongā ko eni, kongā 2 ko ē lipooti ‘a e ola koe’uhi he ‘oku te’eki ai ke maau. Ko e me’a pē ke faipau ko ē ki he tu’utu’uni e lao ‘o kapau ‘e fakahū mai kimu’a he ‘aho 31 ‘o Siulai, faipau leva ia ki he lao. Kei faingamālie pē Sea pea ‘oku fai ‘a e fengāue’aki ke fakamā’opo’opo ‘a e ngaahi fakamatala ‘a e Pule’anga ki he ola ko ē ngāue he ‘oku fiema’u ke ‘ave ‘u *recommendation* pea ‘omai mo ‘enau tali ke ‘uhinga lelei leva ‘etau siofi e ngāue ‘a e kau ‘atita.

Sea ko e kakano ‘o e lipooti ko eni, ‘oku kakato pē ia ko e ola ‘e toki ‘omai ia he ‘oku hā pē ‘i he lipooti ko eni ‘e toki ‘omai, ko ‘ene faipau ki he lao ka ‘omai kimu’a ‘i Siulai, faipau leva

ki he lao Sea, kei taimi pē. Ko e me'a ki hono tali mo hono ta'etali 'oku 'ikai ke makatu'unga 'a e ola ia 'i he lipooti ko eni Sea, 'e ikai ke liliu 'a e lipooti ia ko eni koe'uhi ko e ola, ko e liliu ko eni 'oku me'a mai ko eni ki ai 'a e Tongatapu 5, ko e ta'u eni 'e 3 pē 4 'etau ngāue'aki 'a e founa ko eni, 'osi 'a e ngaahi ta'u 'e fiha Sea 'oku tau toe feinga ke toe fakafoki kimu'a, ko e 'uhinga na'e liliu mai ai koe'uhi ke fakafaingofua'i 'a 'etau ngāue 'e Sea.

Ko e me'a ko ē 'oku fakatokanga'i ko eni 'e he Fakafofonga 'uhinga 'oku 'ikai ke kakato ai, *qualify auditor* ia 'a e 'atita, ko e ngaahi me'a naunau pē ia 'a e 'atita, 'e malava ke ne tali ta'e tali pē 'e *qualify* pē *fully qualify*, 'a ia ko e tali ko ia 'o hangē ko e hā ko eni 'i he lipooti ko e me'a pē ia mei fuoloa, tau 'osi angamaheni mai kitautolu, neongo 'oku 'i ai 'a e fiema'u ke tau laka kimu'a ka 'e makatu'unga ia 'i he fokotu'utu'u ngāue 'a e Pule'anga, 'ikai ko ha ngāue ia 'a e 'atita.

Ko e tōnōnou hangē ko 'eku fakamatala kimu'a Sea, ko e 'ikai ke lava 'e he ngaahi potungāue pē ko e *MDA, Ministries Department* mo e *Agency*, 'o fakakakato 'enau *asset* pē ko e koloa 'a e Pule'anga 'i he ngaahi potungāue lēvolo ko ia, pea mo e lesisita koloa ko eni 'a e Potungāue Pa'anga.

Sea ko e ngaahi 'u me'a ia 'oku fai 'a e ngāue ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku ou manatu'i pē na'a ne 'osi me'a mai ki he Fale ni 'oku fai 'a e ngāue ke fakakakato ke 'oua 'e toe hoko e me'a ko ia. Ko e ola 'ene ngāue te tau toki sio 'i he 'atita 'o e ta'u fo'ou Sea pē 'oku mo'oni pē 'ikai 'a e fo'i palōmesi ko ia na'e 'osi 'omai ki Fale Alea ni. Ka 'oku 'ikai ke u fie 'ohake 'a e 'u me'a ko ia Sea, he 'oku 'ikai ke me'a heni 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga ke ne 'oatu ha tali mahino.

Fokotu'u ke tali Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita Seniale

Sea, tau foki mai ki he lipooti, kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku tokanga ki ai 'a e kau Fakafofonga ke liliu ke ta'etali, mou me'a mai ki hē he taimi ni ka tau alea'i. Ko e kakato pē ko ē lipooti 'oku 'osi faka'ofa'ofa pē ia, 'oku ne 'omai 'a e mo'oni, 'ikai fūfūu'i ha me'a pea 'oku ne 'osi hā mai pē ai, ko e toenga 'a e ola 'o e 'atita 'e toki fakahū mai 'amui. Ko e 'uhinga 'oku tuai ai Sea, mau kei tali ki he Pule'anga ke fakakakato mai 'enau tali ki he ngaahi *recommendation*. Ko 'ene kakato pē fakahū mai 'o fakatatau ki he lao kimu'a 'i Siulai, toki me'a ki ai 'e kau Fakafofonga 'o tali pē ta'etali e ola 'o e ngāue 'a e potungāue, ka ko e ngāue eni 'oku 'osi maau Sea ko e lipooti 'oku fokotu'u atu ke tau tali, 'ikai ke fiema'u ia ke fakahū fakataha Sea, 'e 'ikai ke uesia e ola ia 'i he lipooti ko eni, ko e lipooti fakata'u fokotu'u atu Sea ke tau tali, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ko ē fokotu'u mai e ki he lipooti, ko Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Mālō. Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, he faingamālie ko eni, kau atu mu'a 'i he polokalama 'i hono alea'i 'o e lipooti ko eni 'Eiki Sea.

Sea 'oku ou tui au 'Eiki Sea ko e 'atita ko e potungāue mahu'inga taha ia 'i ha fonua. Ko 'eku 'uhinga 'Eiki Sea, he ko e patiseti 'oku ne hanga 'omai 'a e silini, ko e 'atita 'oku ne hanga 'o sivi ke fakapapau'i ko e sēniti kotoa pē 'oku 'alu fakalao ki he me'a ko ē na'e tohi'i fakalao 'oku 'uhinga ki ai.

<005>

Taimi: 1530-1535

Mo'ale Finau: ... 'UHINGA ko ē tafa'aki fakalao, tafa'aki fakapolokalama 'oku 'uhinga eni ia he tafa'aki fakapa'anga. Ko e olá 'uhinga ia ki he ola. Sea 'oku ou fiefia 'i hono 'omai 'o e lipooti ko eni he 'oku fakamatala'i mai 'e he lipooti 'a e ngāue pē ko e fatongia totonu ko ē 'e fakahoko 'e he kau 'atita. Pea ko u nofo 'o fakatokanga'i 'Eiki Sea 'a e lipooti ko e ki'i fo'i me'a 'e tolu ko ia 'oku ou fu'u ongo'i 'aupito 'e au ia hangē 'oku kakato. 'Uluaki ko e ola, ko hono ua Lipooti Pa'anga me'a fakapa'anga 'a ia ko e founa ngāue pē ko e tohi sieke pē ko e hā fa'ahinga me'a pehē. Pea ko e fika tolu leva faka-lao.

'Eiki Sea ki he motu'a ni ko 'ene 'asi 'a e fo'i tolu ko ia 'elemēniti 'e tolu ko ia 'i he lipooti kapau 'e fakahoko totonu 'e he 'Atita.

'Eiki Sea 'i he uike ua kuohili na'a ku 'alu atu ki Ha'apai pea u fe'unga pē 'eku a'u ki Ha'apai mo e a'u ange 'a e kau 'Atita mahalo na'e toko 10 ki Ha'apai 'o mahino ki he motu'a ni 'Eiki Sea ko 'enau ō ange 'o 'atita'i 'a e ngaahi potungāue kau ai mo e ngaahi 'Ofisi Faka-Fale Alea. Ko e 'aho ko ē na'e hū ange 'atita 'e toko ua ki hoku 'ofisi. Na u hū atu he 'aho hono ua 'alu pē 'o ta'utu pea ko e ongo tamaiki ko ē 'oku ngāue 'i hoku 'ofisi 'a ē ko ē 'oku na tauhi 'eku lēkooti fakapa'anga fehū'aki e silini mo e hāfua 'i he 300,000pē ko e 400,000 maau katoa pea u tapea u talaange kia naua 'utu pea u sio ki he ongo tamaiki ko eni 'atita hangē 'oku na ngali faingata'a'ia pehē pea u talaange kia naua Sea fakahoko ho'omo ngāue ko 'eku ta'utu pē 'a'aku ki'i fanongo pē au he miniti 'e ua miniti 'e tolu ka 'i ai ha'aku tokoni pea fai, pea kamata leva 'ena fehu'i 'Eiki Sea.

Ko e 'uluaki *statement* ko ē na'e tohohake ki 'olunga 'Eiki Sea ko e *bank statement* 'a ē ko ē mei he pangikē kamata mei he 'aho ko ē na'e fakahū ai 'a e 400000 pē ko e 200000 'oku tuku 'i mu'a 'i hona tesi pea kamata leva 'ena fehu'i ko e pa'anga 'e taha afe ko ē na'e 'ave ia ki fē, tali mai he 'eku ta'ahine na'e 'ave ia 'o 'ai'aki 'a e mīsini kosi 'e ua ki hē, 'eke ange he 'atita kapau te ma ō ki he feitu'u ko ia te ma kei sio ki he koloa? Talaange he ta'ahine 'io heka he me'alele 'Eiki Sea 'alu na foki mai fiemālie. Hangē kiate au 'Eiki Sea ko e fo'i siakale pē ia ke ne hanga 'o fakapolofesinale'i 'a e ngāue 'a e 'atita ke 'oua te ne ma'u 'e ia ha loto hangē ko e me'a na'e 'ohake 'anenai ko e teka mo e tā koā pē ko e hā hono 'uhinga, 'oua te ne ma'u 'e ia ke ha'u pē 'o faingata'a'ia ki he Fakafofonga pea 'ikai ke toe 'alu ia 'o sivi pē ko fē e mīsini ikosi ko ē na'e kumi'aki 'a e seniti ko ē 'oku 'asi 'i he *bank statement*.

Na'e 'eke he 'atita ki he ta'ahine ngāue pea ne talaange ko e hā e 'uhinga na'a mo kumi ai e me'a ko 'ē talaange leva he ta'ahine sio ki he miniti fakataha ko ē 'a e kolo ko ia mo e feitu'u ko ia 'i he 'aho fiha 'oku 'asi ai na'a na u kole 'enautolu ai ha'anau me'a pehē. Sea mahalo na ko 'eku taimi ka 'oku ou fakamatala atu pē he me'a 'oku 'ohake 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea kae 'omi ko ē he lipooti ke fiemālie e Fale ni 'oku kakato 'i loto 'a e *tools* pē ko e me'angāue ko e toé eni ia 'Eiki Sea ke nau faitotonu ta'emanavahē 'o fakahoko honau fatongia 'Eiki Sea.

Sea te u faka'osi atu pē he ki'i toenga miniti te u lave atu pē ki he ngaahi pole he 'oku tui e motu'a ni 'Eiki Sea kuo lava e...ko e ngaahi teknikale kuo 'i hē. Ko e toe pē vahe ke sai, he 'oku 'asi ia he ki'i fo'i poini ko eni 'Eiki Sea na'e 'ohake he Fakafofonga 'anenai lauma'ui'ui ko ē 'a e ō 'a e kau tama polofesinale 'osi hono ako'i. Ke mea'i 'Eiki Sea kapau te tau fakatokanga'i e ni'ihī 'i he 'ofisi ko eni. Ko e lahi taha e kau mata'itohi he *accounting*, *accountant* pē ko e tauhitohi, ka he'ilo pē 'oku tonu 'eku ma'u 'Eiki Sea pē 'oku 'i ai ha fa'ahinga *field* 'i he ako 'oku *specific* pē ki he *auditing* 'ikai 'i ai ha'aku ...ko e 'uhinga ia 'oku toe fai ai 'a e *training* he ko e hā e 'uhinga ka toe *train* ai ha taha 'oku *MA* pē 'oku *BA* he *accounting* 'oku ta'utu he 'Ofisi 'Atita. Hā hono 'uhinga 'e toe fakamoleki ai e silini ke toe *train* ke faka-polofesinale 'ene 'atita. Ko hono 'uhingá'Eiki Sea he ko e me'a ia 'oku ako'i 'i he mala'e ko ē 'o e *auditing* 'Eiki Sea ko e fakamo'oni ia ko ē ki ai, Ko ia 'i he'ene pehē 'Eiki

Sea ‘oku ou hanga pē au ‘o ‘ohake e me’a ko eni he ‘oku ‘i ai e ki’i fo’i setesi ko u loto ke u ‘oatu Hou’eiki ke mou me’a ki ai ‘i he fika 19 ko ē ‘o e pole ‘i he lea fakapilitānia ko e ngaahi *challenges* ko e ngaahi tukupā..

<007>

Taimi: 1535-1540

Mo’ale Finau : ... pē ko e ngaahi faingata’a ‘oku hangē ko ē ‘oku tatūsia ai e ngāue ‘a e fānau ko eni ‘i he ‘Atita. ‘Eiki Sea pea ‘oku ‘asi ‘i he fakamatala ‘oku pehē ‘i he laine hono 2 ‘o e fika 19 ‘oku ‘asi ai e ki’i fo’i lea ko e fekuki mo e polé ni ‘e taimi lōloa.

‘Eiki Sea palopalema ‘e palopalema eni ia Sea. He ‘oku ‘ikai ke tuhu’i mai ia heni ‘Eiki Sea ha fo’i *timeline* pau ‘e lava ke tau fakahekeheka ai e Potungāue ke a’u ki ha tu’unga kuo ‘osi solova ‘etau palopalema. ‘A ia hangē ‘oku *open* mai pē fo’i fakakaukau ia ‘Eiki Sea ‘e fuoloa ‘etau fekuki ke a’usia ‘a e polofesinale mo’oni. Ko ia ai ‘Eiki Sea ‘oku ou ‘ohake ‘a e me’a ko eni pea te u hanga leva ‘oatu ‘a e ki’i fo’i kongā ko ē ‘i he fika 21. ‘Oku ou tui au ki he me’a ‘a e ‘Eiki Sea ‘Eiki Sea, ‘e ‘omai e ngaahi ola ia ‘amui, ‘oku ‘omai heni e founa. Pē ‘oku tau fiemālie ki he founa ‘a e ‘Atita pē ‘ikai pē ne ‘atita’i e ola pē ‘ikai. Te ne ‘atita’i ‘a e founa fakalao pē ‘ikai. ‘Oku fakamatala mai ia heni ‘io. Ko e palopalema ‘Eiki Sea ‘oku ou tokanga ki ai ‘i he fika 21 ‘oku hā ia ai ko e palopalema he ‘oku ‘ikai ke *keep up* ‘a e Pule’anga ia mo e ngaahi Potungāue mo ‘enau Fakamatala Pa’anga.

Sea ko e ‘uhinga ia ‘a e ‘Atita. Ko e ‘uhinga ia ‘oku ako’i ai kinautolu he lau kilu ke hiki ‘enau *performance* ke nau ō mai ‘oku ‘i ai ha Lipooti Pa’anga ke ‘atita’i. Fakamatala ia he fika 21 ‘Eiki Sea ‘oku nau palopalema pea ‘oku ‘asi leva ia ai ‘oku pehē ko e pole angamaheni pē foki ‘eni. ‘A ia ko hono ‘uhinga ‘Eiki Sea ko e pole eni ia mei he talu e tu’u ‘a e fonua ko eni ‘Eiki Sea, pea ‘oku faingata’ia ai ‘a e kau ‘Atita ka ko hono tali ‘oku ‘asi pē he fika tatau ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘asi ai ‘a e ki’i fo’i kongā ‘oku pehē ‘oku mau fokotu’u ‘a e taimi tēpile ke kamata ‘a e fo’i ‘atita takitaha ‘o tufaki ki he ngaahi Potungāue. Ko e tali ia ‘Eiki Sea. Pea ko u fokotu’u atu heni Hou’eiki mo kitautolu kātoa heni, kapau ‘oku ‘i ai ha taha heni ‘oku ‘i ai ha’ane kaunga faka-e-pule pē fakataki ngāue ki ha me’a ‘oku pau ke fakamatala’i fakapa’anga’i ‘a e pa’anga tukuhau ‘a e fonuá, tau kātaki ‘o feilaulau ‘o *submit* ‘a ‘etau Lipooti ‘i he taimi totonu. He ‘oku ‘osi fakapolofesinale pē ‘a e fānau ‘Atita he ‘oku *ongoing* pē ako ia.

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato : Mālō Ha’apai 12 faka’osi mai.

Mo’ale Finau : Ko ena Sea ko e kole pē ia ‘Eiki Sea ‘oku ou kole fakalūkufua heni. Fakamālō au he Lipooti ne u tangutu he ‘u ‘ofisi ‘o fanongo tonu he ki’i talavou mo e finemui ‘ena fehu’i ‘o mahino kiate au ‘oku ne ‘osi ‘ilo’i lelei ‘enaua ‘a e *bank statement* ‘a e me’a fakalao ko ia na’e ‘asi he Miniti mo e feitu’u ‘oku ‘i ai e koloa, ko e toe pē eni ‘Eiki Sea ke u *on time* au mo ‘eku Lipooti ke ‘oua na’a pehē mai ta’ahine ia Fakafofonga ko e fē ho’o lipooti pea u pehē atu tau tali ki he māhina katu’u pē ko e ta’u kaha’u ‘Eiki Sea.

Sea ‘oku ‘oatu ‘a e ki’i kole ko ia mo ‘eku kole pē heni ki he Taki e Potungāue. Tokanga’i e vāhenga he ‘oku ‘asi he fakamatala ko e ma’ui’ui ange ko ē ‘a e kautaha ko ē ‘i tu’a ‘o nau ma’u ‘enautolu ‘a e fānau ‘Atita ko ē ‘oku fakapolofesinale ange, ko e sai ange ko ē ‘enau vahe. ‘Omi e silini ko ena ‘oku ‘ova mo me’a sai pē kau ngāue mahalo ‘oku sai pē ia fe’unga pē ia. ‘Ai e vāhenga ke faka’ofa’ofa ke *match* mo ‘enau *professionalism* mo ‘enau ngāue. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō 'aupito Ha'apai 12 pea 'oku ou tui 'oku mahino 'aupito 'aupito 'a e fakamatala mo e poupu ko ia 'oku ke 'omai. Tongatapu 5 toe faka'osi mai pē?

'Aisake Eke : 'Io mālō. Hūfanga pē he fakatapu tapu ki he Sea pehē ki he Hou'eiki Kōmiti Kakato. Kae kehe fakamālō pē ki he ngaahi fakama'ala'ala 'oku 'omai 'e he 'Eiki Sea pea 'oku ou fakamālō ki he 'uhinga ko ē he na'a ku 'eke foki. Ko e hā hono 'uhinga na'e kakato ai 'a e Lipooti pea fai 'a e fo'i liliu ko eni pea ha'u konga pē peseti 'e 20 he'eku lau 'a'aku kae 'ikai ha'u 'a e 80 ia. Tatau pē 2021 mo e 21/22. Ko e me'a 'oku me'a mai ai e Hou'eiki 'Eiki Sea pehē ke faingofua ki hono lau. Sea 'oku mau lava pē 'o lau kotoa 'e Lipooti Sea. Kapau ko e 'uhinga ia ko u kole atu 'oua. Ha'u 'a e Lipooti ka hoko fakataha'i mai 'a e 20 mo e 80 toki 100. Pea 'oku ou kole 'i he Lipooti ka hoko ke ha'u pehe'i fakamolemole. Kapau ko e 'uhinga ia ko u kole atu 'oua. 'Oku 'i ai e 'uhinga mahu'inga pea 'oku ou tui ko e me'a ia na'a ku faka'amu ke 'omai mei he 'Eiki Sea he koe'uhi 'oku pau pē 'oku 'iai e 'uhinga ia 'oku 'ikai ke 'omai 'e he 'Atita. Ko e 'Atita he taimi ni Seniale 'oku taukei ia he mala'e ko eni. Ka ko e 'uhinga ko ia 'oku ne me'a 'aki, pehē 'oku tuai 'a e fai ke tali 'e he ngaahi Potungāue ia 'a e tohi 'a e 'Atita 'a e ola ko ē 'enau 'atita ke nau foki mai...

<008>

Taimi: 1540-1545

'Aisake Eke: ... pea 'oku 'i ai ha'anau toe tali ki ai pē 'ikai. Sea kapau 'oku nofo e, kapau ko e 'uhinga ia tā 'oku hanga 'e he Pule'anga 'o pule'i *control* e 'Atita 'oua kapau 'oku te'eki ke 'alu atu 'Atita fakavavevave mai e 'Atita ia ki heni he 'oku tau hanga tautolu 'o 'ohake e ngaahi potungāue ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu ē Tongatapu 5. 'Io 'Eiki Minisitā ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti. Sea ko e fakatonutonu ko e tu'o fiha eni hono 'ohake 'oku me'a mai e kakai 'o e fonua ki he ki he feme'a'aki ko eni 'a e hu'uhu'u mo e fakamahamahalō 'oku hanga 'e he Pule'anga 'o pule'i tokua 'a e ngaahi ngāue ko eni ko ē 'oku fai he 'Atita pea 'oku 'i ai e femahino'aki Sea 'oku faka'amu ke fakatonutonu he 'oku me'a mai e kakai 'o e fonua pea 'oku kehe 'etau anga 'etau faka'uhinga'i 'a 'etau fanongo ki he ngaahi me'á. 'Oku 'ikai ke ngali lelei e Pule'anga 'i he fu'u fo'i fakamahamahalō ko eni Sea.

'Aisake Eke: Sea kau ki'i fakatonutonu ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea ke ta'ofi 'a e fa'ahinga malanga noa'ia ko eni Sea mo e ...

'Aisake Eke: 'Oku 'ikai ke tonu ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Maumau taimi pea 'oku 'ikai ke tonu Sea mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko e toe fakatonutonu ē 'e taha ko e, ko u tui 'e Tongatapu 5 na'e 'osi tali mai 'anenai 'a e makatu'unga ko ē 'oku 'uhinga ai ko ē 'oku 'i ai ko ē 80, 20. 'A ia 'oku 'uhinga pehē 'oku 'ikai kakato ko u 'amanaki na'e 'osi tali mai ia 'anenai 'e he 'Eiki Sea 'o makatu'unga 'i he ngaahi potungāue 'a e Pule'anga 'uluaki, ua na'e talamai he'ikai ke

tōmui kae ‘oleva ke a’u ki he ‘aho 31 ‘o Siulai pea toki he ‘oku kei taimi pē ke toe ‘omai. Ko ‘eku ma’u ia.

Lord Fakafanua: Sea ko e tokoni atu pē. Fakatonutonu atu pē me’a nau ‘uhinga atu ki ai ki mu’a. Ko Siulai ‘oku kamata ai ‘a e ta’u fakapa’anga fo’ou ko ‘eku ‘uhinga ‘a’aku ‘ikai toe tōmui ‘i he kamata ‘o e ta’u fakapa’anga fo’ou ‘a ia ‘oku fiema’u ke ‘i loto pē he ta’u fakapa’anga ko ení ‘aho faka’osi ‘o Sune lava e patiseti fo’ou ki he ta’u fakapa’anga fo’ou lava pea mo e ‘Atita, lava mo e lipooti kātoa pē ‘i he ta’u fakapa’anga ko ení. Ko e ‘uluaki fakatonutonu pē ia Sea mahalo na’e hala pē ‘eku ‘eku lea ‘a’aku he ‘aho 31 ‘o Siulai nau ‘uhinga au Siulai māhina ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Na’a ke ‘uhinga ki Sune? Ko e ‘aho 31 ‘o fē ‘ia? Ko e *deadline* ko ena ‘oku ‘i he lao?

Fakahala’i Sea Fale Alea ‘oku hanga he Pule’anga ‘o pule’i ngāue ‘Atita

Lord Fakafanua: Siulai ki Sune ... Ko ‘eku tokoni atu pē ‘a’aku ia ki he me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Ngaahi, *MTED*. Ko e pehē ko ē taki ko ē pehē ko ē ‘oku hanga ‘e he Pule’anga ‘o pule’i e ngāue ‘a e ‘Atita ‘oku hala Sea. Ko e pehē ko ē ‘oku fai e feongoongoi ‘oku hala ‘aupito ‘oku tau’atāina ‘aupito pē ngāue ia ‘a e ‘Atita pea ‘oku fakatatau ki he Lao ko ē ‘Atita Sea. Ko ‘eku tokoni pē ‘a’aku ia ki he feme’a’aki ‘o pehe ni Sea ko e ‘Atita ko ‘ene ngāue ke ne ‘alu ‘o fekumi e mo’oni mei he, ‘o lipooti mai ki he Fale Alea, ‘atita’i e ngaahi me’a fakapa’anga ‘a e Pule’anga. Ko e ngaahi fika ko ē ‘oku tākaki he ‘Atita ‘oku makatu’unga ai e fika ‘oku ‘omai mei he Pule’anga. Ko e taimi pē ia ‘oku fai ai e fengāue’aki.

Sea ko e me’a ko u hoha’a ki ai ‘oku ‘i ai e tōnounou mei he fika ‘a e Pule’anga pea na’e ‘osi fakamatala atu e ‘uhinga ka ‘oku taki eni ia ‘o pehē ko e tōnounou e Pule’anga ko e tōnounou ia ‘a e Potungāue ‘Atita ‘oku hala ‘aupito ia Sea he ‘oku fai he ‘Atita ‘ene ngāue ‘osi ki velenga.

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole Sea ka u ...

Lord Fakafanua: Toki lipooti mai ki he Fale ni ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ‘a e tōnounou e Pule’anga ‘oku tōnounou ‘a e ‘Atita Sea.

Mateni Tapueluelu: ‘E laumālie lelei e ‘Eiki Nōpele ke u ‘oatu pē mu’a ‘a e ki’i fehu’i ko eni ke ke me’a faka’angataha mai ai pē Sea he ma’u faingamālie. Ko e ki’i fehu’i pē ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e fehu’i? ‘Io fehu’i mai Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Te nau, te tau lau nai ko e hā Sea? Ko hono ‘uhinga ko e tu’u ia he lao ko e ‘aho 31 Ma’asi ke ‘omai ai ‘a e fakamatala fakata’u kupu 24 ia.

Lord Fakafanua: Sea kapau na’a ne tuku mai ha faingamālie na’a ku mei a’u ki ai.

Mateni Tapueluelu: ‘Ikai ka u ‘oatu ai leva he ‘oku te’eki ke u ‘oatu ‘e au ia e fehu’i Sea ke me’a faka’angataha mai ai leva mo ia kātaki.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Io fehu’i mai.

Mateni Tapueluelu: Ko e fakamatala ko eni ‘oku me’a mai ‘akí ‘oku ō atu e ‘Atita ke sivi e Pule’anga pea talamai he tokotaha ko ē ‘oku ‘ai ke sivi’i ‘oku te’eki ke kakato. Pea ‘oku ‘ikai

leva ke ha'u e tokotaha sivi ia 'o talamai e me'a ko ē 'oku 'ikai ke kakato. Kae talamai 'e ia mou 'ai ena e ki'i kakato ka u 'alu pea u toki ha'u 'o toki fakakakato ange. Ko e me'a 'e lau ia ko e hā? Lau ia ko e femahino'aki pē ko e hā? Na'e totonu ke me'a mai 'o talamai ko e tūkunga totonu eni 'oku 'i ai e Pule'anga he taimi na'a ku a'u ai ki ai. 'Oku ta'emaau kae tala mai e ta'emaau ki he Fale Alea. Mamafa eni ki he motu'a ni Sea he na'e to'o 'a e 'Atita Seniale mei he Pule'anga 'o 'omai ki he Fale Alea ke tau'atāina ko e liliu fo'ou ia. Pea 'oku fiema'u te tau lea 'aki 'e tautolu e tau'atāina ka 'oku fiema'u ke ho'ata mai.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 4 ko e hā ho'o fehu'i? Na'a ke me'a mai 'anenai ko ho'o me'a 'o fehu'i.

Mateni Tapueluelu: Ko 'eku fehu'i eni Sea 'e lau nai ko e hā? 'A e femahino'aki kuo fai he 'Atita pea mo e Pule'anga ta'emaau 'enau ngāue 'e 'ai ke maau kae toki foki atu 'o 'omai 'o fakakakato 'e lau ia ko e hā. Ko e me'a ia 'oku mau fehu'i atu Sea.

<009>

Taimi: 1545-1550

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Oku ke toe tali pe 'e he Feitu'u na 'a ho'o fehu'i

Lord Fakafanua: Fakatonutonu atu 'a Tongatapu 4 Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me'a mai ho'o fakatonutonu,

Lord Fakafanua: Ko e kupu fika 6 ko eni, kupu fika 6 ko eni 'a e Lipooti 'oku hā mahino pē ai. Ko e aofangatuku 'a e 'atita na'e 'ikai ke fakamo'oni kakato ki he ngaahi fakamo'oni pa'anga. Ko 'ene kakato ia 'a e Lipooti 'oku 'osi hā pē hē. 'A ia ne 'ikai fakamo'oni kakato e 'Atita ki he

Mateni Tapueluelu: 'Ikai ke 'i ai ha kakato ko e me'a ia 'oku mau feinga atu ai Sea ko e peseti 'e 80 'oku pulia. Ko e ki'i fo'i fakamatala ia ko ena 'oku peseti pe ia 'e 2. Ko e ha 'a e me'a 'oku 'ikai kakato. Ha e me'a na'e 'ikai lava ke fakamo'oni'i. Hala'atā ke talamai.

'Eiki Palemia Le'ole'o: Fakatonutonu atu Sea ...

Lord Fakafanua: 'I he peesi tatau pe Sea he kupu fika 8 'oku 'asi ai, ko e toenga 'o e ngaahi fakamatala 'e toki fakahū mai. Pea 'e fakahū atu 'i he'ene kakato. Kapau ko e 20 'a e 6, ko e 80 ena 'a e 8 'oku kakato e peseti 'e 100.

Fokotu'u ke toloi alea'i Lipooti 'Atita kae fakahu mai me'a te'eki fakakakato mai kae kakato e feme'a'aki

Mateni Tapueluelu: 'A e ko ē Sea 'oku te'eki ke 'omai! Te'eki ke 'atita'i eni he ta'u 'e 3. Ko eni toe talamai ke toe toloi mo ē. Ko e 'uhinga ia 'oku fai atu ai e kolé Sea pea kapau 'oku me'a pea toloi atu e Lipooti ko ē ke na toki hū fakataha mai kae kakato e feme'a'aki ho'o Komiti Kakato Sea.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ki'i fehu'i Sea. Ko fe e kongā 'oku talamai 'oku kovi e ngāue 'a e Pule'anga he lipooti ko eni. Ko fe'ia. Sea 'oua 'ai ke

Mateni Tapueluelu: Sai 'ai ke lau atu!

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘Oua ‘e ‘ai e *assumption* pe ko ‘ete fakakaukau mo ‘ete faka’amu

Mateni Tapueluelu: ‘Ikai fakamolemole. Fakatonutonu ko e fakatonutonu.

‘Eiki Palēmia Le’oleo: Ke ‘ai ‘aki me’a ko eni.

Mateni Tapueluelu: Fakatonutonu Sea ko e kupu 6 ka u lau atu. Ko e aofangatuku 'o e 'atita, na'e 'ikai keu fakamo'oni kakato ki he ngaahi fakamatala pa'anga

‘Eiki Palemia Le’ole’o: Na’e ‘ikai fakamo’oni kakato na’e ‘ikai ko e pehē mai ‘oku ta’efe’unga ‘a e ngaue ‘a e Pule’anga.

Mateni Tapueluelu: Ko e ‘ikai ke ne fakamo’oni Sea.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘Ai e fakalea ke tatau mo e lipooti.

Mateni Tapueluelu: Ko e mahinó eni ‘oku ‘ikai ke lelei.

Fakamanatu ko e ‘Atita ‘oku fakamalumu he Fale Alea

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Tongatapu 4 me’a ki lalo. Ko ‘eku ‘uhinga he ko e me’a ko ē na’e ‘atita’i pe ko e peseti ‘e 20 ‘o hangē ko e faka’uhinga pe ko e peseti ‘e 50. ‘A ia ko e fakamatala pe ia na’e ma’u ‘e he Pule’anga ke lava e ‘atita ‘o fai ‘ene ngāue faka’atita ki aí. Ko e me’a ko ē hangē ko e fakalea na’e me’a hake ‘anenai e lēvei ‘a e loto hangē ia ‘oku mahamahalo ‘oku fai ha faihalá. ‘Oku ‘ikai, ko e ma’u ‘a e motu’a ni ‘oku ‘ikai ha me’a pehē ia. Ko e ta’ekakakto ‘o fakatatau ki he fo’i teemi ‘a eni, ‘oku ‘ikai teu tui te tau tukuaki’i ai ‘a e Potungaue ‘Atita kā ‘oku makatu’unga ia he ngaahi potungāue ‘a e Pule’anga. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ‘a e ta’ekakato ko ha faihala ia. Neongo te tau mahamahalo kitautolu na’a ‘oku fufuu’i ha me’a. Ka ko u ‘amanaki mu’a ‘e Hou’eiki, manatu’i ko e ‘atita ‘oku nofo ia he malumu ‘o kitautolu. Ko tautolu mo ‘etau faha’i, ko e ‘atita eni ‘atautolu. ‘Oku tau hanga ‘o ‘atita’i ‘a e Pule’anga. Pea ko e laumālie ia ko u ‘amanaki te tau sio ‘aki. Ko e ‘Atita ‘oku ‘ia tautolu ‘i he Fale Alea. Pe ‘oku mou fakatokanga’i ange e me’a ko iá Hou’eiki.

‘Aisake Eke: Sea ke u ki’i fakahoha’a atu. Poupou lahi tapu atu mo e Feitu’u na mo e ‘Eiki Sea, ko ‘etau faha’i ē. Ka ko e ha’u ē ‘etau faha’i ‘oku si’i ha’u ha’u punopunou mai. Faka’ofa ‘ia au ai. Ko u ‘eke tau tokoni tautolu ki ai. Kātaki fakamolemole ko ‘etau tokoní foki ‘atautolu ki he ‘atita, mālō e ngāue. Foki pea ko ‘eku tokoní ia ‘oua ‘e toe tali ia ia. Ko e ‘uhinga ko ia ‘oku ‘omai ‘e he Sea e Fale Alea, ko e ‘uhinga ‘oku toloi ai ‘omai e Lipooti 20/21, 21/22 e ngaahi potungāue, tali ki he ngaahi potungāue ke nau tali mai e ola ‘o ‘enau ‘atita faka’atita. ‘Oua ‘e toe tali ki ai, ha’u vave. He ko e ‘uhinga ko ē, he ‘oku tau ‘atita kotoa pe. Kapau te ke pehē, ‘e pule’i koe he tama ko ē ‘oku ke ‘at ita’i. Pule’i koe ia ai. Pea ‘oku ou kole atu pe au fakalotolahi’i atu e kau ‘atita, manatu’i ko hotau fatongia ia. ‘Alu atu pe te’eki ke nau ha’u. Vave mai koe tapu mo e Feitu’u na, taimi ke tau lipooti atu tautolu. He koe’uhi he ko tautolu eni tonu ke tau taaimu’a. He ko e lipooti te’eki ke ‘atita e Lipooti Fakapa’anga ‘a e Fale Alea, ‘oku te’eki ai ke ‘omai ia ki heni. Tu’u he Tohi Tu’utu’uni ke lipooti, te’eki ke ‘omai ia ki heni. Ka ko e taimi ‘e taha ko u fa’a lau pe foki e ngaahi potungaue, ‘oku te’eki ke kakato ‘a Fale Alea ia. Pea ko e me’a ia ko u faka’amu ki ai mou pehē ai ‘oua. Ha’u hokó pea a’u pe ki Mā’asi, ha’u pe ‘a e konga 1, pea ha’u mo e konga 2 ‘i he ta’u kaha’u. Pea ko u tui ko ‘ene kakatō ia. Pea ‘oku ‘i ai leva ‘a e fofonga tau lava ai. Tu’u he taimi ni ‘ikai ke tau lava ‘o fai ha sio ki ai.

Fakama’ala’ala Sea Fale Alea ki he founa ngāue ‘Atita fakatatau ki he Lao

Lord Fakafanua: Ke u ki'i tokoni atu pe ke u hulu'i atu pe e founa ngaue ko eni 'a e 'Atita Sea 'o fakatatau ki he Lao. 'A ia ko e *Public Account* ko ia ki he 2021/22 'oku toki fakamo'oni ia 'i Fepueli.

<002>

Taimi: 1550-1555

Lord Fakafanua: ... ko e e fiema'u ko ē laó ke fakahū mai e lipooti ko eni kimu'a he 'aho 31 ko eni 'o Ma'así. Mei he, 'a ia ko e tau pehē pē ko e uike pē 'e fā ke fakahoko 'a e 'atitá, 'ave *recommendation* ki he Pule'angá, 'omai mo e tali mei he Pule'angá. 'I loto he uike 'e fā ko iá Sea, 'ikai ke lava e ngāue ia ko iá. Ko e 'uhinga ia 'oku 'omai ai e konga 'uluakí, fakakakato e konga uá, ko e taimi pē ko ē 'oku maau aí, ko fē pē taimi 'oku maau ai e Pule'angá pea fakahū mai ki mu'a he ngata'anga ko ē e ta'u fakapa'anga. Ko e founa ngāue ia Sea. Kapau 'e fai'aki e me'a 'oku fiema'u ko eni he kau Fakafofongá, 'omai e lipootí te mou kei heu pē lipootí he 'oku ta'ekakato. 'E 'omai lipootí ia 'oku 'ikai kakato pea te mou toe 'eke mai, ko e hā e 'uhinga 'oku 'ikai ke 'omai ai e tali e Pule'angá, ko e 'uhingá eni Sea he 'oku si'isi'i e taimi 'oku tuku mai ke fai e ngāué.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole kae ki'i fakatonutonu atu Sea. He 'ikai ke mau heu mautolu ha lipooti 'e 'omai 'o ne fakahā mahino mai 'oku 'ikai kakato e ngāue 'a e Pule'angá pea 'oku 'ikai ke maau ē, 'oku 'ikai ke maau ē. 'Oku 'osi kakato e ngāué, talamai kakato 'e ia 'a e 'ū me'a ko ē 'oku 'ikai ke kakato he Pule'angá, talamai kakato kae 'oua 'e 'oange ha'anau taimi ke fakakakato kae toki foki atú. Ko e taimi pē 'oku 'alu atu ai e sivi, sivi'i he taimi ko iá ko e hā e tu'unga 'oku 'omai pea 'omai. He 'ikai ke mau hanga mautolu ia Sea 'o heu e lipooti ko iá. 'E hanga leva e tokangá ia ki he Pule'angá he kuo kakato e 'atitá ia. Mālō.

Lord Fakafanua: Sea tau fakatātā 'aki pē taimi ko ē 'oku lipooti ai 'a e 'akauni ko ē kau Fakafofongá. 'Oku tuku e taimi ke fai 'ete ngāué, 'oku tuku e taimi ke 'omai e *recommendation* 'a e 'Atitá pea 'oku 'ave 'a e faingamālie Fakafofongá ke 'omai 'ene tali. Ko e *good practice* ia, ko e me'a ia 'oku ne hanga 'o fakapalanisi 'etau ngāué ke 'oua 'alu fakapalataha Sea. Ko e 'uhinga ia 'oku tau'atāina ai 'a e ngāue 'a e 'Atitá. Kapau 'oku te fai ha ngāue pea 'oku 'i ai mo e ngaahi fokotu'u ke fakalelei'i, 'oku 'ave 'a e faingamālie ke 'omai ha tali ki he ngaahi fokotu'u ko iá Sea. He 'ikai ke tau 'alu fakapalataha pē ke ma'u ai ha ngaahi poini fakapolitikale Sea. 'Oku fiema'u ke 'omai e lipooti 'oku kakato, ma'opo'opo mo maau ke fakatu'unga ai 'a e faitu'utu'uni 'a e Fale Aleá Sea, 'e 'ikai ke 'omai kongokonga pē. Ko e 'uhinga ia 'oku 'omai ai 'a e konga A kae toki 'omai e B 'amui he ko e A pē 'oku maau he taimi ní Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō Sea 'o e Fale Aleá.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, tapu pē Sea ki he Feitu'u na kae pehē ki he ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Io 'Eiki Minisitā Fefakatau'akí.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Komití. Ko e ki'i fehu'i pē eni ia Sea. 'I he mahino ko ē ki he motu'a ni 'a e feme'a'akí ko e lipooti fakata'u eni, Fakamatala Fakata'u eni 'a e 'Ofisi 'o e 'Atitá. 'A ia ko e 'uhinga ki he motu'a ni 'oku 'uhinga 'a e lipooti ko eni ki he ngāue 'oku fakahoko 'e he potungāue ko eni pe ko e sino ko eni. Pea hangē pē ko ia 'oku tau mea'i kotoa pe ia he komití 'oku 'i he malumalu 'o e Fale Aleá pea 'oku tau kau fakataha ki ai ko e Fale Alea. Ko e fehu'í, ko e, 'oku nofo 'a e fakamatala ko eni 'i he 'atita 'oku fai 'e he potungāue

ki he ngaahi potungāue ‘e he ‘Atitá ki he ngaahi potungāue ‘a e Pule’angá pe ko ‘ene ngāue ‘oku fakahokó. ‘Oku mahino pē ki he motu’á ni ko e kongā ia hono fatongia ke ne fakahoko ‘a e ‘atita’i ‘o e ngaahi potungāue. Ka ko e fakamatala ta’u ko ení ko e fehu’i ‘a e motu’á ni ‘o makatu’unga, pe ‘oku nofo ‘a e fakamatala ko ení ki he ngāue ‘a e ‘Atita ‘oku faí. Mahino ‘aupito pē *Public Accounts* ia kuo pau ke fakahoko e ngāue ki ai pea ‘oku mahino pē ki he motu’á ni ia ‘a e kongā ua ko ení ‘oku fai ko ē e fakamatalá hangē ko e me’a ko ení ‘oku ‘ohaké. Ka ko e, ko u fie fakama’ala’alá pe ko e hā ‘a e lipooti ko ení ki hono fatongia ko e sino pe ko e potungāue ‘o hangē pe ia ko ha fakamatala fakata’u ha potungāue ‘oku ‘omai.

Fakatātā ki he potungāue ‘a e motu’á ni ‘oku ‘omai ‘eku fakamatala fakata’u ki he ngāue ‘a e Potungāue Fefakatau’aki ‘oku fai he ta’u. Ko e fehu’i ia ‘oku ‘oatú ke toe fakama’ala’ala mai pe ko e lipooti ki hono fatongia ‘i he *Public Accounts* ko hono ‘atita’i ‘o e ngaahi ngāue mo e ngaahi potungāue ‘a e Pule’angá. Mahino pē ‘oku te’eki ke fakahoko e ngāue ko ení pea ‘oku angamaheni fakata’u ‘aki pē ia ‘oku toki fakahoko pē ‘a e ngāue ko ení pea ‘oku lipooti mai ki Fale ni. Ko e ki’i kole pē ke fakama’ala’ala mai he ‘oku fihí e ngaahi me’a ia he anga e fakakaukaú tukukehe ange ‘a e fu’u tukuaki’i mamafa ko ení ‘oku fai ki he Pule’angá. Pea ‘oku hangē pē Sea ko e me’a na’a ku kole ki ai ‘anenaí ‘oku kehe ‘etau faka’uhingá. ‘Oku me’a mai e kakai e fonuá pea ko e fu’u tukuaki’i mafatukituki ení ia ki he Pule’angá ‘o pehē ‘oku fai e femahino’aki mo e ngaahi alea’anga me’a pehē. Pea mou manatu’i ‘oku poto ‘aupito e Hou’eiki Fakafofonga e Kakaí hono haka’i e me’a ni ke ‘ata atu e faiva kalaté ia ko e faiva tēvolo.

‘Aisake Eke: Ki’i fakatonutonu.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu he ko e me’a ko ení ‘oku me’a mai ‘aki he ‘Eiki Minisitā ko e anga ia ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Oku mo’oni Sea, mo’oni ‘aupito e me’a ‘oku ou fakahoha’a atu ki aí.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e hā ho’o fakatonutonú?

‘Aisake Eke: Ko ‘eku ‘ai pē ení ke tokoni mai e ‘Eiki Minisitā mo e Pule’angá. Ko e me’a ia ‘oku fakahoko mai ‘e he ‘Eiki Seá, tōmui e lipootí, ‘ikai ke tali ange he potungāue ‘a e tohi na’e ‘oatu ‘e he ‘Atitá ki ho’omou ola ko ē ...

<002>

Taimi: 1555-1600

‘Aisake Eke: ... ‘u ola ko ē ‘oku nau ‘oatu, ko e me’a ia ‘oku tuai aí. Pea ko e me’a ia ko ē ‘oku tuai aí, pea ko e me’a ia ‘oku ou fehu’i ai kapau te u ‘atita ha potungāue kae ‘osi ange pea hanga ‘e he ‘atita ia ‘o toho’i, ‘ikai, ha’u kita ki heni ‘o talamai kātaki ko e potungāue ko ení ‘oku ‘ikai ke- ne tali e ngāue, ko e me’a ia ‘oku tonu ke fai, ka ko e me’a ‘oku ‘omai ‘a ia ‘oku ou kole atu au ki ai, ‘atita, ‘Eiki Sea ‘oua ‘e toe tali koe, maau pē ha’u ‘a e Feitu’u na ia. Koe’uhi ke mahino te tau fē, ko e Fale ení ko tautolu ení ‘oku taki ení ‘o e fonua na’e fili mei heni, he ‘oku mahu’inga pē ‘etau ke tau tā pē sīpinga, pea ‘oku ou tui ‘e fetokoni’aki mo e Hou’eiki Minisitā mo tautolu, he ‘oku ou tui ko e lahi taha ‘oku ‘ikai ke ‘ilo ‘e he ‘Eiki Minisitā ia ‘i ‘olunga ‘a e me’a ‘oku hoko ‘i lalo, ko e me’a lahi ia ‘oku hoko. ‘I ai kae fai atu pē. Pea ‘oku ou tui ko e ‘aho ni ‘oku ou tui ko ‘etau kole ia ki he Pule’anga mou kātaki ka ‘oku me’a

atu ko eni vakai'i ange ho'omou potungāue, lipooti 'e 2 'oku te'eki ai ke ha'u, 2020/2021/21/22 kātaki 'o vakai'i he 'oku faingata'a'ia 'a e 'atita pehē 'oku te'eki ai ke foki ange ho'omou tali.

Ka 'oku ou kole ki he 'atita fakamolemole 'Eiki Sea 'oua 'e toe tali e Feitu'u na me'a mai 'a e Feitu'u na ia 'o 'omai 'a e me'a, he koe'uhí ko e me'a ia 'atautolu heni pea ko e fahu'i ko e hā 'a e me'a 'oku hoko. Pea 'oku ou tui ko Tonga ia 'oku mo'oni, Tonga ia 'oku tau faka'amu ko e Tonga lelei, ko e kau tangata 'Eiki Minisitā, kau 'Eiki Minisitā ko e kau tangata lelei, fai 'a e ngāue, ka 'oku ou tui ko e hā 'a e me'a 'oku hoko he 'aho ni, pea ko 'eku fakalotolahi pē ia...
Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Aisake Eke: ... ka 'oku ou lave ki he me'a ko eni, fakamolemole ka u faka'osi atu ai pē. Kae kehe ko e fakalotolahi atu pē 'etau tangata, ke me'a mai'aki 'a e fo'i lea foki ko ia, pehē ko e 'atita, 'io, ko hotau fofonga ē, lipooti ko ē 'ikai ke ma'u 'e he, 'ikai keu sio atu au 'oku 'ikai ha me'a 'e 'asi mai, sio atu au he, ko e potungāue 'atā toe sio atu au ki he Potungāue Takimamata mo e me'a 'oku 'ikai ke u sio au 'o 'ilo. Talamai 'e toki ha'u, ka ko 'eku kole ia ka 'oku ou fiamālie he ko e 'uhinga eni, he kapau he ko e me'a ko ē ko e palopalema ko ē 'atita'i fakalukufua ko ē *Public Account*, ko e me'a na'e 'omai na'a ku faka'amu au ke u sio ko e palopalema ko ē 'oku tui mai 'e he 'atita 'ikai ke fetaulaki 'a e fika 'o Falepa'anga mo e fika 'i he ngaahi potungāue, ka na'a ku mahu'inga'ia he ha'u ko ē, taimi 'omai ai e ngaahi potungāue 'e hanga 'e he 'atita 'o fakapapau'i mai 'oku tonu 'a e fika 'a e ngaahi potungāue. He ko 'ene tonu pē fika 'a e potungāue, fakatonutonu 'a Falepa'anga ki ai ko 'ene tonu ia, fo'i fika ia na'a ku sio au ki ai, pea 'oku 'ikai ke 'asi mai ia, kamata pē 'i Fale Alea, koe'uhi he ko e fo'i founa ia 'e lava ai fakamā'opo'opo fakatatau na'a ku sio ki ai pea 'oku 'ikai ke 'asi mai ia.

'A ia ko e me'a ia ko ē 'oku ou tui ko e solova'anga ia pea ko hono 2 Sea, ko e fakamatala pea 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku ui ko e *timely*, pau ke a'u mai ki heni hono taimi 'o hangē pē ko e kapaika, hūfanga pē 'i he fakatapu 'oku 'i ai pē hono *expiry date*, ka 'i ai ha fakamatala heni 'oku toki 'omai e 2020 'oku tau, sio ange 'oku te'eki ai ke 'omai 'a e 2020 ia, 'ikai ke toe 'i ai hano 'aonga 'ona. Tau 'osi nga'unu 'a e vaka ia 'oku tau lele atu kitautolu ia 'i he taimi ni 'i Niua, 'ikai ke 'i heni 'a e Fakafofonga Niua. 'Oku toki ha'u 'a e fakamatala ia kuo tau 'i Vava'u, 'osi ta'e'aonga ē ia, ko e me'a ko e fakamatala ke ha'u hono taimi, pea ko 'ene tomui mai 'oku 'ikai ke toe 'i ai hano 'aonga 'ona. Pea 'oku ou kole atu pea u fakalotolahi'i pē 'etautolu 'etau Fakafofonga 'etau me'a 'oua 'e toe hoko 'a e me'a ko eni, kole fakamolemole, ha'u he kaha'u fakataha'i, ua tomui 'a e Pule'anga ha'u koe, koe'uhi he ko tautolu te tau lava pē tautolu 'o fakalelei'i.

'Oku ou tui ko 'etau loto fakataha ke fakalelei'i, pea ke lava 'o mau lava 'o 'ilo 'a e fatongia ko eni, ke lava 'o fakapapau'i he ko e taha 'a e me'a na'a ku faka'amu au ke u sio au ki ai, Lipooti 'a e *MOI*, na'e 'i ai 'a e hopo 'i he 'atita'i ko ē fu'u maka, na'a ku faka'amu au ke u sio ki he 'atita ko e hā 'a e lau 'a e 'atita ki he me'a ko eni. 'Oku 'i ai mo e ngaahi hopo 'oku 'ikai ke, ko e me'a 'oku ou tali ai ki he 'atita 'oku 'ikai ke ko e me'a ia 'oku ou tali ai ki he 'atita 'oku 'ikai ke 'oku 'i ai 'a e hopo 'oku 'asi, ko e me'a na'a ku sio au ki he 'atita, 'ikai ke a'u mai, pea ko 'ene tu'u pehē fu'u faka'ofa 'a e Fale Alea ni ia, fakahoko'a e ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'E Tongatapu 5 ko e, ta foki kuo mahino 'a e me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'aki, ko e me'a ko ē na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, ko e lipooti ko eni 'o fakatatau ki he fakkamatala na'e fiema'u pē 'oku fiema'u 'e he 'atita mei he ngaahi potungāue 'a e Pule'anga, ko 'etau, na'e 'uhinga pea tau nofo tautolu heni 'o sio hono 'atita'i 'i he lipooti ko ē 'a 'ene hanga 'o 'atita'i e ngaahi potungāue? 'o hangē pē ko e me'a,

ko ia, na'e tonu ke pehē, pē ko e me'a ia 'oku 'osi me'a mai ki ai 'a e Sea, 'a e 'uhinga pea pehē ki he tu'utu'uni 'a e lao 'oku kei taimi pē ke toki fakakakato mai.

'Aisake Eke: 'Ikai, ko e me'a ko ē tapu hūfanga 'i he fakatapu, 'Eiki Sea pea mo e Hou'eiki kātaki pē he me'a ko eni, ko e 'uhinga ko ē 'a e 'Eiki Sea, ko e 'osi pē ko ē 'a e 'atita ha'u ia 'o vakai'i 'a e, tau pehē vakai'i 'a e Fale Alea, pea ko e 'osi ko ia 'ene vakai ko ia, pea ne 'omai leva 'ene olá 'ana ki he 'Eiki Sea ke mou vakai na'a 'oku 'i ai ha me'a 'oku 'ikai ke lava na'e 'ikai ke tonu 'a e fakakaukau mo e tñnaki mo e ngaahi me'a pehē.

Ko e taimi ko ia pea 'e foki leva ia ki he 'atita, 'oatu ia talamai 'io, ko e fo'i fehu'i 'e 3, ko e fehu'i 'uluaki mo e 2 'oku tonu, ko e fehu'i hono 3 ko e fakama'ala'ala atu pea ko 'ene tupunga 'o e fakamā'ala'ala, pea pehē 'oo sai, ola ai aofangatuku he ko e Fale Alea 'o Tonga 'ikai ke 'omai 'ene fakamatala fakata'u 'ana 'o hangē ko e maumau lao pea ko e toenga ko ē 'oku tonu pē Fale Alea ia, pea ne 'omai leva 'o paaki mai 'i he'etau me'a ko ē, mo e konga 2, ko 'ene paaki ko ē 'o ne ha'u 'o talamai pea tau pehē, masi'i sai, potungāue, pea ko 'emau Komiti Pa'anga 'oku mau sio ki ai, potungāue kātōa 'oku mau sio tiki kātōa 'a e ngaahi potungāue lelei, fele 'a e potungāue lelei.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ke u ki'i fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu e.

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: Tapu pē mo e Feitu'u na Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ku o mafuli eni e me'a ia ...

<005>

Taimi: 1600-1605

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale kuo mafuli eni e me'a ia. 'Oku hangē eni ia ha lipooti eni ia 'a e Pule'anga 'oku 'oatu 'a e Lipooti ko eni ko ē 'a e 'Atita. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi *special request* ia ki he lipooti 'a e ngaahi potungāue takitaha pea kuo pau pē ia ke ha'u pē ia hono taimi, ka he 'ikai ke fakatuputupulefonua hake pē ia pea ha'u faka'angataha pē ia he taimi ni 'a e ngaahi fiema'u ko ia, kapau 'oku 'uhinga 'a e Fakafofonga 'oku 'i ai ha ngaahi lipooti hangē na'a ne 'ohake hangē ko e tanu hala mo e hā fua ke 'omai 'e lava pē ke fai 'a e fengāue'aki ia 'i he tafa'aki ko ia, ka ko e me'a ko eni ke ha'u faka'angataha he taimi 'e taha 'o fakataua mo 'ene fiema'u. 'Oku ou tui 'oku 'ikai ke malava ia Sea.

Ko e fakatonutonu 'e taha Sea. 'Oku ou fakahalaki 'ene tukuaki'i ko ē 'o pehē ko e lipooti ke ha'u taimi totonu. Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fika 'e tōmui 'ene ha'u pea tokua 'oku ta'e'aonga ia Sea ko e ngāue ko eni 'oku fiema'u e taimi ki ai. Ko e ngāue faka-'atita 'oku fiema'u e taimi ko e 'uhinga ko e fika e ngaahi lipooti ta'u 'e 5 ta'u 'e 10 'oku tau kei ngāue 'oku kei mahu'inga pē. Ko e me'a ko ē 'oku pehē Sea fakatonutonu atu ki he pehē 'oku 'ikai ke toe 'aonga e ngaahi fika ia 'e toe ha'u he ta'u kuo'osi ta'u atu 'oku hala 'aupito ia Sea mālō.

'Aisake Eke: Sea ko 'eku ki'i fakahoha'a, tapu pē mo e Feitu'u na fakamolemole pē Feitu'u na.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Tongatapu 5.

‘Aisake Eke: He ‘oku fu’u mahu’inga ko e Potungāue ‘Atita ko e potungāue mahu’inga taha ia ‘oku ou pehē ‘e au ‘i he tafa’aki ko ē ‘a e sivilisi’i pea ko u fakamālō pea ko e hangē ko ho’o me’a ko ‘etau fakalotolahi pē ki he kaha’u.

Ko e ‘Atita ia ko eni ‘oku ‘omai ko ‘eku lave pē ‘uluaki ‘omai ‘ene palani ‘a’ana ‘i he’ene ‘atita. Na’a ne ‘omai ki Fale Alea ni, ko e palani ko ia ki he ‘uluaki me’a ko e *risk* ko fē potungāue ‘e ala ai ha palopalema ne ‘osi hanga ‘e ia ‘o talamai, *a, b, c, d, e* pea ‘ave leva ia ‘o fai e ‘atita ai ‘o toki ‘omai ko ē Lipooti ‘Atita ko eni toki ‘omai e ola ko ia, pea kapau leva ‘oku toki ‘omai ha me’a mavahe mei ai pea toki ui ‘a e *special audit*, ka ko e ngaahi ngāue ko eni tan uhala mo e me’a, kiate au ko e fu’u me’a ia na’e ‘osi *identify* mai he me’a ‘oku kau ia he fu’u me’a ‘oku kau ia he laine kulokula ke vakai’i.

‘A ia ko e me’a ko ē ‘oku anga tatau pē ia, ‘oku pau ke fai ia ‘i he’ene ‘atita koe’uhí pē ke malu’i ‘a e pa’anga ‘a e kakai ke malu’i ‘etau pa’anga Sea. He ka tuai hangē ko eni tuai mai ‘osi kai ia na’e ‘i ai ‘a e potungāue na’e pehē potungāue na’e toki ‘atita’i ‘osi e ta’u ‘e 4 ‘osi hola e ki’i tangata ia ko ia mo e pa’anga ‘e 40000, ko e ‘osi ia pea maumautaimi hoa e ki’i fefine mei fē’ia ka kuo ‘osi ia me’a ‘oku ou pehē ai ko ē ta’e’aonga kuo ‘osi nofo atu ia ‘i muli. Tau toe ō atu ai pē ‘o ‘ai kuo ‘osi, ‘osi mole ‘osi’osi e me’a hono tufa, ka ko e ‘uhinga ko ē ta’u e tau’atāina ka ko u kole pē au ki he Pule’anga mou tokoni mai ko ‘etau koloa eni ‘oua na’a hangē ko e ki’i kumā toe vela hono iku, pea ‘oku tau faka’amu pē ke ‘i heni pea ko e me’a ‘oku ou kole pē fakamolemole pē Feitu’u na ‘Eiki Sea hangē ‘oku fakahoha’a longoa’a atu ‘a e tēpile ni, ka ‘oku mau kole atu pē ‘oua ko ‘etau tokotaha pē eni tau fofonga eni. Pea ko u kole atu ki he kaha’u ha’u lōua e ongo lipooti ‘i he me’a pē ‘e taha, pea ‘oua ‘e toe tali ia ki he Pule’anga kae ha’u koe’uhí kae lava ‘o fai ‘a e ngāue ko eni, ka ‘oku ou fakamālō atu pē ko e fokotu’u ko eni ki he ...

Mateni Tapueluelu: Sea ka u ki’i tokoni pē mu’a ‘uhinga pē ko ‘etau taimi fakamolemole Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko u tokanga atu ko e 4 ‘oku tau mālōlō ia.

Mateni Tapueluelu: Sea kātaki ‘oku mamafa ia ki he motu’a ni pea ko u loto pē au ke fakahoko atu hoku loto Sea ‘i he loto faka’apa’apa lahi ki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea kae pehē ki he ‘Atita ‘a e fonua. Sea ‘oku mafatukituki ia ki he motu’a ni ke paasi fakataha ‘a e ongo lipooti lipooti ko eni mo e lipooti talamai he ‘aitemi 8 ‘a e Lipooti Mavahe Ko e ‘Atita ‘a e Ngaahi Ngāue Fakapa’anga mo e Faipau ki he Lao ‘o e ta’u tatau pē. Ko hono ‘uhinga ko e mamafa ki he motu’a ni Sea ‘oku ou fai atu ai ‘a e fokotu’u ko eni he ‘oku ta’epau ke tau paasi e konga pea toki ‘omai e konga ‘amui pea ai ha palopalema ai ‘oku ‘osi nono’o he ‘oku na fekaukau’aki, ‘e fakapotopoto ange ke toloi eni ke ‘omi fakataha pea mo e konga e lipooti.

Sea Komiti Kakato: Ko ho ‘uhinga ‘e Tongatapu 4 ka tau ka tali eni kuo tau tali ai pē tautolu ‘a e me’a ko eni ‘oku lau ki ai ‘a e kupu 8.

Mateni Tapueluelu: ‘E lava ia, ‘e lava ia Sea he ko e ‘uhinga he ‘oku na fekāinga’aki.

Sea Komiti Kakato: ‘Oku mo’oni eni ‘Eiki Sea he ‘oku ‘ikai ke u tui au ki ai.

Mateni Tapueluelu: ‘Oku ou fokotu’u atu au pē Sea fakahoko atu hoku le’o ke ongo atu pea ‘oatu ki he Feitu’u na ko hono ‘uhinga ‘oku mafatukituki ki he motu’a ni Sea ke ‘omi fakataha ‘a e Lipooti ‘Atita e fonua ko hono ‘uhinga ko e taha eni ia he

Tokanga ke taliui Pule'anga ke fakahū mai nau Lipooti Fakata'u he taimi ki Fale Alea

Taniela Fusimālohi: Sea lava pē ke tokoni atu. Ke ki'i tokoni atu pē he ko e 'uhinga 'oku mahu'inga ho pōini ko ē ko e fo'i fehu'i fekau'aki mo e taliui. Koe'uhí ko e lipooti foki eni ia 'a e 'Atita Seniale ko e fatongia ko ē ke taliui ki he Fale ni ko e kau Minisitā ke 'omai ko ē 'a e ngaahi lipooti, ka ko 'eku fehu'i pē ko ho 'uhinga ke 'omai ko e lipooti ko ē 'o e 'Atita fakapotungāue hangē ko eni 'oku 'asi ko eni he fika 7 ha'u ia mo e Minisitā ...

<007>

Taimi: 1605-1610

Taniela Fusimālohi: ... ko 'eku fehu'i ia ke ki'i fakama'ala'ala ange. Pē 'oku totonu ke ha'u ia mo e Minisitā ka 'oku 'ikai ko e 'Atita Seniale he koe'uhi ko e 'u me'a ia 'oku fekau'aki pea mo hono fatongia ki hono fakalele 'ene Potungāue ka 'oku ai ha tōnounou ko e me'a pē ia ai. Ko e me'a ia na'e fakatupunga ia 'e he Minisitā mo 'ene Potungāue.

Ko e fatongia 'o e 'Atita Seniale ia 'alu ia 'o fai 'ene sivi pea ne talaange ki he Minisitā ko e ola e. Ko ē kuo mole e fiha pē 'oku 'ave ia ki he me'a hala na'e tonu ke 'ai 'aki ē. Pea ko hai leva 'i he ongo tangata ko ia te ne 'omai e lipooti? Ko e 'Atita Seniale 'oku ou mahino'i 'e au hono fatongia ke 'omai 'a e me'a fakalūkufua 'a eni ko ē 'oku 'asi he 6. Ko 'eku fehu'i 'aku ia he 7. Kapau ko e 'atita ko eni e Potungāue hangē ko e Potungāue 'a e 'Eiki Minisitā ko eni ki he Fakalakalaka ko e 'osi ko ē 'atita pea maau e Lipooti pea 'oku 'oange ia ki ai 'oku 'ikai ke 'omai ia ki heni. 'Oku 'ikai ke ne hanga 'e ia 'o 'omai ki heni ha lipooti. He ko e me'a ia 'a e Minisitā ke ha'u ia mo e lipooti 'o fakapipiki mai he'ene Lipooti Fakata'u ko ē ko 'eku Lipooti ē ki he fekau'aki pea mo e pa'anga. 'Oku mahu'inga 'a e me'a ia ko eni 'oku 'ohake ko ē 'a e *issue* ko ē. Ko e hā hono 'aonga ke toki 'omai ia kimui ia kuo tau a'u atu kitautolu ki he patiseti fo'ou. Fiema'u ke fai e fakamā'opo'opo ia he 'u me'a katokatoa ko eni kimu'a pea tau toki talanoa patiseti 'i Sune. Ko e me'a eni ia fekau'aki mo e taimi ni 'oku totonu ke fai mo maau ia ke 'omai he taimi ni ke tau a'u ko ia ki he patiseti 'i Sune 'oku 'ikai ke tau toe talanoa ki he 2021/ 2022 he kuo 'osi.

Ko e fo'i tōnounou lahi eni kuo tau a'u ki ai 'a e toki 'omai 'a e 'u Lipooti ia pea 'oku fa'iteliha pē 'a e kau Minisitā ia mo e 'u Potungāue pē 'e toki 'omai 'a fē 'enau Lipooti Fakata'u. 'E a'u ia ki he Lipooti ko eni 'e pehē pē mo ia. Toki fa'iteliha pē nautolu ia pē 'e 'omai 'a fē ka 'oku 'ikai ko e taliui ia. Ko 'etau taliui ki he ta'u fakapa'anga pē ko ia mo e pa'anga na'e fai'aki 'a e ngāue he ta'u fakapa'anga pē ko ia 'osi ko ia pea tau hoko atu ki he ta'u fakapa'anga fo'ou. 'I he'ene pehē 'a'ana ia kapau 'oku 'ikai ke tau fai fakalelei 'o fai taimi, ko e me'a 'e hoko 'oku tau lohiaki'i 'etautolu 'a e kakai totongi tukuhau. 'Oku 'ikai ke tau hanga 'etautolu 'o talaange 'a e fo'i fakatātā ...

Mateni Tapueluelu : Kau 'eke ange. 'A ia 'oku pou pou mai pē ki he fokotu'u 'a e motu'a ni Sea? Kapau ko ia pea tau...

Sea le'ole'o Kōmiti Kakato : Ko 'eku 'uhinga 'aku eni 'e Hou'eiki Fakafofonga. Na'a ku fakamanatu atu 'anenai ko e 'Atita 'oku nofo he malumalu 'o kitautolu e Sea Fale Alea mo e Fale ko eni. 'Oku, ka 'i ai 'o hangē ko e me'a ko eni na'a ke me'a mai 'aki 'Eua 11, 'oku meimei fenāpasi mo e me'a ko ia na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisitā ki he Fefakatau'aki. Ko e Lipooti ko eni ke ne 'omi kotoa 'e ia 'a e Lipooti 'Atita 'a e 'u Potungāue 'o hangē ko e

kau ko eni ki he fetuku maka mo e ‘u me’a pehē na’e tonu ke kau heni, pē ‘oku tau ma’u ia mei he fakamatala ‘a e Potungāue ko ia ha lipooti ‘Atita ki ai. He ko e ngāue ‘a e Potungāue ‘Atita ko e Fale eni ‘oku taliui ki ai.

Taniela Fusimālohi : Ko ‘eku ‘uhinga ia Sea he koe’uhi ko e Lipooti ko ia ‘a e ‘Atita Seniale na’a tau talanoa tautolu ki ai, ‘omai pē ‘e ia ha ngaahi fakamatala ka ko e fo’i sino kakato ko ē ‘o e Lipooti mo hono tatau ‘o hangē ko ē ‘e ‘ave ia ki he Minisitā ko ia ‘oku ha’ana ‘a e Potungāue ko e ola ena ho’o ngāue’aki ‘a e pa’anga tukuhau he ta’u fakapa’anga ko ē na’e toki ‘osi. Ko hai leva te ne ‘omai ‘a e fo’i sino’i lipooti ko ia ki he Fale ko eni? Kiate au ia ko e fo’i fehu’i lahi ia he ko e ola ē ko ē ‘ene ngāue’aki e silini ‘oku ‘oange ia ‘e he tama faisivi ki ai. Ko ē ko e ola ē hono sivi ho’o ngāue’aki e silini. ‘Alu mo ia ki he Fale ko ē ‘oku ke taliui ki ai ‘o ‘ave ke nau ‘ilo hono ola ho’o ngāue. Ko e me’a ko ē ‘oku ha’u mo e ‘Atita Seniale ia ‘oku tau tali pē ia ‘etautolu ha’u ia mo e fakamatala fakalūkufua. Kae hangē ko ‘eku talanoa ‘anenai, ko e palakalafi 7 ki’i mai ange e fakamatala ke fakaikiiki ange ke tau sio ki ai.

‘Aisake Eke : Sea ka u ki’i tokoni atu pē ki he me’a ko eni. Ko u kole pē ki he Fika 11 ke u tokoni atu.

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato : Me’a mai he ‘oku ‘ai ke u fehu’i ‘e au ki he Sea ‘o e Fale Alea ‘o hangē.. Kuo hangē eni ia ka lipooti ‘a e ‘Atita ha’ane hanga ‘o lipooti ha ‘atita’i ‘o ha Potungāue pea ‘ave pē ia ki he Potungāue ko ia kae ‘ikai ke ‘omai ki he Sea Fale Alea ‘oku nofo he malumalu ko ia.

Taniela Fusimālohi : ‘Ikai Sea ‘oku ou ‘amanaki au ‘oku kehekehe...

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato : ‘Oku ou ‘amanaki au ‘oku pau ke pehē.

Fakamahino ko e fatongia ‘Atita ke lipooti mai ‘ene ngāue ‘atita ki Fale Alea

Lord Fakafanua : Sea ka u tokoni atu pē ki he feme’a’aki. Ko e fakatatau ki he Lao ko ē ‘Atita kuo pau ke lipooti mai ‘Atita ki he Fale Alea ‘o fakahū mai he lipooti ko eni. Pea ko e konga 2 ‘o e lipooti ko eni hangē pē ko ‘eku fakama’ala’ala Sea ‘e toki ‘omai ia ‘amui ko e fakaikiiki ia e ola ko eni ‘a e ngāue ko eni ‘a e ‘Atita. Pē ko hono *summarize* mai ‘a e ‘atita ‘a e ola ko ia ‘o e ‘atita ‘e 2 kau mo e Pule’anga pehē foki ki he ngaahi ngāue kehe ‘a e Pule’anga ‘oku ‘atita’i ‘e he ‘Atita. Ko e fakaikiiki ko ē ‘u Lipooti ko ia ko e me’a ia ‘a e ‘u Potungāue takitaha ke nau toki fakahū mai Sea ‘a e Hou’eiki Minisitā ke nau toki fakahū mai ‘enau ...

Taniela Fusimālohi : Sea ko ‘eku ‘uhinga ia, kapau leva ko ia ‘oku ne ‘omai e lipooti ‘a e ‘u Potungāue pea ‘oku ‘i fē’ia ‘a e ‘u lipooti ko ia? pea kapau ko e ‘u Potungāue pea nau fakahū mai.

Lord Fakafanua : Sea ‘oku ‘ikai ha’ane felāve’i ‘ana pea mo e ngāue ‘a e ‘Atita ko e me’a ia ‘a e Pule’anga ke nau toki ‘omai.

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato : Ko e me’a ia ko eni na’a tau feinga pē ‘anenai ko ē ke fakamahino ‘e ‘Eua 11 ‘oku ‘ikai ke mau pē ‘oku ‘a eni ‘oku ‘asi pē he Fakamatala ‘Atita ko eni ‘o e Lipooti ko eni ‘oku ‘omai ko eni.

Taniela Fusimālohi : He ko e ongo Lipooti kehekehe pē ..

Taimi: 1610-1615

Taniela Fusimālohi: ... 'oku kehe pē mei he lipooti 'anenai mo 'ene lipooti ko ē na'e fa'u ma'a e potungāue. Kapau leva ko ia 'oku ne 'omai e 'ū lipooti 'a e potungāue ko 'eku fehu'i atu pea ko fē 'ia leva ia 'oku 'ikai ke mai ai kapau ko hono fatongiá ia.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko 'eku ma'u ko 'eku ma'u 'anenai pē ia he'etau kamata e feme'a'akí na'e mahino 'oku 'ikai ke kakato mo kei hoko atu e ngāue 'a e Pule'anga ke fakakakato kae lava e 'Atita 'o 'ai ke, 'o fakakakato e ngāue pē 'oku mou, 'oku 'osi mahino ia 'anenai ia ko e si'i tokoni atu pē.

Taniela Fusimālohi: Ko e talanoa pē ki he ngaahi me'a ko ē 'a e ngaahi potungāue Sea.

'Aisake Eke: Ka u ki'i tokoni atu pē Fika ...

Taniela Fusimālohi: 'Io.

'Aisake Eke: 'A e 11, 'io ko e 'Atita ia ko e sino tau'atāina fakalao ia tau'atāina kakato ko e me'a ia 'oku 'ai he Konisitūtone 'o tohi'i hē pea ko 'ene lipooti ko ē 'a e potungāue ha'u hangatonu ko e lipooti pē ia 'a'ana. Ko e lipooti ko ē he 'oku 'osi ko ia pea ne 'oange foki mo 'ene tatau 'ene ola 'ene me'a ki he potungāue, me'a ia 'a e potungāue ke nau toki 'omai 'e nautolu he'enu lipooti ka ko e taimi ko ē te mau fakafehoanaki ai tui au ki he Lipooti 'a e 'Atita 'oku pehē ka ko e Lipooti e 'Atita te ne ha'u kapau te ne sivi'i e me'a 'a e Potungāue ko ē ko e Tanu Hala 'oku 'osi ha'u 'ene lipooti ai 'e ha'u pē *MOI* ia mo 'ene lipooti ka ko e Lipooti ko ē 'a e 'Atita ... hangē pē ko ho'o me'a ko 'etau tama ia ko e mo'oní ia ko e *truth*, ko e me'a ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu pē mu'a ki he Fakafofonga kātaki.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko e tokoni ē 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e ko 'eku kole pē ke fakatokanga'i ange mu'a he Fale 'Eiki ni ko e lipooti ko eni 'oku tau fetakai ai ko e 2021/2022 ko e *issue* ko ē 'oku 'ohake ko ē he Fakafofonga Tongatapu 5 ki he tanu hala ko e *issue* ia na'e toki 'alu hake pē ia he ta'u ni. Ko e ko e 'oku ou pou pou lahi ki he fokotu'utu'u ngāue ko eni 'oku fai 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ...

'Aisake Eke: Sea ko u ki'i fakatonutonu atu. Fakamolemole pē 'Eiki Minisitā e me'a ko e tanu hala ia ko eni na'e lele mai pē ia he potungāue motu'a potungāue motu'a.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'oku 'atā ki he Fakafofonga ke ne fokotu'u mai ki he Sea 'o e Fale Alea ke fai ha ...

'Aisake Eke: 'Ikai kehe ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Likuesi ke fai hano 'atita'i.

'Aisake Eke: Ko u 'ai atu au ke 'ai 'ene poini 'oku 'ikai ke tonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko hono fatongia 'o'ona tukuange mai he laó mo e founa ngāue ke ne fakahoko ha'ane kole ki he Fale Alea ke fai hano 'atita'i 'e he 'Atita 'a e potungāue ko eni ko e *issue* ko eni na'a tau toki mea'i pē 'i he ta'u ni Sea.

'Aisake Eke: 'Oku ou fakatonutonu pē au koe'uhí ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kae tuku mu'a ke u faka'osi atu mu'a Sea e ...

'Aisake Eke: He 'oku 'ikai ke tonu 'ene ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 5.

'Aisake Eke: Mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tuku ke faka'osi mai ange mu'a e 'a e ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: He kuo kamata ke ngalo e me'a ia Sea he 'oku nau fetongitongi pē nautolu hangē pē ko 'eku ko 'eku fakahoha'a Sea 'oku poto 'aupito e Hou'eiki Fakafofonga Kakai hono hono haka'i 'etau supo hangē ko e fakatapu. Ka ko e poini Sea 'oku ou 'oku ou, 'oku ou tokanga atu au ia ki ai he taimi ko ē 'e fai ai ko ē hono 'a e founa ngāue ko ē 'oku tau ngāue'aki tau fakahoko e founa ngāue 'oku *realistic* 'oku malava ke hoko. Ko e faka'amu ko ē ke pehē ke ha'u 'a e fu'u fo'i lipooti faka'angataha konga 'uluaki 'o ha'u 'o ha'aki mai ki Fale ni ke tau me'a ki ai kapau 'oku 'ikai ke lava 'o 'omai *on time* e 21/22 fēfē ai 'a e 21/22 'a e 22/23 'a ia ko e poini ia Sea tau sio ki he me'a ko ē 'e malava ko ē 'e malava 'o hoko pea 'oku *practical* 'osi mea'i 'e he tēpile ...

'Aisake Eke: Tokoni tokoni pē 'a'aku heni Sea 'uhī 'e vave pē fakamolemole pē 'Eiki Minisitā fakamolemole ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko 'etau taimi kuo 'osi kuo 'osi 'osi.

'Aisake Eke: 'Ikai ko 'eku 'eke pē 'a'aku e fehu'i ko eni. Ko e hangē ko 'eku lau 'e ... fakamolemole 'Eiki Sea mo e Komiti Kakato pehē ki he 'Eiki Sea fakamolemole atu mo e 'Atita Seniale ko e me'a eni na'e lava ia he kuohilí lava lelei 'o mai e me'a ko eni. Pea 'oku 'asi ia he Lao ko ē 'o e Pa'anga 'i Fale Pa'anga kapau leva he ko e taimi lahi 'oku fa'a ai e tōmui 'a e *Public Account* ia he koe'uhí ko Fale Pa'anga. Pea 'oku 'asi ia he lao kapau ke tōmui kumi 'e koe ia mai e fale'i ki he Fale Alea ke ne 'omai ke toloi 'o pehē pē ki he me'a 'oku fa'a tōmui pehē. Ka ko e ta'u ni ia na'e vave pē ia 'a ia 'i he'ene pehē ko ē 'e Sea ko e me'a ko u fakahoha'a ko ē ki heni na'e 'osi malava me'a eni na'e malava he ko e me'a nau fehu'i ai ko e hā e me'a e fo'i liliu ko eni pea me'a mai e 'Eiki Sea koe'uhí ke fakafaingofua'i kia tautolu.

Lord Fakafanua: Sea ko e tokoni atu pē ki he me'a 'oku tokanga ki ai e 'a Tongatapu 5.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Faka'osi mai ka tau mālōlō.

Fokotu'u tukuhifo Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita ki he Komiti Pa'anga

Lord Fakafanua: Ko 'eku fokotu'u eni Sea ko e fokotu'u atu eni ke tukuhifo eni ki he Komiti Pa'anga. 'Aki e kaveinga ko eni ke nau vakai'i e ngāue ko eni 'oku fakamatala atu pē 'oku mo'oni pē 'ikai pea mo 'ai ha'anau fepōtalanoa'aki pea mo e 'Atita Seniale 'oku lolotonga

Mēmipa pē *Ex-officio* ‘i he Komiti Pa’anga pehē foki ki he Minisitā Pa’anga ke nau toki alea’i ai e founa ke tau laka ki ai ‘i he kaha’u. Ka ko e lipooti eni e ‘aho ni Sea te u tukulolo atu ki he komiti fokotu’u atu tukuhifo ki he Komiti Pa’anga fakakaveinga’i ‘aki nautolu e fatongia ko eni ke fai ha’anau ngāue ki ai mahalo ka ‘osi ‘enau ngāue pea fakafoki mai ‘oku ‘osi maau atu e kongā ua e lipooti ke tau toki hoko atu.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e fokotu’u ē ‘oku ai ha poupu ki hē, fokotu’u ko eni mei he ...

‘Aisake Eke: Kātaki ki’i fehu’i pē fakamolemole. Fakamolemole pē ko ‘eku ‘eke pē ki he ‘Eiki Sea ‘e ma’u ‘a fē 21/22? ‘E ai ha’o ki’i taimi fakafuofua mo e 20/21? He ko e fehu’i pē ia te mau ō ‘o fehu’i. Ko e fehu’i pē ia he kapau ‘oku ‘uhinga ‘oku mahino tau faka’atu’i pē na’e ‘osi e Kōviti ngaahi me’a pehē.

Lord Fakafanua: Sea ko ‘ene tu’u he taimi ni ‘oku tali pē ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke ne fakapapu’i mai ‘a e fakamatala ...

<009>

Taimi: 1615 – 1620

Lord Fakafanua: ... kae ‘atā ke ‘omai.

Fehu’ia ko hai te ne fakahū mai Lipooti ‘Atita Fakapotungāue e Pule’anga

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki ‘oku te’eki ke tali mai ‘eku fehu’i ‘a’aku. Ko hai te ne fakahū mai ‘a e lipooti fakataautaha fakapotungāue ia.

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Kuo ‘osi ‘omai e fokotu’u, ko e fokotu’u eni kuo ‘omai, ko ‘eku talí atu pe ‘oku poupu pe ‘ikai. Ke fakafoki ā e lipooti ko eni ki he Kōmiti Pa’angá pea toki fakafoki mai.

Taniela Fusimālohi: ‘E toki tali pē

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: ‘Oku ‘i ai ha poupu ki ai

Taniela Fusimālohi: ‘E toki tali ai ‘a e fehu’i ko eni ‘e ‘oatú

Lord Fakafanua: Sea ka u tali atu ‘e au e fehu’i ‘a ‘Eua 11

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Tali mai ai pē ā

Lord Fakafanua: Ko e Lipooti e ‘Atitá ‘e fakahū mai ia ‘e he Seá ko e fakafongia ia e ‘Atitá, toki ‘omai ia ‘amui kimu’a he kamata ko eni e ta’u fakapa’anga fo’ou. Ko e ngaahi lipooti ko eni ‘Atitá ki he ngaahi Potungāué takitaha ko e fatongia ia e Hou’eiki Minisitā ke nau toki fakahū mai.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ko ē kuo tali mai, ko e Hou’eiki Minisitā ke fakahū mai ‘a e Lipooti ‘Atita

‘Aisake Eke: Fakatonutonu atu Sea ‘ikai ke tau femahino’aki heni, fakatonutonu he me’a ko eni. ‘Oku hangē ‘oku ‘ikai ke u toe fihí, ko e Lipooti e ‘Atitá felāve’i pea mo e hūfanga he

fakatapú mo e Kōmiti Kakatō, fakamolemole atu. Ko e līpooti ‘oku ‘omaí he ‘Atita ‘oku tau’atāina pea ‘oku tau’atāina. Pea ‘oku mea’i pe ia ‘e he Seá pea mo e me’a, ‘omaí pe ‘ene līpooti tau’atāina ‘a’ana. Ko e hā ‘ene ‘atita na’e faí mo e ‘ū Potungāué, toki me’a ia e ngaahi Potungāue ko eni ‘osi ha’u, meimei ‘osi e 2021 ia, mei ‘osi ia, ngaahi Potungāué ‘oku ‘ikai ha me’a ia ‘e ‘atita. Ko e ‘atita pē ‘oku nau ‘ohaké, Potungāue ko eni Takimamatá. Ngaahi Potungāué ‘oku ‘ikai ha’anau lava ‘anautolu ki ai. Pea ko e 21/22 eni. ‘A ia ko ‘eku kole pe ‘a’aku ia fakamahino’i pe e poini ko ia.

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Tongatapu 5 kuo ‘osi ‘i ai e fokotu’ú, kuo ‘osi ‘i ai e fokotu’u kuo ‘omaí pea he ‘ikai ke toe hoko atu ha’a tau me’a he kuo ‘osi ‘i ai e fokotu’u ia pea na’e ‘osi ‘i ai e poupou hake pe eni ‘anenaí ni

‘Aisake Eke: Ko ‘eku ki’i fehu’i pe Sea fakamolemole, ki he ‘Eiki Seá. Ko e hā me’a ‘oku toe tali ai ki he Minisitā Pa’angá. Ko e hā e ‘uhingá? ‘A e me’a ko eni, ‘a ia kapau ko Minisitā Pa’anga ia, ‘uhinga pe ia ki Falepa’anga. ‘Oku ‘ikai ke, pea ko e *public account* ia kuo ‘osi. Ko u sio kuo ‘osi ‘a Falepa’anga ia.

Lord Fakafanua: Sea, ko e ‘Eiki Minisitā Pa’angá ‘o fakatatau ki he *PFM* pe ko e lau ko ē ki he *Public Financial Management*. Ko ia ‘oku *responsible*, ko ia ‘okú ne hanga fakamo’oni’i ko e me’a eni e Pule’angá ‘oku ‘omaí ke ‘atita’i.

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Ko e talí ia.

‘Aisake Eke: Tau toki sio ki ai ‘i he me’a ko ení he ‘oku ou tui ‘oku kehe ‘eku *view* ‘aku ki hení. Kaikehe kae toki ‘omaí ke mau, ngaahi me’a ia ke mau sio ki ai.

Lord Fakafanua: Ko ia Sea ko e me’a ia ‘oku ou ‘uhinga ki aí, tuku hifo ki he Kōmiti Pa’angá ke nau toki fehu’i e ngaahi me’a ko iá. Fakama’ala’ala meí he ‘Eiki Minisitā

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Ko e fokotu’u ē ke fakafoki ‘a e līpooti ko ení ki he Kōmiti Pa’angá pea toki ‘omaí. Pea na’e ‘osi poupou, tau pālōti

Tui ke alea’i he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita kae ‘oua ‘ave ki he Komiti Pa’anga

Paula Piveni Piukala: Ko u tapu mo e Seá, ‘oku ou tui kapau ‘oku fanongo letiō mai ‘Ene ‘Afió, ko u tui ‘oku fiefia lahi. ‘Oku ou manavasi’i hono toe paasi holo ‘etau līpootí, ko u tui ko e feitu’ú pē eni. ‘Oku ou tangutu au ‘o fakalongolongo, mahu’inga’ia he tipeití, he ‘oku ‘i ai e me’a ‘okú ne hanga ‘o ‘omaí ke ne huluhulu ‘etau kāpasa folau ke tau ‘amanaki ke tali e patisetí, ‘o e 23 ki he 24.

‘Oku ‘ikai ke u tui Sea ko ha founa, ‘oku ou fakatokanga’i pē ko e anga maheni. Ko e ki’i lahi pē longoa’á, ‘ave ki he Kōmiti Tu’uma’ú. Ka ‘oku ‘ikai ke u tui ‘oku mo’ui ai e talanoá pea mo’ui ai e talanoá pea mo’ui ai e fakakaukau pea te tau lava ai ‘o langa ai ha me’a ‘oku tolongá. Te tau ako, te tau ako he ngaahi matavaivaí, ka u ki’i fakamanatu atu pē ki’i Tō Folofola Huufi ko eni na’e fai he Sanuali 2022. Pehē hono fakalea he palakalafi fakamuimui, “Ko ia kuo mahino ‘a e ngaahi pole ki he to’u Fale Alea ko ‘ení. Ko e hā ‘a e ngāue ‘a e Pule’angá ke tali’aki e ngaahi pole ko ení. ‘Oku totonu ke alea’i mo fa’ufa’u ke maau e ngaahi founa ki hono fakahoko iá, ‘i he Falé ni.”

‘Oku ‘ikai ke u pou pou ki he Sea Fale Aleá ke toe ‘ave e lipooti ko ení. Tau talanoa’i, kei lahi pe me’a ke tau talanoa’i. Maama kātoa kiate kitautolu, Kapinetí, maama ki he kau Fakafongā e Kakaí, maama ki he kakaí, maama ki he ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Senialé. Ka koe’uhí ko ‘etau taimí Sea, ‘e toki fakakakato mai ‘eku malangá he’etau hū maí, mālō.

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Mālō, kuo mālō e fakamalanga ‘a Tongatapu 7 ko e taimi ní ‘oku tau ki’i mālōlō ā he taimí ní ka tau toki me’a mai ki he hoko atú.

(Ne mālōlō heni ‘a e Fale)

<010>

Taimi: 1645-1650

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea Komiti Kakatō. (Tevita Puloka)

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Hou’eiki. Na’a tau hū ‘anenai hetau mālōlō ko e malanga ‘a Tongatapu 7 na’e pehē ke toe hoko atu. Fakamanatu atu pē ‘oku tu’u ‘a e fokotu’u ko ení na’e ‘omai mei he ‘Eiki Sea e Fale Aleá ki he tukuhifo ko ē ‘a e fakamatala ko eni pe ko e Lipooti Fakata’u ‘o e ‘Atitá ki he Komiti Pa’angá, ‘oku kei tu’u e fokotu’u ko iá. Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala: Mālō Sea pea tapu ki he Seá pea tapu ki he kau Mēmipá. Ko u fakamālō lahi Sea ki he kau Mēmipá pehē ki he Sea e Fale Aleá hono ‘omai e faingamālie ko eni ke tau talanoa’i ‘a e ngaahi lipootí kimu’a he fakahū mai e Patisetí ki Suné. Ko e ongo’i he motu’a ní ko ‘eku toki fuofua taimi eni ko u ongo’i ai ‘oku tau fai e me’a fakatonu ki he fasi ‘oku tā mai He’ene ‘Afíó. Ka ko u fie fakalītaula e fakakaukaú Sea ki he Tō Folofola na’e tāpuni’aki ko ē 2021 ‘a e mahu’inga ko ē kia au ‘a e lipooti ko ení pea ‘oua mu’a te tau to’o ma’ama’a ‘a e ngaahi lipootí ‘a e *annual report*.

Ko e fatongia ‘o e Fale ni ke nau sivisivi’i ko e mokoí ia ‘Ene ‘Afíó. ‘Oku ou ongo’i he anga hono fakafehu’i atu ko e hā e me’a ‘oku ngali koví? Ka ko e mahu’ingá foki ke tau ako Sea mei he ngaahi matavaivai ko eni ‘oku ‘ohaké. Kau e ki’i lipooti ia ko ení Sea he lipooti na’a ku fiefia au ia ai. Na’a ku ha’u ‘amanaki na’a ku ha’u au ‘o ‘ai ke u hiki hiki’i e lipootí. ‘Ohovale au hono ‘ohofi pehe’i fu’u lipootí. Pea ko e ‘uhinga ‘eku pehē hiki hiki’i e lipooti ko ení Sea ko e toki fuofua lipooti eni he kātoa e ‘ū lipooti kuo ‘osi tufa mai kia au, ‘oku ou lava ai ‘o muimui’i ko e hā e patiseti na’e ‘oange kia kinautolu he ta’u kuo’osí, ko e hā ‘enau me’a na’e fai ki aí ...

<002>

Taimi: 1650-1655

Paula Piveni Piukala: Ko e hā ‘enau me’a na’e fai ‘aki pea ko e hā ‘a e toenga pa’anga. Kia au ko ē laumālie ia ko ē ko ē ‘o e Tō Folofola ‘a ia ko ē ‘oku ou mahu’inga’ia Sea ke tau hanga ‘o fakatokanga’i, ka ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku hoha’a mai ki ai ‘a ‘Ene ‘Afio ‘oua te tau hangahnga kehe mei ai. Taha ‘ene ngaahi kupu’i Tō Folofola, “Tokolahi ‘ia kimoutolu mou ōmai ‘o kemipeini ‘aki ‘a e kakai ‘a e faitotonu. Ka ko fē ‘a e lipooti ‘a e kau Minisitā, sio ko ē me’a mhu’inga ia ke tau ‘uluaki talanoa he lipooti pea ‘oku ou fu’u fiefia lahi ‘oku ou tui kapau ‘oku fanongo letiō ‘a ‘Ene ‘Afio. Kau ‘i he fiefia he mahino ‘oku ‘i ai ‘a ‘eku tokanga mavahe ‘a e Fale ni ke tau talanoa ki he anga e lipooti ‘a e fōtunga ‘o e lipooti ke tau ako ai.

‘Oku ‘ikai te u tokanga au pē ko ē ha ha fehalaaki ‘e fai ki ai maahino ia kia au, angamaheni me’a pē ia na’e ‘ikai ke fakakaukau ha taha ia ‘oku ‘i ai ha faihala, ka ‘oku mahu’inga ke tau ako ai kae mo’oni ‘a ‘etau taliui, kae mo’oni ‘a e pule lelei.

Sea ‘oku ou hoha’a lahi pē koe’uhi ka ngaloku ‘a e tu’a ‘a e ‘atita, ko e ngaloku ia ‘a e tu’a ‘o e kau totongi tukuhau. Na’a ke lave Sea ‘anenai ‘o pehē ‘oku mahu’inga ‘a e tama teka ke na felotoi mo e tama tā, pea ‘oku ou fakatonutonu ‘a e lau ko ia Sea, ‘oku ke ‘ilo ‘a e tama teka, ko ‘ene taumu’a ke ne hanga ‘o tamate kolo ki he tama ta. Ko e ‘atita ko e tama teka ia, ko ia ‘oku ne sivilivi’i ‘a e Kapineti, ke ‘ilo ‘a e kau tautua’ā ko e kakai, ke ‘ilo kapau ‘e felotoi ‘a e tama teka mo e tama tā, kamo atu pē Palēmia mo e Kapineti ki’i ono mai, faka’ofa ‘a e kakai. Ko e ‘uhinga ia ‘oku mahu’inga ai ‘etau talanoa he lipooti ‘i Fale ni, fakatatau ki he Tō Folofola. Ke tau ako, tau ako, he kapau he ‘ikai ke tau ako he ‘ikai ke taau liliu, ‘ikai ke taau lava ‘o liliu, ka ‘oku mahu’inga levaa kia au Sea ‘a e lipooti ko eni.

Ko e ngaahi matavaivai ko ē ko ē ‘oku ‘omai ‘e he ngaahi kaungā Fakafofonga ‘a eni pē ko ē na’a mou ‘osi fakatalanoa ki ai, ‘i ai mo e ngaahi *issue* naa’a ku hoha’a mo au ki ai, pea ‘oku ‘i ai ‘eku tui ‘oku loto lelei pē ‘a e Sea ‘o e Fale Alea pea pehē ki he ‘Atita ke ‘omai ‘a e ngaahi lipooti faka’atita ‘o e ngaahi potungāue ‘a e Pule’anga ki Fale ni kau ai pē mo e ngaahi vāhenga.

‘Oku ou fie to’o hake ‘e au ‘a e palakalafi 7 ko eni ko e talateu mo e vakai ‘a e ‘atita, ‘a e mahu’inga kia au ‘a e ngaahi fokotu’u ‘e 719. Na’e ‘i ai ‘a e Komiti Pa’anga ia na’a ku fanongo ai me’a tatau pē ‘oku ha’u he, fokotu’u mai he, *recommend* mai ‘e he ‘atita kotoa pē he ta’u kotoa pē, kei tatau pē. Ko hono mahu’inga ke ‘ilo ki ai ‘a e Fale ni, ko e ‘uhinga e fai hono muimui’i mo sivilivi’i, vakavakai’i ‘a e ngāue ‘a e Pule’anga ‘o e ‘aho, ke ‘osi atu ‘a e ta’u ke ‘alu hifo mei he 719 ‘o 718 pē ā ka tau fakalaka, ‘oku mahu’inga ke *aware* ki ai ‘a e Fale ni. Pea ko ‘eku fokotu’utu’u atu ‘i he’eku fakakaukau ke fakaivia mu’a ka ko hono mahu’inga ia ‘o e ‘amanaki ke tau talanoa ki he patiseti fekau’aki mo e potungāue ko eni, he ‘oku ne ‘osi hanga ‘o ‘omai ‘a e ngaahi pole, pea na’e ‘osi ‘ohake ia ‘e Tongatapu 2.

Kole ki he ‘atita pea mo e Sea ‘o e Fale Alea ‘omai ha fokotu’utu’u ke *address* ‘aki ‘a e pole ko eni, ki he patiseti ko eni he kapau ‘e ngaloku ‘a e me’a ngaue, ‘e ngaloku ai pē, mahu’inga ‘aupito ‘a e me’angāue ia ‘oku ou fa’a lave he me’a ko eni Sea pea ‘oku mahu’inga pē ke toe ‘o hake ‘i he lau ‘a ‘Epalahame *Lincoln* kapau ‘e ‘omai ha fu’u ‘akau keu ta he houa ‘e 8, sio ko hono mahu’inga eni ‘a e pole fika 1, te u ‘uluaki fakamole ‘a e ‘uluaki houa ‘e 6, ke teuteu ‘eku me’angāue, mahu’inga ‘aupito ‘a e potungāue ko eni ke teuteu ‘enau me’angaue.

‘Oku ‘ikaike kei ‘aonga ke kei ‘omai ‘a e matavaivai ia ‘oku deplete pē ‘oku mole ‘a ‘enau kau ngaue fakapolefesinale, ‘osi mahino pē ‘oku ‘omai kko e ha ‘a e ‘uhinga ‘oku mole ai, si’isi’i honau vāhenga. Ko e mahu’inga ia Sea ‘eku fa’a talanoa ‘omai mu’a ‘a e ...

<005>

Taimi: 1655-1700

Paula Piveni Piukala:‘A e Ma’u Mafai ki he Vāhenga ke fakakaukau’i ke ‘oua ‘e ha’u ha taha ‘o ‘atita ‘oku fiekaia, ha’u ha taha ki he ‘ofisi ko ia ‘oku fiekaia he ‘oku faingofua leva ai ke ngaloku. Na’a ku fakahoko ange ki he ‘Atita Seniale ‘i tu’a hē, ko e ngaloku pē ho fo’i afo ‘oku faka’atā leva ‘e koe ‘a e va’e ‘a e kau Minisitā ke mala he kakai totongi tukuhau. Pea kapau te ke ngaloku ‘oku ke kau mo koe ia hono malaki e kakai totongi tukuhau. Ko e mahu’inga ia pea mafatukituki pea ko u fakatokanga’i e tēpile ko eni ‘enau hoha’a. Pea ‘oku

mo'oni ia ka 'oku 'ikai ke u nofo 'ikai ke u fakakaukau ko ha *witch hunting* 'a e fakakaukau 'oku 'oatu mei heni ke pehē ke kumi pē ha me'a 'oku hala. Kia au 'oku ou mahu'inga'ia ange he *continuous improvement* ke hoko hono tālanga'i 'i he Fale ni 'oua 'e 'ave ki he Komiti Tu'uma'u tālanga'i he Fale ni ke tau ako ai.

Kau eni ia Sea he 'epoki fo'ou pea 'oku ou mahu'inga ai he 'oku tau 'amanaki 'i he tau talanoa he ngaahi lipooti kehe 'ikai ke 'omai e *clarity* pea ko u fakamālō atu ki he Sea pea mo e ...mahino pē me'a ia na'e tokanga ki ai 'a e ...ka ko u tui 'oku lava pē 'o *supplement*, ka na'a ku 'amanaki pē mo au na'a ku to'o mai 'e au 'a e lipooti ko ē Sea Lipooti ko ē 'a e Pule'anga Fakapa'anga 'oku 'i ai 'a e ngaahi felālāve'i. Na'a ku 'amanaki au 'e ha'u fakataha e ongo lipooti ko ia he 'aitemi 'o e Fale ni, he 'oku mahu'inga, mahu'inga fau ke tau 'uluaki talanoa'i 'a e Pule'anga fakalukufua faka-system wise system wise pea toki sio leva ki he ngaahi *line ministry* 'o hangē ko e *MIA*, hangē ko e *Tourism* lahi ai 'a e ngaahi matavaivai 'oku 'asi. Ka te tau talanoa fakalukufua hē 'e tokoni 'aupito Sea.

Koe'uhí ko ia 'i he'ene pehē Sea 'oku tapu ange pē ki he Sea e Fale Alea tukuange pē mu'a e lipooti ko eni ke hoko atu pē hono talanoa'i he 'oku 'i ai 'a e ngaahi matavaivai 'oku 'asi. Hangē ko eni, talamai 'oku tali 'a e 'atita ki he Pule'anga, ka kapau te tau fakatokanga'i mei he 'aho 31 'o Sune 2022 ki he māhina ni meimei ko e fo'i ta'u kakato ia 'e taha. Ko e fo'i ta'u kakato 'e taha ke tau tali ki ai 'oku 'ikai ke faka-polofesinale ia *justice delayed is justice denied*. Na'a ku 'eke pe ko e 3.99 miliona na'e 'ikai ke lava 'o fakamatala'i 'i he 2020/2021 hā hono tu'unga totonu. Ko hono fakalea 'oku 'ikai mole e pa'anga ia ko e lipooti pē ia 'oku ta'emaau. Sea 'ikai 'i ai ha taha ia 'e kai lipooti. Ko e pa'anga 'oku kai he 'ikai ke tau lava 'o pehē 'oku maau e pa'anga kae manusinusi e lipooti. 'Oku toki tala e maau 'a e pa'anga he lipooti. 'Oku hala kia au 'a e fakakaukau ke pehē 'oku 'ikai'oua te mou hoha'a he 'oku 'ikai mole e silini ia. Ko e ta'emaau pē hono lipooti mai, ka ko hai ia 'e kai lipooti. Ko e 'uhinga 'eku fakatalanoa Sea sai mahu'inga tau talanoa'i mu'a 'a e 'ū 'isiū tau ako 'oua 'ai ko e pehē 'oku tukuaki'i 'a e Sea pea mo 'ene 'Atita tukuaki'i e Pule'anga. 'Oku ou mahu'inga'ia au ia ke tau ako ke hoko 'etau fo'i ta'u fakapa'anga ko eni ko e Patiseti faka'ofa'ofa. Tau fokotu'utu'u ha me'a ke 'uhinga lelei mo lava 'o solova e palopalema 'oku fetaulaki mo e ngaahi potungāue Sea mālō e ma'u faingamālie.

Sea Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 7. Ko ho'o malanga ko eni na'e fakahoko pea kau mai ai ho'o kole 'au ki he Sea ke hoko atu 'oku loto ke ke fakamahino mai he 'oku 'osi 'i ai 'a e fokotu'u pea pou pou te tau pāloti tautolu ai. Na'a ku fakatokanga'i na'e 'i ai ho'o kole ke kei hoko atu pē ia heni 'oua 'e 'ave ki he....manatu'i ko e fokotu'u 'a e Sea ke 'ave ki he Komiti Pa'anga Komiti Tu'uma'u.

Paula Piveni Piukala: Ko ia 'e Sea he ko e angamaheni pē.

Sea Komiti Kakato: Ko ho'o fokotu'u pē ko ho'o kole pē.

Paula Piveni Piukala: Ko 'eku kole pē ke tukuange pē ke tau talanoa'i tau feako'aki pē he ko u tui he 'ikai ke hola e 'ū lipooti pea hola pea mo e Sea te tau 'i heni pē.

Sea Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na Sea fakamolemole ko u kole ...

<007>

Taimi: 1700-1705

Kole ka faka'atā kau Mēmipa nau tokanga ki he Lipooti 'Atita ke 'i he Komiti Pa'anga pea holomui Tongatapu 4 'ene fokotu'u ke toloi alea'i Lipooti

Mateni Tapueluelu : ... ke fai atu ha fakama'ala'ala he na'e 'i ai mo e fokotu'u 'a e motu'a ni na'e pou pou mo ia. Ka ko 'eku kole 'aku ia ke ki'i fakama'ala'ala mai pē 'a e fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki Sea Fale Alea. Ka u fakakaukau'i 'e au 'eku fokotu'u ke holomui. Na'a ku fokotu'u atu 'e au ia ke toloi 'a e Lipooti ka na'e fokotu'u mai 'e he Sea ke 'ave eni ki he Kōmiti Pa'anga Sea, pea 'i he fakakaukau 'a e motu'a ni, 'oku 'i ai pē hono lelei. Ko hono 'uhinga 'e me'a ai 'a e 'Atita Seniale mo e 'Eiki Minisitā Pa'anga pea lava leva ke fai ha tali fehu'i ki he ngaahi *issue* fakatekinikale 'e 'ikai ke lava ia 'o me'a tonu heni 'a e 'Atita Seniale. 'E lava ia 'i he Kōmiti Pa'anga. Ka ko 'eku kole 'aku ia kapau Sea 'e faka'atā kotoa pē kimautolu 'a e kau Mēmipa 'oku 'ikai ke mau Mēmipa ai ke mau lava pē 'o kau atu ki he fakataha ko ia mo fokotu'u atu ha ngaahi *issue* 'oku mau tokanga ki ai ke kau hono fakama'ala'ala. Ka ko e taimi 'e aofangatuku ai 'a e Kōmiti Pa'anga ko e kau Mēmipa pē 'o e Kōmiti Pa'anga ke nau toki aofangatuku kae tuku pē mu'a ke mau lava atu ki ai he ko 'ene 'osi 'e Sea 'e toe 'omi pē lipooti ki heni pea toe ki'i lahi ange ai mo matala ange ai ke hoko atu ai 'a e feme'a'aki Sea. Ko e 'uhinga ia kapau ko 'eku kole pē 'aku ki he 'Eiki Nōpele pē 'e tali ke fakalelei'i 'ene fokotu'u ke mau kau atu pē mautolu ko eni ke mau o atu 'o fokotu'u ha'amau ngaahi *issue* 'oku mau tokanga ki ai. Kapau leva 'e tali ia pea 'oku ou holomui atu au 'eku fokotu'u Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō Tongatapu 4. 'Eiki Minisitā Potungāue Fakalotofonua.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : Mālō Sea e Kōmiti Kakato. Fie fakahoha'a atu pē Sea ko hono 'uhinga kuo ma'u 'e he kau 'Atita ia mo e Tauhi Tohi 'a e Kōmiti Kakato. Pea 'oku 'ikai ko e mo'oní ia. 'Oku 'ikai ko e mo'oní ia ko hono 'uhinga na'e 'i ai 'a e me'a ia na'e hoko he fonua ni, 'oku 'i ai e tu'unga ko eni e 'aho ni. 'Oku te'eki ai ke 'omai ia ki loto. Pea 'e hā ia 'i he ngaahi lipooti 'a e 'u Potungāue taimi 'e 'ohake ai. 'A e 'ikai ke lava ke kakato 'a e me'a ko eni ko ē 'oku fai ki ai e tokanga, pea ko e me'a ko ia 'oku ou tokanga ki ai 'e Sea, ke 'ohake he ko hono 'uhingá na'e lavea ai 'a e fonua ni pea na'e lavea ai 'a māmani. 'Oku 'ikai ke 'ohake ia heni ko e me'a pē 'oku 'ohake heni ko e tu'unga ko ē pa'anga pea mo e tu'unga na'e tō ai mo e tu'unga na'e tupu ai, 'osi.

'Oku ou tokanga atu au ki he puipuitu'a ko ia na'e hoko 'i he 'asi 'i he ngaahi lipooti pea ko u loto ke 'ohake mo ia 'i he taimi 'e toe fai ai hano vakai'i 'o e ngāue ko eni. Ko e fu'u konga ko ia na'e pulia ia pea na'e faingata'ia ai 'a e 'u Potungāue pea na'e faingata'ia ai he na'e foki 'a e Pule'anga 'o ngāue he founa ngāue kehe. 'A ia na'e 'i ai ko eni ko ē 'a e *cluster*. Pea 'i he'ene pēhē 'oku ou loto ke kau atu mo e fakamatala ko ia ki ai 'e Sea ki he feme'a'aki ko ia 'o e 'aho ni. 'Oku ou fa'a manavasi'i ma'u pē taimi fai ai e feme'a'aki 'a e kau 'Atita kae 'uma'ā 'a e kau tauhi pa'anga he 'oku nau fa'a tokanga ma'u pē ki he ma'ú mo e mole. Ka ko e ivi mo e tu'unga 'o e mo'ui 'oku makatu'unga ia he me'a kehe Sea. Pea 'oku ou tokanga ke fakakau hake mo ia 'i he taimi 'e toe vakai'i ai 'a e tu'unga ko eni 'o e ngāue.

Ko hono 'uhinga ia 'oku ki'i tōmui ai 'a e ngaahi fakamatala he na'e 'i ai 'a e fōtunga kehe ia na'e ngāue mai 'aki pea toki fai 'a e fili fo'ou ko ē Pule'anga ko eni 'o hokohoko mai. 'Oku 'i ai e pou pou atu pē ki ai hangē ko ia ko e me'a ko ē ko ē 'a e Sea Fale Alea 'oku loto ke toe ki'i tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga pea 'oku kole 'e he Hou'eiki Fakafofonga ke tukuange ha

faingamālie ke nau ki'i hū atu ki ai 'oku 'ikai hano kovi. Ko e koloa pē ke fakapapau'i ke mou me'a katoa ki ai, pē 'oku tonu ko ā e 'atita 'a e toketā ko ē 'i tu'a pea mo e toketā ko ē 'i loto. Ko e fe'auhi eni 'a e ongo toketā ko hai 'ia kināua 'oku tonu 'ena fika. Mālō 'aupito Sea.

Sea Le'o Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā.

Mo'ale Finau : Ka u fakahoha'a atu Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Ha'apai 12 toe ki'i miniti 'e 1. Me'a mai.

Poupou ke 'ave Komiti Pa'anga Lipooti 'Atita & fatu ai halafononga fo'ou fekau'aki mo e ngaahi lipooti 'atita

Mo'ale Finau : Mālō Sea. 'Eiki Sea 'oku ou tui ki he tukuhifo ko eni ki he Kōmiti Pa'anga 'i he 'uhinga ko eni 'Eiki Sea. Tau fanongo he ngaahi tipeiti mālie pea 'oku tau tui kotoa 'e 'i ai 'a e fakalelei lahi 'aupito 'e fakahoko. Ko u mālie'ia he me'a na'e me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga Tongatapu 7 'Eiki Sea 'o fekau'aki pea mo e ngaahi makatu'unga te

<008>

Taimi: 1705-1710

Mo'ale Finau: ... tau iku ki ai. Kiate au 'Eiki Sea 'i he'eku fakamā'opo'opó, kapau te tau fanongo kotoa 'a e ngaahi tuliki kotoa, ngaahi sinó. 'E 'ave lipooti ko eni ki he Komiti Pa'angá pea 'e 'alu pē Sea 'i ai me'a fo'ou 'e 'asi mei ai. Ko e me'a fo'ou ko ē 'e 'asi mei ai 'Eiki Sea 'e ha'u e 'Atitá fakataha mo e potungāue 'oku 'atita'i ki he Fale ni. Pea ko e fuofua taimi eni 'Eiki Sea te tau 'unu ai ki he halanga fo'ou. Tui pē motu'á ni 'Eiki Sea ko e halanga motu'á pē foki 'a ē 'oku fa'a 'ohaké, ha'u ia 'amui.

Ka 'oku 'oatu foki e fakakaukau ko eni ki hení, ki he Fale ni 'Eiki Sea pea 'oku tau tui ko e taimi ko ē 'oku tau fanongo ai pea tau feako'aki ki he me'a ko ē 'e lelei ange ma'a e fonuá, 'Eiki Sea te tau iku lelei. Ko ia 'oku ou fokotu'u atu, ko e taimi ko ē 'e tukuhifo ai ki he Komiti Pa'angá, fatu mei ai 'a e halanga fo'ou 'a eni ko ē 'oku fai mai ai 'eku fakahoha'á 'Eiki Sea. Pea 'i he taimi ko ē 'e fakakakato ai 'ikai ke toe fai ha fehu'i, ko 'ene hū mai pē 'Atita ha'u mo e *ministry* ko ē 'oku 'atita'í 'i he fo'i taimi pē ko iá. Ko 'ene 'osí pē tau māvae mo ia pea ka 'oku fai ha fehu'i, fehu'i he fo'i taimi ko iá 'Eiki Sea. Ko e me'a ia 'oku poupou ai 'Eiki Sea ke tukuhifo ki he komiti he 'e fatu mei ai 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea 'oku ou fakahoha'a ki ai. Mahalo pē te nau foki mai pea nau talamai, sai ko e ta'u fo'ou 'e ha'u ai 'a e lipooti 'a e 'Atitá mo e feitu'u ko ē na'e 'atita'í ke tau 'alu fakataha. He 'e a'u ki he taimi 'Eiki Sea 'i he tui e motu'á ni ko e fa'ahinga lipooti eni 'oku mahu'inga taha ki he fonua ko eni, 'a e lipooti 'o e 'atita'í 'o e pa'anga e fonuá. Ko e ki'i poupou atu pē 'Eiki Sea ki he'eku tui ki he me'a 'oku 'omai he 'Eiki Sea mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō, 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá.

Fakama'ala'ala Sea Fale Alea ki he halafononga 'o e ngāue fekau'aki mo e Lipooti 'Atita

Lord Fakafanua: Sea ko e me’a pē ‘e ua ko u tokanga ki ai Sea ki he Komiti Kakatō. ‘Uluakí ko e halafononga ‘a e ngāue ke fakama’ala’ala atu pē ki he Hou’eiki Mēmipá ke nau mea’i. Ko e ta’u fakapa’anga foki ko ení ‘a e lipootí ko e 2021-22. ‘A ia tau pehē pē ko e konga kimuí ko e ta’u fakapa’anga 2021 Siulai ki Sune 2022. ‘A ia ko e taimi ia ‘oku fai ai e ngāue ko ē ‘a e Pule’angá. Pea mei Sune 2022 ki Tīsema 2022 ko e māhina ‘e ono ko iá ko e taimi ia e Falepa’anga ke nau teuteu’i e ngaahi fakamatala pa’angá. Mei Sanuali leva ki Fepueli, ngāue ‘atitá ke nau ma’u ‘a e ngaahi fakamatala ko iá ‘o teuteu’i hono ‘atita’í ‘a e pa’anga na’e ngaue’i mei Siulai 2021 ki Sune 2022.

‘Aho 28 leva ‘o Fepuelí fiema’u ke fakamo’oni e Falepa’angá ‘a e ngāue ko iá pea ‘ave leva ia ‘a e lipooti ko iá ‘o kāsete’i. Hili hono kāsete’í, fakaongoongo leva ki he Minisitā Pa’angá ke ne hanga ‘o fakamo’oni’i mai ‘oku ‘i ai e tohi ia ke fakahū mai ‘aki ki Fale Alea e lipootí ‘a e ‘Atitá. ‘A ia ko e halafononga ia ‘a e ola ko ē ngāue ko ē ‘Atitá ki he ta’u fakapa’anga ko eni 2021 ki he 2022.

Ko e faipau ‘a e ‘Atita ia ki he Lao ‘o e ‘Atitá fekau’aki pea mo e lipooti mai ‘i Ma’así ‘oku ‘uhinga ia ki he ngāue na’e fakahoko he ‘Atitá ki he ta’u tatau pē. Ko e olá ‘a ia ko eni ‘oku ‘omai kehekehé ‘oku toki ‘omai ia he maau ‘a e ngāue ko ē halafononga ko eni na’a ku fakamatala ki ai ‘oku fai e fakaongoongo ki he Falepa’anga ke fakahū mai ‘enau fakamo’oní fakapapau’i mai ‘o fakatatau ki he laó ‘a e lipooti ko iá Sea. Fakahū mai he ‘Atitá he ‘aho ni ‘a ‘enau fakamatala fakata’ú fakatatau ki he Lao ‘Atitá, toe fakamahino’i mai pē ai ko e konga ua ‘a e lipootí ‘e toki ‘omai ‘amui ‘o fakatatau ki he halafononga ko eni ko u fakamatala atu Sea.

‘Omai e lipootí ki heni ‘oku ‘ikai fiemālie e kau Fakafofongá ki ai, nau fiema’u ke ‘omai kakato pea mo e toenga ‘o e lipootí ‘a ia ko e olá ‘oku te’eki ke maau ‘a ‘ene halafononga. Neongo kuo ‘osi fakapapau’i atu he ‘Atita Senilé kuo pau ke fai pau ‘a e ‘ofisí ‘o fakahū mai ki Fale Alea kimu’a he faka’osinga e ta’u fakapa’anga ko ení. ‘A ia ‘oku me’apango Sea ‘oku ‘ikai ke me’a heni e ‘Eiki Minisitā Pa’angá he ko e tafa’aki ia ‘e taha ‘o e fo’i koini pē ko ení, tau ma’u pē *tail* ka ‘oku ‘ikai ke ma’u e *head*. ...

<002>

Taimi: 1710 – 1715

Lord Fakafanua: ... Ko e ‘uhinga ‘oku ou fokotu’u atu ai ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa’angá Sea, he ko e Sea ‘a e Kōmiti Pa’angá, Tongatapu 5 ‘oku tokanga makehe ki he ‘īsiū ko ení, ‘oku Mēmipa pea ‘oku Sea he Kōmiti ko iá.

Poupou ki he fokotu’u Tongatapu 4 faka’atā kau Mēmipa ‘oku tokanga ki he lipooti ke kau ki he Komiti Pa’anga

Ua ki aí ‘oku Mēmipa e ‘Atita Senialé pehē foki ki he ‘Eiki Minisitā Pa’angá. Pea ‘oku ou poupou atu ki he fokotu’u ‘a Tongatapu 4 ka tukuhifo ‘a e lipootí ki he Kōmiti ko ení, faka’atā atu ha Mēmipa meí he Kōmiti Kakatō ‘oku ‘i ai ha’ane tokanga makehe ke ‘ave ‘enau ngaahi

Ko e konga ua ki he’eku fokotu’ú Sea, ka tau tali ke tu’u fakatafa’aki ‘a e lipootí ‘e ‘ikai ke toe lava ke tau ala ki ai kae ‘oleva ke ‘omai e konga 2 e lipootí, ‘a e olá. Ka tukuhifo ki he Kōmiti Pa’angá ‘e malava pē ke hoko atu ‘a e ngāue ‘a e Hou’eiki Fakafofongá ki he lipootí. Peá ka hū mai ‘a e lipooti ko ení ki he olá ‘amui, ‘e fakafoki mai ‘oku ‘osi hoko atu pe ngāue ne ‘ikai ke tu’u pe ta’ofi. Kae laka pe tau ngāue kimu’a, ‘i he’ene pehē ‘oku ou tui ‘oku lava lelei pē

me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a Tongatapu 7. Pehē foki ki he me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a Tongatapu 4 pea mo 5.

Tokanga makehe mei he ‘Ofisi ‘Atita Seniale ke mai nau tali makehe ki he ngaahi me’a tokanga ki ai he’enu lipooti

Pea mo e tokanga makehe mei he ‘Ofisi e ‘Atita Seniale ke ne ‘oatu ha ngaahi tali makehe ‘oku tokanga ki ai e Hou’eiki Fakafofongá. Kae tukuange ‘Asenita ia tau Fale Aleá pea mo e Kōmiti Kakatō ke hoko atu toenga ‘etau ngāue Sea. Ko e ngāue ko eni poupou atu ke tuku hifo ki he Kōmiti Pa’angá ke hoko atu ki ai e feme’a’akí mo e ngaahi kupu fekau’akí, mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Mālō Sea, ko u tui Tongatapu 4 kuo mahino kuo fakafoki ai pē ho’o fokotu’u na’e faí.

Mateni Tapueluelu: Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea, faka’apa’apa lahi ki he Feitu’ú na. Ko u fiemālie ki he fokotu’u kuo ‘omai ‘e he ‘Eiki Nōpelé pea ‘oku ou fakafoki atu ‘e au ‘eku fokotu’ú kae poupou ki ai, fokotu’u atu mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Mālō, ko u, ‘Eiki Minisitā Fonuá

Fokotu’u ke tali Lipooti Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale he ko ‘ene fakamatala ngāue fakahoko mai ki he Sea Fale Alea

‘Eiki Minisitā Fonua: Tapu mo e Feitu’u na Sea, ko e ki’i fakahoha’a pe eni ia ‘aku ia ko ‘eku faka’uhinga pe ‘aku he ‘uhinga ‘o e lipooti mo e ‘uhinga ‘o e Tu’utu’uni Faka-Fale Alea ‘o ‘uhinga ha lipooti.

Ko e fika ‘uluakí ‘oku tohi’i ia ‘o pehē, ‘i he talateu ko eni ‘i he vakai ‘a e ‘Atita Seniale. Ko e fakahoko atu heni e fakamatala fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale. Kiate aú kuo kakato, fakamolemole pē ki he Sea ‘o e Fale Aleá. Ko e lipooti ē ia ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ‘oku malumalu ‘i he Sea ‘o e Fale Aleá. Ko e fehu’i kapau kuo kakato e fakamatala ‘a ē, ko e fakamatala fakata’u ē ‘a e ‘Atitá hono ‘Ofisi ki he Seá. Ke tau toe tuku ki he Kōmiti Tu’uma’ú ke tau fakataha’i e kongá ‘a e lipooti. Ko e hā ‘etau me’a ‘e fai ki he ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale he’ene fakamatala ngāue ‘oku fai he ta’ú.

Ko u tui ko e fokotu’u hono 8 he vakai fakalukufua e ‘Atita Seniale ‘oku nofo ai e faka’uhinga ‘a e Falé ni. ‘A e fakalūkufua ‘o e me’a fakapa’anga ‘o e ta’ú mo hono ‘atita’i ke fakahū mai. Pea toki fai ai e tālanga e ‘uhinga ‘o e ‘uhinga e houa ‘oku fai ai e feme’a’akí. Ko e ki’i fakamatala ia ko ē ‘oku talanoa pe ia ki he ngāue ‘a e ‘Ofisa ‘o e ‘Atita Seniale, ko e kupu ngāue ‘o e ‘Ofisi he’ene fakaongoongo ki he Sea ‘o e Fale Alea hangē ko e ‘Ompatimení.

Kiate au ‘oku tau faka’atā ‘e tautolu he ko ‘ene ngāue ē ‘oku fakanifo ai ‘a e ngāue ‘a e Fale Aleá ni ‘i he kupu fika 8 ko eni ‘e toki ‘omai hono kongá 2 mo e hā e ‘ū ngāue ‘a e Pule’angá ke fai hano fakatahataha’i e pa’angá. Mo ha tu’utu’uni ‘a e Sea e Fale Aleá he mahu’inga ‘a hono mafai ‘oku malumalu ai ‘a e ‘Ofisi ko eni ki hano ‘atita’i ha Potungāue ‘i ha tu’utu’uni mo ha tohi fehu’i pe ko ha kole ha Fakafofonga pe ha ngaahi kupu kehe mei tu’a.

Ko e fokotu’ú Sea, mole ‘a e mafai ‘o e Seá, ‘a e tali angi ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atitá he’ene malumalu ko e *agency* ki he Fale Aleá ke tau toe ‘ave ki he Kōmiti. Tau tali mu’a ki he

konga hono 2 ‘oku ‘asi he’ene lipootí. Ko e konga ia ‘oku tau talanoa ai he paasi ‘o e Lao ‘i Sune, ‘uhinga ‘o e Fale Aleá ‘i he ta’u kotoa pē. Ko e Lao mahu’inga tahá ia pea toki fakahū mai leva e konga 2 ko ē ke fai ai hono talanga’i e pa’angá pe na’e ngāue’i mo e pa’anga na’e ‘ikai totongi. Mo e hā ha me’a ke faka’ilo Faka-Fakamaau’angá.

Ko ‘eku fokotu’ú, faka’apa’apa lahi au ki he Sea e Fale Aleá. Tukuange e lipooti ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Senialé ke lava ke tu’u ki he patisetí. ...

<010>

Taimi: 1715-1720

‘Eiki Minisitā Fonua: ... ki he lao ko eni ‘etau, pea ka ‘ikai pea tuku ā ke tau fakataha’i, fakataha ā e ‘ofisi mo e ngāue ‘a e ngaahi potungāue ‘a e Pule’angá, fakataha ki hano ‘atita’i. Fokotu’u atu Sea mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō. Ko e ‘Eiki Minisitā ko ho’o fokotu’u, ko ho’o fokotu’u? ‘Oku lolotonga, mahino foki e fokotu’u ko ē ‘ohifō, pe ko ho’o fokotu’u ‘au, ko e hā e fokotu’u?

‘Eiki Minisitā Fonua: Ko ‘eku fakamaama pē ‘a’aku ia Sea pe ko e toe tukuhifo e lipooti ko eni ko e lipooti pe ia e ‘Ofisi ‘Atita Senialé ki he Sea e Fale Aleá ko ia ‘oku malumalu aí. Ko e konga hono uá ia ‘o e lipootí, tuku ia ke toki fai ai e fakamatala mo ‘etau fai hono sivi faka’atita e pa’anga ‘oku ngaue’aki he Pule’angá ‘i he maau e Patisetí.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘A ia ‘oku ke fokotu’u mai ‘e he Feitu’u na ke pālōti’i ‘o tali e lipooti ia ko eni, ‘oua ‘e ...

‘Eiki Minisitā Fonua: ‘Io ko e lipooti foki e ‘ofisi.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Kuo ua e fokotu’ú. ‘Oku ‘i ai ha poupou ki he fokotu’u ko eni ‘a e ‘Eiki Minisitā Fonuá?

Poupou Tongatapu 7 ke

Paula Piveni Piukala: ‘Oku ou poupou atu Sea pea ‘oku ou fie lave atu ai pē ai tokoni atu ki he, ki he fakamalanga ‘a e ‘Eiki Minisitā Fonuá.

‘Oku ‘i ai ‘a e me’a ia ‘oku ‘i ai ‘a e mo’oni ia ‘i he fakamalanga ko ē he ko e lipooti ko eni ‘oku fōtunga ia, *two dimensional*. Ko e taha eni ‘oku ne hanga ‘omai ko e lipooti ia ‘a e ‘ofisi, ko e taha eni hono *function* ki he fonuá. Pea ko e konga ua ia ko ē ‘oku ‘asi, ‘a ia ko e palakalafi ono, palakalafi fitu, palakalafi valú ‘e toki fakakakato mai ia he konga uá. Ko e mahu’inga ko ē kia aú Sea kae ‘oange ha taimi ki he ‘ofisi ke nau ngāue leva ki he konga uá ke ‘omai kimu’a he Patisetí ke tau sivi ‘aki e Pule’angá. Ko e mahu’inga ia ko ē kia au. He kapau te tau *drag* ai pē, *drag* ai pē, ka ko e fu’u, ‘oku mo’oni e fakamalanga ia ‘oku fai ‘e he Nōpele Vava’ú.

Ko e ua pē me’a ‘oku ou tokanga ki ai Sea ki he ‘ofisi. ‘Oua te nau toe *give way* nautolu ki he Pule’angá ‘o tali he kuo ‘osi, ‘osi *execute* e fo’i patiseti ia ko ē 2021/2022 ‘osi ia. Ko e hā pē ‘ene aofangatuku he me’a kuo ne ‘osi ma’ú, fai mo mono mai ia. He ko e me’a pe ia ‘e lava ai ‘o lele ‘a e kau Minisitā ‘o fakakakato ē he’ene mono mai ki hení. Ko e ‘ai ko ē ke nau fetaliakí ‘e mo’oni leva e fokotu’u ‘a Tongatapu 4, na’a kuo feongoi e tama teká mo e tama tā. ‘I he’ene pehē ‘oku ou fokotu’u atu e me’a ko eni ko ha me’a ia ke tau sio ki ai ki he kaha’ú he ko u fakatokanga’i e mahu’inga e me’a ko e *information*.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko e hā e fokotu'ú 'e Tongatapu 7?

Paula Piveni Piukala: 'Oku ou fokotu'u atu ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Oku ke poupou koe ia taimi ni ki he, na'a ke kamata 'o poupou ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Minisitā Fonuá ke tau pāloti'i ke tali 'a e lipooti ko ē.

Paula Piveni Piukala: Ko ia. 'Oku ou tui ki ai.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Oku ou fakamanatu atu Hou'eiki, ko e me'a ko eni 'oku ne me'a mai 'aki he Minisitā Fonuá, ko e me'a pē ia na'e me'a mai 'aki 'anenai 'e he Minisitā ko eni Fefakatau'akí. 'Oku 'ikai ke u kei fakalaua 'e au pe ko e tu'o fiha hono me'a mai 'aki he Sea e Fale Aleá 'o feinga ke fakamahino ki he Fale ni ko e lipooti ē fakata'u 'a e potungāué. 'O hangē ko ē ko 'eku tokanga atú ...

Paula Piveni Piukala: Na'e 'i ai pē mo'oni ia 'a e kau Fakafofongá Sea ko hono 'omai 'i he talateu 'a e, 'o ne 'omai 'ene *function* kae 'ikai ke kakato, ko e poini ia. Ka ko ē kuo 'osi mahino mai 'e 'omai ia, ka ko u tokanga au Sea, ko e me'a eni 'oku ou tokanga au ki ai. Ke 'oua mu'a toe mole honau taimi he toe ō ki he Komiti Tu'uma'ú ka nau ngāue mu'a ke fakahū mai e kongā uá he 'oku mahu'inga ia kimu'a he Patiseti, mahu'inga 'aupito ia.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'e Tongatapu 7, me'a ki lalo kuo ua e fokotu'ú he taimi ni Hou'eiki.

Paula Piveni Piukala: Sea te u ki'i faka'osi atu pē au ki'i me'a kehe pē ko eni. Ko ha me'a ke tau sio ki ai ko e angamaheni foki. 'Oku mahu'inga ke tau hanga 'oange ha le'o e kau *CEO* 'i he Fale ni 'i he taimi 'oku tau talanoa ai ki he'enau ngaahi *annual report* he ko nautolu ia 'oku nau fai e ngāué. Nautolu ia 'oku mahino ki ai 'enau *report*. Kau Minisitā ia ko e, hei'ilo pe 'oku nau lau ia 'enautolu.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 7 me'a ki lalo. Ko e fokotu'ú ē 'oku ua Hou'eiki. Ko u kole atu au kuo 'osi fu'u mahino 'a e me'a 'oku fai ki ai e feme'a'akí. Ko e taimi ní 'oku ua e pāloti, ko e fokotu'ú pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá ke fakafoki ā ki he Komiti Tu'uma'ú 'o e Komiti Pa'angá.

Tali pea mo e kole na'e fai mei Tongatapu mei he Fakafofonga Tongatapu 4 ke kau atu pē ha mēmipa 'ikai kau he kau Mēmipa Tu'uma'ú 'o fehu'i, ka he'ikai ke nau kau ha hikinima 'o pāloti 'o faitu'utu'uni 'i ha faitu'utu'uni 'a e Komiti Tu'uma'ú 'o e Komiti Pa'angá. 'Uluaki fokotu'ú ia na'e fokotu'ú mai. Ko e fokotu'ú hono uá eni kuo poupou 'e Tongatapu 7 'a e 'Eiki Minisitā Fonuá, pāloti'i ke tali 'a e lipooti ko eni 'o makatu'unga 'i he ngaahi 'uhinga Hou'eiki na'e tāliunga pē ki ai e feme'a'akí 'anenai. 'Osi poupou mo ia.

Kole atu ki he Kalaké ke tau pāloti mei he fokotu'ú fakamuimui 'a e 'Eiki Minisitā Fonuá ...

<002>

Taimi: 1720-1725

Pāloti'i 'o tali Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita Seniale ngata ki Sune 'aho 30 2022

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Ko ia 'oku loto ki he fokotu'u na'e fokotu'u mei he 'Eiki Minisitā Fonua ke tau tali e Lipooti ko eni kātaki 'o hiki hake hono nima.

Kalake Tēpile : Sea 'oku loto ki ai 'a Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Mo'ale Finau 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia Le'ole'o, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua. Loto ki ai 'a e toko 8.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Ko ia 'oku loto ki he fokotu'u 'a e Sea 'o e Fale Alea ke fakafoki 'a e Lipooti ki he Kōmiti Tu'uma'u 'o e Kōmiti Pa'anga mou kātaki 'o hiki hake homou nima.

Mateni Tapueluelu : Sea ko ia 'oku 'ikai ke loto ki he fokotu'u 'i he fo'i fokotu'u ko eni pea kātaki fakamolemole 'Eiki Sea tokoni atu pē ki he Feitu'u na ngali ongosia e Feitu'u na. Mālō.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō Tongatapu 4.

Fokotu'u Sea Fale Alea fakafoki 'ene fokotu'u

Lord Fakafanua : Sea ko e tokoni atu pē ki he pālōti koe'uhi 'e malava pē ke fakataha'i e pālōti hangē ko ho'o me'a. Na'e 'uhinga pē 'eku fokotu'u 'aku he na'e 'ikai ke poupou mai ha taha ia ki he tali e lipooti ka 'oku poupou mai e Pule'anga ia ki ai. 'I he'ene pehē te u fakafoki atu 'e au 'eku fokotu'u Sea kae taha pē fokotu'u. 'A ia ko e tali pē pē ta'etali 'a e lipooti.

Paula Piveni Piukala : Sea kae fakahoko ange pē ki he Sea ke feinga'i mu'a e lipooti ko eni konga 2 ke 'omai kimu'a he patiseti.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Me'a mu'a ki lalo Tongatapu 7 fakamolemole. Ko 'ene tu'u he taimi ni kuo 'osi toko 8 kuo nau tali 'a e fokotu'u na'e fai mei he 'Eiki Minisitā Fonua ko e tali ia 'o e lipooti ko eni.

Kuo fakafoki 'e he Sea 'o e Fale Alea 'ene fokotu'u ko ia na'e 'omai ke fakafoki ki he Kōmiti Pa'anga 'a ia kuo ta'e'aonga e fokotu'u ko ia. Sai, ko koe 'oku 'ikai te ke loto ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Minisitā Fonua ke tali e lipooti ko eni kātaki 'o hiki hake ho nima.

Kalake Tēpile : 'Ikai ke loto ki ai 'a 'Uhila Moe Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Taniela Likuohihifo Fusimālohi, 'Eiki Nōpele Nuku. 'Ikai ke loto e toko 5.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Ko u tui Hou'eiki kuo mahino 'a e pālōti ko eni, kuo loto 'a e toko 8 ke tali 'a e lipooti ko eni 'a e fokotu'u na'e fai mei he 'Eiki Minisitā Fonua. Mālō.

Lord Fakafanua : Sea ko u fakamālō atu au ki he Kōmiti Kakato hono tali e Lipooti Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'Atita Seniale ki he ta'u 2021 - 2022. Ko e me'a pē hono hoko Sea 'oku ou kole atu pē ki he Hou'eiki ke nau fakaongoongo mai pē 'oku fai e ngāue 'a e 'Ofisi ke fakakakato mai konga 2 'o e Lipooti pea ko u tui ko e fakakaukau ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga, 'e toki 'aonga ia 'i he lipooti ko ia Sea ke nau toki feme'a'aki ai ki he kakano 'o e ola 'a e 'atita. Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō 'aupito. Tau hoko mu'a ki he'etau 'asenita 3.2 Lipooti

...

Taniela Fusimalohi : Sea kātaki na'e 'i ai foki e. Mālō kuo lava ia ka na'e 'i ai foki 'a e toe toloi mo e *Financial Statements* ke 'ave ia ki he Kōmiti Pa'anga ke fai ai mo e fehu'i. 'E pehē pē foki e 'u fehu'i ko ia ki he fakaikiiki. 'A ia te mau foki leva ki ai he koe'uhi na'e toloi ia mei he'etau me'a ko ia 'i Ma'asi na'a tau pehē ke toki ui ai 'a e 'Atita Seniale ke ha'u ke fai ki ai ha fehu'i. 'A ia tau tali ā ē ke tau toki fehu'i ai he'ene kakato. Ka ko ē 'oku toe 'i ai pē mo e faingamālie ia ke fai e fehu'i ki he 'Atita Seniale 'i he *Financial Statements* ko ia 'a e Pule'anga. Na'e toloi foki mo ia ki he Kōmiti Pa'anga 'i he'eku manatu'i.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Me'a mai 'Eiki Sea.

Lord Fakafanua : Sea ko e ola ko ia e 'Atita konga 2 ko 'ene fakamahino'i mai 'e he 'Atita Seniale 'e ma'u mai pē kimu'a 'i he faka'osi 'o e māhina ni. Ko u tui pē 'oku fakafiemālie ki he Hou'eiki.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō ko u tui kuo mahino atu ē. Tongatapu 5.

'Aisake Eke : Tapu pē mo e 'Eiki Sea pea mo e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakato. Ko 'eku ki'i fakama'ala'ala pē au ki he fehu'i ko ia 'oku fai 'e 'Eua 11. Ko e 'eke ko ia ki he lipooti mo'oni foki ia na'e 'osi tukuhifo ia ki he Kōmiti Pa'anga 'a e lipooti ko ia Fakamatala Fakata'u Fakapa'anga 2021/2022. Ko 'eku ma'u na'e 'i ai 'a e fakamatala na'e fiema'u ia mei he 'Atita pea ko eni kuo mau 'osi femahino'aki mo e 'Atita te ne 'omai. Mau tali ki ai pea ko u tui ko e 'omai 'a e ngaahi fakamatala ko ia 'oku fai leva 'a e fakataha pea 'e kole pē ki he 'Eiki Sea ke 'atā ka 'i ai pē ha taha 'oku fie me'a ange ki ai he 'oku ou tui 'e 'atā pē ia ke me'a ange ki ai ke fai 'a e ngāue ko ia Sea. Ka 'oku mahino 'aupito pē mahalo 'i he me'a ko eni. Ko e taha e me'a 'oku ou tui na'a ku ki'i fakamamafa'i pē ki he'eku kole pē 'aku ki he 'Eiki Sea mahino mai ko e me'a ko eni ko e tuai 'a e me'a mei he Minisitā Pa'anga ko e pehē ko e ...

<008>

Taimi: 1725-1730

'Aisake Eke:Pehē ko e talu ē 'i Ma'asi. 'A ia ko 'eku kole pē au ki ai kole ki he 'Atita 'oua toe tali ia. Fu'u fuoloa 'uhī kae hoko atu ki he kaha'u 'a e ngaahi me'a ko eni mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 5. Potungāue Fakalotofonua mou me'a hifo pē ki ai 'oku 'osi 'omai pē mo e Fakamatala ko ia 'Eiki Minisitā.

Lipooti Fakata'u Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō Sea pea te u lave atu pē ki he lipooti ko eni 'oku hangē ko ia 'oku mou me'a ko ē ki ai. Ko e lipooti eni na'e fai he 2021/2022. Pea na'e tō mai eni he taimi na'e fakatamaki ai 'a e fonua mou me'a hifo pē ki ai ki he lipooti 'oku nounou pē peesi pē 'e 41. Vahevahe e lipooti mei he kamata'anga 'oku 'i ai e ki'i talateu ai 'a e Minisitā kae 'uma'ā 'a e *CEO* mou me'a hifo ki ai 'e tolu'aki eni 'a e Minisitā he vaha'a taimi ko eni na'e toutou fetongi ai 'a e la'itā 'oatu pē ke mou me'a ki ai, pea ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai 'a e lipooti hono 'omai fakalukufua pē ko hono 'uhinga he na'e toe fakafoki eni ke toe fai hano liliu 'o e ngaahi lea ki he lea faka-Tonga. Pea ko hono 'uhinga ia na'e toe 'omai ai fakataha pea mo hono toe *revised* 'o e lea faka-Pilitānia ka ko e lipooti eni 'oku lahi 'aupito 'ia kimoutolu e ngaahi fehu'i he 'ikai ke u toe fuoloa kae tuku atu Sea 'Eiki Sea ki he Komiti Kakato ke fai mai ha ngaahi fehu'i kapau 'oku mou toe tokanga ki ai. Ka ko e taha foki eni he potungāue 'oku nau tokoni'i 'a kinautolu ko ē kau masiva 'i he founa poupou mai pea mei

mulī mei he Pangikē Lahi ko ia ‘a Māmani kae ‘uma‘ā foki ‘a e toli fo‘i ‘akau mālō lahi ki ai kae pehē ki he sipoti Hou‘eiki Fafine kae pehē ki he kau faingata‘a‘ia pea ko u tukuatu Sea ki ho‘o Komiti Kakato ki ha feme‘a‘aki ai pea nau fai ha fehu‘i ‘oku ‘atā pē motu‘a ni fai atu ha tokoni mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā, me‘a mai koe ‘e Tongatapu 8.

Vaea Taione: Tapu mo e Sea tapu mo e Tokoni Palēmi mo e kau Minisitā e Kapineti. Tapu ki he Hou‘eiki Mēmipa e Komiti Kakato. Fakamālō lahi ki he lipooti ko eni Sea hangē pē ko e me‘a ‘a e ‘Eiki Minisitā nounou pē ‘a e ki‘i lipooti ka ko e pa‘anga lahi ‘oku ha‘u ki he fonua mo e kakai tokolahi ‘oku fakakaungatāmaki ‘i he ngāue ko eni ‘i muli li‘aki honau ngaahi fāmili ka nau ō atu ko e feinga fakapa‘anga Sea.

Ko e me‘a pē ‘oku tokanga ki ai e motu‘a ni ia ko e fehu‘i pē ki he ‘Eiki Minisitā ke u fakalau atu pē ‘a e ngaahi me‘a pea ke toki me‘a mai pē koe hono tali ka u tuku pē ke u ki‘i lelelele hokohoko atu pē ‘oku nounou pē ko e tolu pē mahalo ‘i he peesi ko ia hono ono. ‘Oku hā heni ‘a e ngaahi fakamatala ngāue ‘a e potungāue ni pea ko e me‘a mahu‘inga ia ‘oku ou tokanga ki ai ‘i he tefito‘i ngāue lalahi ‘elia ‘e nima ‘a e potungāue ko eni ‘oku fekau‘aki ia mo e ‘uluaki ko e mo‘uilelei ‘o hokohoko mai.

Tokanga ki ha ngāue ‘oku fai ke tau‘i uestia to‘utupu mo e kolo he faito‘o konatapu

Ko e me‘a ‘oku ou tokanga au ki ai ko e kongā e (b) ‘a ia tokangaekina ‘a e faito‘o konatapu mo ‘ene uestia ‘a e to‘utupu. Ko e kole pē ke toki fakama‘ala‘ala mai pē he Minisitā ka u hokohoko atu pē ‘a e palopalema lahi ko eni he fonua mei fuoloa pē ia. Ka ‘oku hangē pē eni ia ‘oku tukuange pē ia ke faka‘ofa e fānau mo e ngaahi mātu‘a ‘i he ngaahi kolo ‘oku tau ‘osi lave‘i pē hangē pē kuo to‘o ma‘ama‘a ‘i he taimi ni ‘a e me‘a ko e faito‘o konatapu mo e nunu‘a ko ē ko ē ‘a e faito‘o konatapu ‘oku a‘u ia ki ha tu‘unga ‘oku ‘osi talanoa pea mo e pule polisi homau feitu‘u faka‘ofa ‘aupito, ka ‘oku hangē pē ‘oku siosiokehe ki ai. ‘A ia ko e tokanga pē ia ki ai, pē ko e hā ha ngaahi polokalama ‘oku ‘osi fakalele mo ha ngaahi me‘a ke lava ai he faito‘o konatapu mavahe atu mei he ngaahi kolo kae pehē ki Tongatapu mo Tonga ni kātōa.

Hoha‘a ko e hā ngaahi makatu‘unga lahi ai hola pe mavahe kau toli ‘i Nu‘usila kae tautefito ki ‘Asitelēlia

‘I he peesi 25 ‘oku ‘asi ai ‘a e kau mavahe mei he ngāue‘anga peesi 25 tēpile 1. Nu‘usila ...

<007>

Taimi: 1730-1735

Vaea Taione : ...toko 13 ‘a ia ko e kau hola eni. Toko 13, ‘Aositelēlia toko 588. Ko e me‘a ‘oku fai ki ai e tokanga ia ‘e Sea ko e fu‘u tokolahi ko eni ‘oku ‘ikai ke u lave‘i pē ko e ta‘u kuo ‘osi pē eni pē ko e ‘uhinga talu e kamata e ‘ova foki ia he ta‘u ‘e 15 ‘a e kau hola ko eni ‘a e kau ngāue ko eni ‘ene ha‘u. Ko e pa‘anga lahi foki ‘oku ‘omai. ‘I he tokolahi pehē ko ē ‘a e kau hola pe ‘oku hanga ‘e he Potungāue ‘o lave‘i ko e hā ‘a e makatu‘unga e fu‘u tokolahi pehē ai ha kau mavahe mei he ngāue ‘i ‘Aositelelia. Pē ‘oku fu‘u mamafa e *rent* pē ‘oku ‘i ai ha ngāue pē ko e taimi ko ia ‘oku nau mavahe atu ai mei Tonga ni fa‘a māhina ia ‘e taha māhina ‘e ua ‘oku ‘ikai ke fai ha ngāue ia. ‘Oku fa‘a tukuange atu ke nau ō ‘o nofo honau ngaahi fāmili

pea nau toki foki mai. Pē ko e hā ‘a e palopalema lahi ‘oku hola ai ‘a e tamaiki ‘i ‘Aositelēlia. ‘Oku ‘ikai ke u tui he ko e totongi e ngāue ‘oku sai. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi makatu'unga lahi ‘e lava ai ke nau mavahe mei he ngaue'anga. Ko Nu'usila ‘oku ‘ikai ke fu'u tokolahi ka ko e ‘uhinga ki ‘Aositelēlia. Ko e fonua ko eni ‘oku sai ‘aupito ‘a e tukuhau vāhenga ia ‘i ai.

Ko e hoko pē ko ē ki ai Sea ko e kole pē ia ki he Minisitā ‘i he patiseti ko eni hoko. Ko e taimi ko eni ‘oku ō mai ai ō mai mei motu ‘oku nau ‘uluaki ō mai ‘o teuteu ke nau mavahe ko eni ko ē ko ē ‘i he toli, te nau ‘uluaki ō mai kinautolu ki Tonga ni ‘o nofo heni ha fo'i uike ‘e 3. ‘Ai ‘enau sivi mo'ui lelei nau ō mai pē ‘o nofo he fu'u holo. ‘A ia meimei ko e fāmili pē te nau ō atu tokoni he me'akai mo e ki'i kiki pē ko e ha'anau me'a kae fiema'u ke nau ‘alu. Li'aki mo e fāmili ia ‘i motu, na'a lava ‘e he Potungāue ni ‘o vahe'i atu ha silini ke ‘ave ki he ngaahi fāmili ‘a e kau toli ko eni ke tokoni kia nautolu he taimi ko ia ‘oku nau ō mai ai ki heni pea nau ō ko ia ki ...’Oku ‘osi mahino pē ia toki ‘osi ha māhina ia ‘e 2 māhina ‘e 3 pea toki lava taa'i mai ha ki'i sēniti ke nofo'aki ‘e he fāmili. Pea ko u tui lahi ko e konga pē ia ‘oku ou tokanga ai ki he lipooti. Ko e pa'anga lahi ‘aupito ‘oku ‘omai ‘e he kakai ko eni ‘oku nau ō ‘o toli pea ‘oku tokolahi mo e kau ngāue fakapule'anga ‘oku li'aki ‘enau si'i ngāue ka nau ō ko e feinga mai he me'a ko eni ‘oku ‘uhinga mai ki ai.

Ko u fakamālō atu au ki he 'Eiki Minisitā ‘i he lipooti ko eni ka ko e me'a pē ia ‘oku mahalo ‘oku ou tokanga ki ai ‘i he taimi ni. Mālō e ma'u faingamālie.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō. 'Eiki Minisitā ‘oku ‘i ai ha'o tali ai pē ki he fehu'i ko ē ka tau toki hoko atu. Mālō.

Ngāue ‘a e Pule'anga ke tau'i e faito'o konatapu koe'uhi ko e hako tupu e fonua

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua : Mālō ‘e Sea kae 'uma'a ‘a e Fakafofonga Tongatapu 8 ki he lipooti kae 'uma'a foki e tokanga ki he hako tupu e fonua kae 'uma'a ‘a e ma'u'anga ngāue lahi taha ‘o e fonua, pea pehē foki ki he ngaahi tūkunga ko ē ngaahi fāmili ki he kaha'u. ‘E Sea na'e tokanga ‘a e Fakafofonga Tongatapu 8 fekau'aki mo e faito'o konatapu pea mo e ngaahi ngāue ko ia ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga ki he kaha'u kae 'uma'a ‘a e tūkunga ‘o e ngaahi kolo pea pehē ki he to'utupu. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngāue fakataha pea mo e Potungāue Polisi kae pehē ki he Potungāue Ako ‘i he to'utupu kae 'uma'a foki ‘a hono tau'i ko eni ‘o e faito'o konatapu ‘i he ngaahi kolo. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ngāue ‘a e Potungāue Polisi ‘oku lolotonga langa ‘i he ngaahi ‘u kolo ‘e ni'ihī. Ko e langa ai ko e fakatokolahi ‘a e ‘Apitanga Polisi kae pehē ki hono malu'i ‘o e fu'u hako tupu ‘o e fonua, pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi feitu'u pau kuo kamata ‘a e ngaahi ngāue ki ai kau ki ai ‘a Hihifo kae 'uma'a foki ‘a Vaheloto kae pehē ki Tahi.

Ko e ngāue ko ia ki he faito'o konatapu ‘oku ‘ikai ke ngāue taautaha pē ki ai, ‘oku ngāue ni ‘i hono ngāue'aki ‘o e to'utupu kae 'uma'a ‘a e ngaahi fa'ē ‘i hono ako'i kinautolu ‘i ha founa kehe ke ‘oua te nau faifai ange pea nau ngāue'aki ‘a e faito'o konatapu ko e hala nounou tahā ia. Kau eni ‘i he palopalema lahi ‘i hono ako'i kinautolu ko e tokolahi ‘o e fānau ko eni li'ekina kinautolu...

<008>

Taimi: 1735 – 1740

‘Eiki Minisitā Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... movete fāmilí, fononga mavahe atu e tamaí mo e fa’ē, li’aki e fānaú ‘i honau ‘apí. Pea ‘i ai leva e ni’ihi ai ‘oku nau hoko ki ai e palopalema ko ení.

Tali Pule’anga ki he ‘uhinga lahi hola kau toli fua’i ‘akau mei he ngāue ‘i Nu’usila kae tautefito ki ‘Asitelēlia

Ko e fehu’i hono uá fekau’aki pea mo e tu’unga ko ení ‘o e kakai ‘oku hola ‘i he toli fua’i’akaú kae tautautefito ki ‘Aositelēlia, ko e mo’oni. Ko e fika ko ení ‘oku tokolahi tahá ko e fika ko e 588. Pea ‘oku ‘ikai ko e pehē ko e ta’u pe ko ení, ko e ta’u ení ia ‘e 13 pe 15 ‘oku tānaki mai ki aí. Pea ‘i he’ene pehē ‘oku puke ai ‘a e fika ko ení.

Ko e founga ko ē ‘oku fili’aki ko ē kau ngāué ke nau folau ki mulí. ‘Oku ‘i ai ‘a e fili pe kau ngāue ko ení ‘e he Pule’angá, ‘i he Potungāue *MIA* ‘uluaki ia. Toe ‘i ai pe mo e founga ‘e taha ‘oku ngāue’aki ‘e ‘Aositelēlia ‘oku nau ngāue’aki e kakai ke nau ō mai ‘o fili ‘enau kakaí mei Tongá ni. Pea nau ‘ave hangatonu pē kinautolu ‘i he’enau teuteu’i pea mo e laiseni ‘oku foaki ange ‘i he Pule’anga ‘Aositelēliá kia kinautolu ke nau fili ai ‘enau kakaí.

Ko e mo’oni ‘oku hulu ‘a e fika ko ení ka ‘i he taimi tatau pē ko e ma’u’anga faingamālié ki he kakai ‘o motú kae pehē foki ki Tongá ni, ko e ma’u’anga pa’anga ko ení ko ē ‘oku ‘omai ko ē mei tu’apule’angá. Pea ‘oku toe hanga ‘e he Pule’anga ‘Aositelēliá pea mo e Pule’anga Nu’usilá ‘o fakalelei’i ‘a e founga ko ení ‘o e toli fua’i’akaú ke fai hono teuteu’i ‘a e kakaí pea pehē ki he tamaiki akó ke ma’u ha’anau ngaahi ngāue lelei. Tukukehe e toli fua’i’akaú ‘o hangē ko ia hono tauhi e kau vaivai kae pehē ki he ngaohi me’atokoni. Ko e ngaahi falekaí, ngaahi’anga ‘ulú mo e ngaahi me’a pehē ‘oku fai hono teuteu’i ‘i he taimí ni ‘i he ngaahi Potungāue ‘a e Akó. Kae pehē foki ki he ngaahi Potungāue ‘a e Siasí, *TTI* kae ‘uma’ā foki ‘a e Siasi Katoliká, ‘Ahopanilolo.

Ko e tu’unga ia ‘oku ‘i ai ‘a e tokanga ko ení kia kinautolú. ‘Oku ‘i ai e kakai fo’ou pea ‘oku nau hanga leva ‘e he kakai ko ení ‘o ako’i kinautolu ki he tu’unga ko ení ‘o e ma’u ngāué ‘i he kaha’ú. Ne u lele atu ki he ki’i tānaki tu’unga ‘i Tīsemá ‘oku hā mai ai ‘oku tokolahi ‘aupito ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau hoko atu ki he foomu 5 mo e 6 mo e 7. Nau hoko ‘a e ma’u’anga ngāue ko ení ke ma’u ai ha’anau ngāue, ma’u ai ha’anau setifikeiti pea pehē foki ki ha’anau hoko atu ‘o ngāue ‘i ‘Asitelēlia pea mo Nu’usila.

Ko e tu’unga ia ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ngāue ko ení. Mou mea’i ko ā ‘oku mau tauhi e ‘ulungaanga ko ení ‘o e fāmilí. Pea ‘oku mau loto ke pukepuke ia ‘i he tefito’i fatongia ko ení ‘o e Potungaué. Ke nofo taha ‘a e fāmilí mo ‘enau nofó mo ‘enau mo’uí he ‘oku kei ‘elito pe ai ‘a e uouongataha ‘a e tamaí pea mo e fa’ē kae ‘uma’ā e fānaú kae pehē foki ki he lotú.

Ko e Potungāue ko ia ‘oku tataki ia ‘e he tēpile ‘a e Siasí pea ko e Faifekau ‘oku ‘i aí ko Faifekau Polota. Pea ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e tafa’aki ko ení pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi Kōsilio ‘a e Ngaahi Siasí ‘oku nau tokoni mai ‘i he tafa’aki ko ení. ‘A ia ko e ki’i tali nounou atu pē ia ‘e Fakafofonga Tongatapu 7. Ko u tui ‘oku toe ‘i ai ha ngaahi fehu’i ‘oku lava pe ke fai ha tokoni atu ai.

Ko e, ‘i ai e fakalakalaka lahi ‘aupito ‘oku fai e ngāue ki ai ‘i he ngaahi ta’u ko ení fakataha pea mo e Pangikē ‘a Māmaní kae ‘uma’ā foki e Pangikē ‘a ‘Esiá. Pea ko e fakalakalaka ko ení ko hono fakalelei’i ‘a e malu’i ko ia e kau faingata’a’iá kae ‘uma’ā e kau Toulekeleká ki he kaha’ú. Pea ‘oku fai hono teuteu’i, ka hili ha ngaahi ta’u si’i mei heni ‘e lava ‘o toe lelei ange

‘a hono tauhi e kakai ko ení mo hono malu’i kinautolu ‘i he kaha’ú. Kae tautautefito ki homou ngaahi vāhengá, lave monū ai homou ngaahi vāhengá ‘i he ngaahi tokoni ko ení. Pea ‘oku ‘i ai e tokanga lahi ko hono ‘uhingá ko kimoutolu ko ē mei tahí ‘e fai ha ‘a’ahi atu ki ai ke fai hano tokoni’i mavahe kimoutolu. Mahalo ko e ki’i tokanga atu pē ia Tongatapu 8, mālō ‘aupito.

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Mālō ‘Eiki Minisitā, Tongatapu 8 kei

Vaea Taione: ‘Io

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: ‘Io, ‘io me’a mai

Vaea Taione: Kei toe pe fo’i fehu’i ‘e 1, na’e ‘ikai ke lave’i mai ‘e he Minisitā, ‘a ia ko e ki’i kole ...

<010>

Taimi: 1740 – 1745

Vaea Taione: ‘Ikai ko e

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: ‘Ikai ke mea’i mai ‘e he Minisitā

Fehu’ia ha fa’ahinga tokoni fakasēniti ki he kau ngāue toli taimi nau mavahe mai ai mei motu ‘o tali ke ō ‘i he ngāue toli

Vaea Taione: Ne ‘ikai ke mea’i, fakamolemole atu ‘e ‘Eiki Minisitā. Ko e kole pe eni ia ia ki he ngaahi fāmili ko eni ko ē ‘oku ōmai mei motu. ‘A ē ko ē ‘oku mavahe atu ko ē mei hení ha mahina ‘e 1 mahina ‘e 2 ko ē ‘oku nau ‘alu atu ai ko ē ‘o ta’engāue ko ē ai ‘o talitali ki he ngaahi ngāué. Pea ka toe ‘uha ia ‘e toe lōloa ange e māhina ia ‘e tali aí, ‘e lava ‘e he Potungāué ‘o ‘oatu ha sēniti ki he fāmili ke fakafuofua ki ha fo’i māhina ‘e 1. Ko e taimi pe ko ē ‘oku nau ngāue aí, nau toki laku silini mai leva ‘o ‘ōmai ki hení, ‘uhingá he Potungāué.

Ko e kole pe ia ki he fakakaukau’i ange ‘a e tafa’aki ko iá he ko ‘enau nofo mai mei motu pe ko Ha’apai pe ko fē’ia. Te nau ōmai nautolu ‘o nofo hení ha fo’i uike ‘e 3 pe ko e fo’i uike meimeí māhina ‘e 1. Hangē ko e kau talavou Ta’anea ‘oku nau lolotonga nofo ‘i Fasi. Ko e ‘alu eni ia ke uike ‘e 3 ‘enau nofo talitali ki hē. ‘Oku ‘ikai ha ma’u’anga sēniti ia ki he fāmili ki hē pea te nau toe ō atu ‘o toe tali hē. Ko e kole pe ia ki he Feitu’u na pe ‘e lava ‘o ‘oange ha ki’i tokoni he kaha’ú ki he ngaahi fāmili ko eni ‘oku si’i ō e ngaahi malí ‘o fai e tolí mo e me’á, mālō.

Sea Kōmiti Kakato Le’ole’o: Mālō

Tali Pule’anga malava pē fai sio ke tokonia kau toli taimi nau tali ke nau toki folau ai he toli fua’i’akau

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō ‘e Tongatapu 8, ‘io ko u tui ‘e lava pē ‘o fai e tokoni ki ai. Ko e founa foki ‘oku mau femahino’aki ‘akí ‘a kinautolu ko ē ko ē ‘oku nau maau ke nau folau. Pea ‘i he taimi ko ē ‘oku nau folau ai ko ē ki mulí ‘oku lava leva ke fakapapau’i ai ko e hā honau vāhenga, pa’anga ‘e to’o mo e hā fua. Ko e fehu’i ko ē ‘okú ke ‘ōmaí, fēfē ‘enau si’i ōmai ko ē ‘o nofo hení ke nau kau he filí pea mo e akó.

Ko u tui 'e lava pe ke fai ha tokoni ki he kakai ko ení 'i he kaha'ú ko hono 'uhingá he 'oku 'alu pe taimí pea 'oku lahi 'aupito 'a kinautolu ia kuo nau hoko 'o ngāue tu'uma'u ki muli. Pea ko e fononga hake ko ē ta'u iikí he taimi ní 'e lava pe 'o fai hano tokanga'i kinautolu ke lava 'o ma'u ha'anau fanga ki'i ako pe ko ha *trade* ke nau tokoni ki ai.

Ka ko e mo'oni 'aupito ho'o fakatokanga 'oku faí ki he si'i ō mai mei tahí, faingata'a 'aupito. Taha eni e ngaahi me'a na'a mau kole na'a lava ke fakalelei'i e nofo'angá ke nau ō mai 'o nofo ai, ha ki'i uike 1, uike 2. Teuteu'i kakato ke nau hoko ko ha taha mēmipa 'Aositelēlia ke nau fononga atu ko ē ki ai kuo nau ma'u kakato 'a e nofo ko ia 'i 'Aositelēliá.

Ka 'oku kei fakatatali e ngaahi kole ko ení pea 'oku 'i ai 'a e tokanga ki he kaha'ú ke hokohoko atu ke lava 'o tauhi e ngaahi fika ko ení ki 'olunga. Pea pehē foki ki he ma'u'anga pa'angá ke hokohoko hono ma'u mai ki he fonuá ni. Mālō.

Mateni Tapueluelu: Sea

Sea Kōmiti Kakato Le'ole'o: Mālō

Mateni Tapueluelu: Ki'i fehu'i pe 'aku ia 'e taha Sea.

Sea Kōmiti Kakato Le'ole'o: 'Io

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. Sea ko e kau eni ia he lipooti ko u fiefia 'i hono laú pea ko 'eku fehu'i 'aku ia 'oku taha pē ia Sea.

Kole ki he fakama'ala'ala ki he peseti pe 50 kau ngāue ne 'inasi he hiki vahenga kae kakato pe ola ne hā 'i he Lipooti

Ko 'eku fakamālo 'a'aku ia Sea 'oku hā 'i he peesi 33, 'a e fakamatala pa'angá. Pea 'oku hā 'oku meimei palanisi pē ia, 'o 'uhinga ki he motu'á ni Sea 'oku ngāue'aki 'e he Potungāué 'a e pa'angá ke a'ua'u. Fai e fakamālō ki he fua fatongia 'oku faí pea mahalo te u kamata Sea 'i he peesi 13, ko e ola eni 'o e ngāue 'oku fakahoko 'e he Potungāué ni. 'E mahino heni 'a e ola ko ē 'oku nau fakahokó Sea, peesi 13. 'A ia ko e tāketi mo e taumu'a ngāue 'o e va'a sēvesi mo e Potungāué mo e kau ngāué. Kamata ai 'o 'alu 'o a'u ki he peesi 31 ko e ngaahi tāketi ngāue mo hono ola Sea.

Ki'i fakatātā pē 'e 2 peá u toki faka'osi atu Sea 'a e fehu'í. 'A ia 'oku pehē he peesi 13, ko e tāketi ngāué ko e tukupau na'e fiema'u ke tākaki 'e he Potungāué ko e \$30000. Ko e olá ko e 40000 ena Sea. 'A ia 'oku mahino 'oku ma'u e olá ia, hoko atu he peesi 14. Ko e fokotu'u e patiseti 'e 2, ko e olá, kakato. 'O 'alu 'alu pehē ai pē Sea, ko e fo'i tāketi ngāue 'e 155 meimei kakato kotoa Sea pe fai e ngāue ki ai.

Ko e 25 pe ia 'oku 'ikai ke 'asi 'oku kakatō ka ko e meimei 'oku kaunga ki ai e taimi 'o e Kōvití. 'A ia 'oku mahino 'aupito Sea 'a e fai fatongia lelei e Potungāue ko ení. Pea 'oku mahu'ingá he ko e netiueka eni 'okú ne hapo 'a e ngaahi faingata'a 'i he sōsaietí 'oku meimei ke 'ikai ke fakatokanga'i ia he patisetí he taimi lahi pea mo e kau tokoni tokolahi ...

Taimi: 1745-1750

Mateni Tapueluelu: ... si'i kakai faingata'a'ia pea 'oku fai e fakamālō ai ki he 'Eiki Minisitā. 'Asi peseti 'e 98 kakato, kakato, kakato lahi e kakatō 'a e tāketi Sea pea 'oku fakamālō ki he 'Eiki Minisitā mo 'ene kau ngāué. Ko 'eku ki'i fehu'i pē 'a'aku he peesi 15, mahalo ko e 'aitemi 'e 4 mei 'olungā. Fakakakato e vakai'i e fakahoko fatongia 'a e kau ngāué pe ko e PMS, kakato. 'Aitemi hokó, fakahoko hono supavaisa 'a e fakahoko fatongia 'a e kau ngāué 'e 65, kakato. Ko e hokó peseti 'o e kau ngāue ne hiki vāhenga makatu'unga he fakahoko fatongia 'a e kau ngāue PMS, peseti pē 'e 50 na'e hiki vāhengā Sea.

'A ia ko 'eku 'uhinga 'a'aku Sea 'oku fu'u lelei e faifatongia mo e olá 'i hono tohi maí, kau ki ai mo e patiseti, kae hā nai e 'uhinga 'oku peseti pē 'e 50 si'i kau ngāué 'oku lave ai 'i he hiki vāhengā. 'I he 'uhinga Sea 'oku hā ki he motu'á ni ko e kakato kotoa e 'ū me'a ko eni peseti 'e 98 ko e tupu mei he ngāue 'a e kau ngāué. Ko u kole pē au ha ki'i fakama'ala'ala Sea ko e hā nai e peseti 'e 50. Meimei peseti 'e 100 e ngāue ka 'oku peseti pē 'e 50 kau ngāué 'oku lavé he hiki, ko hono 'uhingā 'oku ou kau au he fakamālō'ia e ngāue 'a e 'Eiki Minisitā mo 'ene kau ngāué. Ko e ki'i fehu'i pe ia 'oku taha Sea mālō 'aupito Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō, 'Eiki Minisitā.

Tali Pule'anga ki he peseti 'e 50 'o kinautolu na'e hiki vāhenga he MIA

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fakamālō atu ki he Fakafofonga 'o Tongatapu 4. 'E Sea 'oku ou fakamālō atu ki he tu'unga ko eni, ko e ngaahi 'aho ni foki he'etau ngāué he'ikai lava 'oatu kakato e peseti 'e 100 pea 'oku mālō eni 'oku 'oatu pē ki'i peseti 'e 50 ka ko e toenga 'e toki vakai pē 'e 'oatu fakakū ia. Ka ko hono 'uhingā foki hounga'ia heni 'o hangē ko ia 'oku 'omai he Tongatapu 4 'a e ngaahi ngāue. Ko e ngaahi ngāue lahi 'aupito eni 'oku fai he ki'i kau ngāue ko eni pea 'oku to'o pē ki'i konga kae toki vakai atu ha taimi faingamālie ke toki 'oange ai 'a e fakakakato ko ē.

Ka 'oku mo'oni 'aupito, ko e me'a foki 'oku hoko mai he taimi ní 'i he taimi 'oku lelei ange ai ko ē 'a e folaú. Fa'a tafoki hake 'a e kau ngāué ia 'o nau hoko nautolu 'o folau. Sai ange ki'i vāhengā ia 'i he ō toli fo'i'akaú 'i he ma'u vāhengā ko ē 'i he lolotongā pea 'oku hoko ia. Nau 'ohovale pē kuo nau kau mo kinautolu he folaú ko e fakalelei honau ngaahi vāhengā ka 'oku mo'oni 'aupito e fakatokanga. Ka 'oku ou tui ko e tu'unga ko eni ko ē 'oku 'oangé he 'ikai 'oange kakato, 'oange pē ha konga kae pehē foki ki ha konga 'e toki 'oange 'amui.

'Oku tokoni lahi 'aupito e Pangikē 'a Māmani ki he tafa'aki ko eni ki hono teuteu'i 'o e kau ngāué kae pehē foki ki he kaha'ú kae 'uma'ā e tafa'aki ko ē 'o e kau faingata'a'ia. Ka 'oku 'i ai 'a e fepoupou'aki 'a e polokalama ko eni ki he kaha'ú 'o e toli fo'i'akaú kae 'uma'ā foki 'a e pule'anga ko ē 'oku nau ma'u'aki 'i tu'apule'angá ko e *social welfare* pe ko e *social protection* pe ko hono malu'i 'o e kau faingata'a'ia. Mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Kātaki pē 'Eiki Minisitā ko 'eku ki'i fehu'i pē 'aku 'i he fakalea ko iá, hiki vāhenga peseti 'e 50 makatu'unga 'i he fakapale fakatatau ki he fakahoko fatongia 'o e kau ngāué. 'A ia 'oku peseti 'e 50 'o e hā, 'o e vāhengā pe ko e tokolahi 'o e kau ngāué?

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō Sea. Ko u tui ko e ki'i konga pe ia 'o e taumu'á ke 'oange hangē ko eni ha'ano ki'i teuteu'i pē honau vāhengā ka ko e tu'unga ia 'oku 'i ai. 'Oku 'ikai ke u lava au 'o fakapapau'i atu 'a e tu'unga vāhenga ko eni ko ē ki ai.

Hangehangē kiate au na'e 'i ai 'a e ki'i monū na'e 'oange kia kinautolu 'i he taimi na'a nau lahi ai 'enau ngaahi ngāue 'a kinautolu pea ko hono kongā pē ena na'e 'oangé. 'E kehe foki eni ia mei he vāhenga tu'uma'ū pea ko hono 'uhinga ia ko ē 'oku 'oatu pehe ni pehē ai ka ko e tu'unga ia 'oku 'i ai hono 'omai e fakamatala ko eni ke fai hono tokoni'i ki he ngaahi ngāue mo e ngāue na'e lavá. Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fonua: Sea ki'i tokoni atu pē mu'a ki he fehu'í ki he me'a 'a e 'Eiki Minisitā. Te ke tali lelei pē Tongatapu Fika 4. Ko e 'uhingá pē 'e Sea 'a e kehekehe ko eni peseti e ngaahi monū'ia kapau 'e me'a pē Fakafongā ki he peesi 38 ki he peesi 40 'oku lahi ai e 'ū kalasi 'a e kalake kalasi II mo e lau ...

<002>

Taimi: 1750-1755

'Eiki Minisitā Fonua : .. 'aho pea 'oku 'i ai mo e ngaahi tesi kehe ia 'o e ngaahi mēmipa kehe kau ai mo e ngaahi *country liason* mei tu'apule'anga. 'UHINGA pē ia 'oku kehekehe mo e ngaahi ngāue tuuma'u Sea mālō.

Māteni Tapueluelu : Mālō ko u fakamālō au ki he 'Eiki Minisitā 'i he fakama'ala'ala kae pehē ki he 'Eiki Minisitā Fonua Sea. Ko e me'a ko ē 'oku ongo mālie ai Sea 'oku 'i ai 'a e fakakaukau ko e peseti 'e 50 ko ē 'oku toe 'e toki vakai'i he kaha'u. He 'oku ongo Sea kapau 'oku fai fatongia lelei e kau ngāue pea ko ha peseta pe ia 'oku hiki ka 'oku fotu mai 'a e fika katoa 'a e Potungāue 'oku hā lelei kitu'a Sea. Pea ko e fakamālō ki he 'Eiki Minisitā mālō e fua fatongia. Mālō e ma'u taimi Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō. 'Eua 11.

Taniela Fusimālohi : Mālō Sea. Fakamālō ki he lipooti ko eni ka 'oku ou tui 'oku ki'i mamaha he fakamatala. 'I he, koe'uhi ko e ngaahi tēpile pē foki eni ia 'oku 'omai ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakamatala mahu'inga 'oku 'ikai ke hā mai 'i he lipooti. Ka 'oku ou fakamālō pē au 'i hono 'omai e lipooti he koe'uhi ko e lipooti eni ia 'oku kaunga hangatonu ki he tafa'aki ko ē ke fakaakeake 'a e masivesivá pea fai ha tokanga lahi ki he tafa'aki ko eni ko ē 'o e to'utupu. 'I he peesi 30 'e Sea 'oku hā ai 'a e fakamatala ki he Tu'utu'uni Ngāue Fakafonua ki he To'utupu 'a ia ko e *National Youth Policy*. 'A ia ko 'ene tu'u ko ia 'a e Tu'utu'uni ko ia 'oku 'ikai ke fakamatala ia 'i he lipooti. Ka na'e 'i ai 'a e faingamālie 'ou ma'u e tatau 'o e Tu'utu'uni Ngāue ko eni. Ko u tui 'oku 'atā pē ia mei he Potungāue ke mou ō mai 'o 'ai hano tatau. Ka ko e me'a 'oku ou tokanga ki ai 'i he kongā ko eni 'e Sea 'oku 'i ai 'a e ngaahi fika heni 'oku hangē ha fakatokanga mai ke fai mo tau tokanga ki ai he taimi ni 'oua 'e toe toloi.

Ko e kongā 'uluaki ko e kongā ko eni ko ē ki he *youth* pē ko e to'utupu. Koe peseti 'e 54 hotau tokolahi he Tohi Kakai fakamuimui 'oku 'i lalo ia he ta'u 24. Ko e me'a ko eni 'oku hā mai 'i he Lipooti 'oku anga pehé ni. Ko 'ene tu'u ko ia ki he kaha'u 'oku 'i ai e me'a mahalo 'e toki tokoni e Minisitā ki ai 'oku ui ko e *fertility rate*. 'Oku tau lolotonga fānau 'e toko 4 ki he fefine 'e taha. Ko e fo'i tokolahi ko eni pea mo e *fertility rate* 'oku ne hanga 'e ia 'o faka'ilonga mai e me'a...

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : 'Eua 11 ko u ma'u pē 'a e faka'osi e me'a ko ena 'oku ke me'a 'aki ko e fānau 'e toko 4 pea ko ia. Ke tau hoko atu 'aki he foki mai 'a e Fale. Ko u tui 'oku

mou mea'i pē 'oku 'i ai mo e fatongia 'e taha 'o e Fale he hoko atu ko eni. Hou'eiki Fakataha Kōmiti Kakato tau liliu 'o Fale Alea.

Fale Alea

(Ne me'a mai leva 'a e Sea 'o e Fale Alea – Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki neongo kuo lava 'a e 'asenita 'e taha 'i he Kōmiti Kakato te u toki kole atu ki he Sea Le'ole'o 'o e Kōmiti Kakato ke lipooti mai ki he Fale 'i he'etau foki mai.

Hou'eiki ko e ngāue ni kuo lava fiema'u ke tau mālōlō koe'uhi ko e fakaafe 'a e Talafekau Lahi 'o Nu'usila pea mo e kau 'A'ahi ko ia mei he Kōmiti Ngaahi Ngāue ki Muli 'a Nu'usila 'oku talitali kinautolu 'i he 6.00 'i he efiafi ni. Ko ia 'oku ou fie fakamanatu atu Hou'eiki 'oku mou mēmipa 'i he Kōmiti Toutai pea mo e Ngaahi Ngāue ki Muli ke mou me'a mai 'auhu 'oku fakahoko 'a e fakataha makehe 'a e Fale Alea 'apongipongi 'i he haafe 'a e 11:00.

Hou'eiki 'oku mahino kia au 'oku lahi 'etau polokalama 'asenita makehe 'apongipongi. Ko ia te u fokotu'u atu ke toloi 'a e Fale ki he Monite tau toki hoko atu 'i he 10:00 Mōnite.

Pāloti'i 'o tali toloi Fale Alea ki he Monite koe'uhi ko e ngaahi 'asenita makehe 'a e Falé

Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke toloi e Fale ki he Mōnite koe'uhi ko e ngaahi 'asenita makehe 'a e Fale 'oku fakahoko 'apongipongi, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Taniela Likuohihifo Fusimālohi, Mō'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia Le'ole'o, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vātau Mefi Hui 'Eiki Nōpele Nuku. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 14.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki fakamanatu atu pē 'oku kei toe lahi pē ngaahi naunau 'e tufa atu ke toki fakakakato pē ki he'etau 'asenita he'etau foki mai. Tolo'i e Fale ki he 10:00 Mōnite mou me'a hake ke tau Kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku 'a e fakataha 'e he 'Eiki Sea)

<008>